

HOLMI

XXII. évfolyam 7. szám

2010. július

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Darvasi László*: Peppo, a Jézus-manöken • 819
Julian Barnes: *Dragonyosok (Vallasek Júlia fordítása)* • 829
„Voltaképpen epilógus” (J. Győri László beszélgetése
Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron”
bemutatója után) • 837
- Tíz éve halt meg Petri György**
Kornis Mihály: A Petri-fejezetből • 841
„Horgodra tűztél, Uram”. P. Gy. édesanyja emlékezéseiből
(Lejegyezte Kornis Mihály) • 843
Petri György: [Ha zordon kedvesem rámpillant] • 846
Titanillának a szőlőszem esélyeiről • 847
„Tanulságos és szörnyű utazás” • 848
[Edenkobeni hallucinációk] (*A kérdező:*
Farkas Péter) • 862
[Levél a kiadónak] • 870
Balla Zsófia: Pontosítás • 871
Borisz Paszternak
(*helyett... Tenigl-Takács László*): Eső • 871
- Kováts Judit*: Eltagadva, elhallgatva • 872
Sajó László: Gu’Laxypan • 880
Ébli Gábor: Migrációs művészet (Húszéves
Berlin új kortárs művészeti
intézményrendszere) • 884

- Balla D. Károly*: Porig alázva • 895
 A burokbahalt • 895
k.kabai lóránt: munkacím: Élet-Használati-Utasítás • 896
Tamás Ferenc: „...Ugyanaz, más, ugyanaz” (Nemes Nagy
 Ágnes: A Föld emlékei) • 897

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

- Homéroszi himnuszok. X. Aphroditéhez • 915
Publius Vergilius Maro: Első ekloga (*Mezősi Miklós fordításai*) • 916

FIGYELŐ

- Vári György*: Az esszencializmus: felejtés
 (A visszaszerzés reménye. Húszéves
 a *Hitel* [Antológia]. Szerkesztette
 Papp Endre) • 918
Ungváry Krisztián: Morális menedék (Ortutay Gyula:
 Napló 1–3.) • 928
Lengyel András: Az új Radnóti-képeskönyvről („...az égre
 írj, ha minden összetört!” Radnóti
 Miklós és kortársai. Emlékkiállítás.
 Összeállította Varga Katalin) • 932
Laki Péter: Zenebűvészek (Szomory Dezső:
 Zene és ének hangjainál) • 934

- A *Holmi* postájából
Bán Zoltán András levele • 936

- Závada Pál*: Békés Pál búcsúztatása (1956–2010) • 937

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címen (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Darvasi László

PEPPO, A JÉZUS-MANÖKEN

Soha nem marta meg kutya. Pedig a városban kószáló dögök még a dragonyosoknak is nekiugrottak. Őt az éhesen kószáló állatok messze kerülték. Apró gyermek volt, még csak gügyögött, de már többen kaptak rohamot a közelében, habot köpve, fehérbe fordult szemmel rángatóztak, és egyszer egy vak addig táncolt mellette, míg félholtan esett össze. Egy elmeháborodott a társaságában szenvedett ki, üdvözült mosoly fagyott a szomorú ábrázatára. A gyerek guggolt mellette, almákat, ágacskákat és leveleket, diót rakogatott a halott arc mellé a porba. Az emberek nézték, és nem merték megszólítani. Hiszékeny, mindenféle ostobaságra kapható földművesek hurcolkodtak át a völgyek lapályain, leginkább persze a szomszédos Puellából, csak hogy a saját szemükkel lássák a fiú szőkén göndörödő fürtjeit, csillogó, barna bőrét, tekintetének túlvilági fényét, a lényéből áradó valóságosság borzongató varázsát. Vándorok verték le a köpönyegükről a távoli vidékek porát a tér árkádjai alatt, hogy aztán érintsék az ő ruhájának szegélyét, és aztán persze nem akartak tágítani. Ölelgetni nem merték, de a közelében maradtak. Imádkoztak, kántáltak, szünet nélkül mormoltak valamit.

Évek óta tartott a hisztéria, és a fiú nőtt. A gyerek olykor segített Bernardo atyának is, a faggyúsok műhelyéből taligázta el a karvastagságú gyertyákat, tűzifát, olajat hordott, elkísérte az atyát az ostyásokhoz vagy a gazdákhoz, akik a szentelni való bort árulták. Bernardo azt tartotta, hogy a fehérbor éppúgy lehet Jézus vére, mint a vörös. Ez érdekes és veszélyes fölfogás volt, a fiú nevetett a dolgon. Sokat sepregetett vagy tollászkodott a templomban, és Bernardo atya gyakran látta, hogy megáll az oltár előtt, és hosszan bámulja a lehajtott fejű Jézust. Néha köveket, apró, csillogó tárgyakat, leveleket rakogatott a feszület köré, és a pap azon tűnődött, hogy ez pogányság-e vagy az ördögtől való szertartás része. Vagy csak ártatlan játszadozás lenne? Nem igazán hihette, hogy így van. Hiszen a világ, amelyben élünk rendeltetett, nem azért olyan, mert felelőtlenül hagyjuk a maga törvényei szerint működni. A törvényeket természetesen tisztelnünk kell, ám némelyiket – úgy, hogy eközben sem az égi világ kényes természetét ne sértsük, sem pedig a föld sóját ne keserítsük – irányítjuk és befolyásoljuk. A tárgyakat, a dolgokat odébb kell tenni, ha rossz helyre kerülnek. Igen, a dolgoknak meg kell találni a helyét. Nem azt a helyet, amely a legszebb, a legmutatósbab vagy a legkülönösebb. Az ember dolgai arra a helyre várnak, ahol az élet lényege leginkább tölti meg őket. A lélek nem a test által öltöztetik föl, hanem a fénnel, amit hozzáengedünk. A Golgota nem véletlenül Golgota. Ilyesmi dolgokon járt az esze, miközben a miseasztal körül játszódozó fiút nézte. Bernardo sóhajtott. Nincs ártatlan játék. De bárhogyan igyekezett is az atya, nem tudta elérni, hogy a gyerek csak neki és az ő hitének szolgáljon. Egyszer azt látta, hogy a gyermek guggol a porban, és üzekedő kuttyákat néz olyan közelről, hogy akár az arcába is marhattak volna. És aztán ő is sokáig szótlánul, megbabonázva nézte a szuka seggében tolavó, fel-alá járó rózsaszínű kutyahúst. Úgy érezte, megőrül. Peppo akkor jött hozzá, amikor kedve támadt, és aztán gyakran hosszú hetekre elmaradt. Nem használt sem a könyörgés, sem a feddés.

Puella hercege, akit különösebben nem érdekelt a kölyök körüli fölhajtás, gyakran küldött fegyvereseket a térre és a folyópartra, hogy a katonák szétkergessék a babonás

csűrhető. Ilyenkor végre Peppo is hazaérhetett, mert előfordult, hogy napokig nem aludhatott otthon. A fiút nem bántották a katonák. A herceg ugyan parancsba adta, hogy óvatosan fenyítsék meg őt is, kapjon néhány kemény, de sérüléssel nem járó ütést, ám végül nem akadt fegyverhordozó, aki kezét emelt volna rá. A fiú hazafelé baktatott, nyomában Bernardo atya szaporázott a csuháját emelgetve, s amikor megpihent néhány pillanatra, a pap hányta magára a keresztet.

Peppo az 1658-as esztendőben látta meg a napvilágot, éppen abban az évben nyelte el a hullámsír a Nagy Armadát. Ahogy nőtt, a tekintetébe a fekete árnyalata mosódott bele, s mintha éppen ez a baljós árnyalat óvta volna a kísértések megannyi lehetőségétől. Ki tudja, vagy talán ő maga volt a kísértés. Kevesebben akarták már érinteni, körbevenni, maguk mellett tudni, valami apróságra rábírní, ám a kérések jelentősége, melyek újra és újra feléje irányultak, elmélyültek, és komorabb jelleget öltöttek. Úgy nőtt, hogy néhány hónapig sántított. Aztán elmúlt ez is. A bárány nem hunyta le a szemét, ha az ujjá hegyét az íriszére helyezte. Ezen a környéken igencsak ritka szerzet volt a szőke hajú ember. Némelyek tudni vélték, mór nagyúr vére csörgedezik az ereiben, kalifák, berber harcosok leszármazottja. Élt olyan vénség a városban, aki látta a moriscókat, az öreg széltoló az emlékeivel kérkedett, hogyan hurcolkodtak el a mórok a jajongó háznépükkel, bőgő és rikoltozó állataikkal. Emlékezett a nyikorgó dudaszóra, a fáklýák imbolygó fényére, amely a vonulásukat kísérte. Bernardo nem értette ezt. Vetette a keresztet, és azért imádkozott, milyen jó lenne, ha Peppo nem hallana ilyen történeteket. A mórok továbbra is úgy vonultak az álmaikban, mint ahogy városuk körül a hegyek fénylő kőtaréjai keringtek. A mórok nem hagyták el a völgyeket, velük maradtak, emlékeik árnyai suhantak a sikátorok mélyén, ők táncoltak a pagonyokban, máskülönbén esős hajnalokon miért hallanák még most is a müezzin szörnyű kiáltását. Az ég alatt kéken vonultak a hegyek, mintha acélból lettek volna. A hegyek csak vonultak, reggel és este és éjszaka együtt fordult velük a csillagos ég. Peppo soha egyetlen szót sem szólt róluk.

Ahol csak kedve támadt, leheveredett, a porba ült, és tárgyakat rakosgatott átszellemlőn ide és oda, leveleket, ágakat, cserepet, papírszeleteket, kövecskéket és bőrpántokat, kutyafogat, madárszárnyat. Mint aki a világ elmúlt részeiből akar újra és újra kirakni valami valaha volt fontosat. Mint aki emléket akar állítani annak az életnek, amely egykor a pompájával tündökölt, vagy talán csak élt, létezett és mozgott, most azonban csak az elhullajtott, senkinek sem kellő részeivel gyászol.

Néha egy zavart, a kötényt gyűrögető asszony arra kérte, verje agyon a halait. Dobálja a bugyogó vízbe a rákokat és a langusztákat. Egy másik azért könyörgött, Peppo vágja el a kakasa nyakát. Megtette, semmibe sem került neki. A kakas ellenkezett, megcsipkedte, ő egyetlen mozdulattal nyesett a madár torkához. Belezett nyulat, malacot és galambfiókot, és aztán ölt bárányt is. Azt kérték tőle, álljon néhány sóhajtásnyi időre a házuk előtt, nem kell semmi különöset tennie, maradjon az épület árnyékában, a kapu árnyékos boltívében, üldögéljen a ház előtti lócán, ő megtette ezt is. Intettek neki, jól van, mehet, köszönik szépen. Nem kérdezte, ez vagy az a dolog miért volt szükséges. Nem kérdezett semmit, és ez félelmetesebb volt, mintha bármit is kérdezett volna. Néha kapott batyut is, süteményt és húst csomagoltak neki a rongyokba. Nem köszönt meg semmit. Tárgyakat kellett érintenie, előre lefirkált imákat elmormolnia. Bernardo atya hiába igyekezett meggyőzni, hogy mindez nem csak haszontalanság, de veszélyes is, mert aki ma a kakasa nyakát nyiszáltatja el vele, holnap többet kér, bűnös kívánsággal környékezi meg. Peppo mosolygott, ritkán méltatta válaszra a papot.

Jacinto, a festő volt, aki felfigyelt rá.

Persze sok művész fordult meg a városukban, és a festők mindig északról érkeztek, bő, lebegő köpönyegekben lépdeltek, és jelentőségteljes tekintettel figyeltek rájuk. A megfakult égen a nyár utolsó felhői úsztak dél felé, a hullámzó földeken éppen szüretre készülődtek. Jacinto a szakállával babrált, és nézte a völgyet, ahová olyan nehéz, szürke ködök telepedtek, hogy vándormadarak ezrei tévedtek el, a környező olívaligetekben és gyümölcsösökben gubbasztottak, összepiszkították a kápolna környékét is.

Jacinto is vakító kelmékben járt, fehér körszakállát gondosan nyírta, s minden mozdulatából a finomság magabiztossága és gögje áradt. Tudvalevő volt, és amikor csak alkalma volt rá, maga is hirdette, hogy ifjabb korában segédkezett Velázquez mellett. Többen azt is látták, hogy Jacinto föltartotta az ujját, amelynek a hegyére máris madár szállt, tollászkodott kicsit, aztán a festéket a köröm alól kicsippentve szállt tova. A művész korábban firenzei és mantovai hercegi udvarokban dolgozott, és joggal volt büszke a falfestményekre, melyek a Borgognoni-palota mennyezetét tették híressé. Volt azonban egy különös szokása. Ha izgalomba jött, tördelni kezdte az ujját, akár a gyerekek. Előzőleg a córdobai prelátus szolgálatában állt, de festett Toledo érsekének és még a jezsuiták rendjének is. E mostani megbízása szokatlan processzussal járt. Puella hercege, szokásához híven, nem egyetlen festőt tett próbára, mielőtt döntött volna. Végül azért választotta őt, mert Jacinto viselkedett a legkihívóbban, ő szabta a legmagasabb árat, arcátlanul magas fizetséget kért. A herceg halkán nevetett, bőrkesztyűs jobb kezén megmozdult a letakart fejű, kék tollú vadászsólyom. Jacinto nem mutatott különösebb örömet, amikor közölték vele az eredményt, könnyed mosoly kíséretében bólintott, majd óvatosan tördelni kezdte az ujjait. De nem kezdett el kapkodni, szolgájával, egy félszemű, hallgatag alakkal sorra járta a piacokat és a kőfalakba vajt boltocskákat. Aztán a legsötétebb sikátorokba is bemerészkedtek, és csodamód nem esett bajuk, pedig gyakran még alkonyat után is bolyongtak az összehajló, baljós árnyékokat remegtető falak között. A sikertelenséget megunva egy nap lesétáltak a folyóhoz, ahol most is gyerekek játszottak. A híres homokágyhoz sétáltak, ahol a legenda szerint István vértanú jelent meg egy haját mosó özvegynek, a folyó homokpadjait eztán a környék aszszonyai használták fürdéshez és mosáshoz. A festő és a szolgálja itt pillantották meg Peppót, a fiú aranyló haja mintha nekik fénylett volna. A gyermek halakat fogott. Egymás után, lassan és nyugodtan, rezzenéstelen tekintettel emelte ki a vízből a fickándozó testeket. Némelyiket visszadobta, a másikat a szájába rejtette. A választásnak olyan mély és félelmetes mámora irányította a fiú mozdulatait, hogy a festő megremegett, a szakállát tépkedte, de nem merészkedett közelebb. Az első napokban nem is szólították meg. Csak figyelték távolról, az árnyékban bort ittak. Később aztán Jacinto a fiú mellé telepedett, és tovább figyelte a szokásait, a mozdulatait, az arcát. Néhány rajzot lefirkantott róla. Peppo rendszerint a homokpadtól északra, a folyó északi folyásánál telepedett meg, kődobásnál is messzebbre a társaitól. Ha a többi suttyó zaklatta, mert a társai ki nem állhatták, csöndesen elhúzódott, és ezt úgy is lehetett érteni, hogy semmibe veszi őket. Addigra furcsamód elfelejtették. Oly hirtelen múlt el az őt körbetáncoló láz, mintha talán csak valami ének lett volna. A fiú nem mutatta, hogy örül ennek a fejleménynek, vagy bánkódik miatta. Egyedül Bernardo atya volt boldog, és néha hajlongani kezdett a piac közepén. A fiú naponta lejárt a folyóhoz, és amikor a partra ért, mintha valami rituálét tenne, belevizelt a habok közé. Peppo soha nem fordult el ilyenkor, állta a festő tekintetét. Jacinto aztán a sebesen rohanó, tajtékos vizet nézte, a túlpart görbén hajló, vaskos törzsű fűzfái közt lovakat itatott egy vándor. Fentebb egy

kereskedő vesződött makacskodó szamarával, az állat ordított, a kereskedő káromkodott, aztán olyan csend lett, hogy attól akár megrepedhetett volna egy ablaküveg is. Vakított a nap.

Akarsz pénzt keresni?, kérdezte Jacinto, s egy keszkenőből fehér cipót bontott ki, kettétörte, a felét a fiú felé nyújtotta.

Nem, uram, mondta Peppo, magától nem akarok semmit.

Olyan gazdagok lennétek?, mosolygott tele szájjal Jacinto, tetszett neki a fiú, a sötét bőre, a kék szeme, a dacossága. Peppo a kenyérre pillantott, nem nyúlt érte.

Becsap engem, uram, és nem tudom, hogy ez mire jó.

Hiszen sok pénzt kapsz, bólintott Jacinto. A szolga mögöttük guggolt, ép szemével, megbillent fejfelé figyelte a víz sodrását.

Nem hiszek magának, szólt a fiú.

Jacinto felállt, jól van, mondta, valóban gondoltam arra, hogy becsaplak.

Abból a kenyérből jó csali lenne, nyújtotta a kezét Peppo.

Ha jössz, korán gyere, mondta kurtán a festő, és a fiú mellé, a fűbe dobta a kenyeret.

A fiú valóban sok pénzt keresett. Jacinto másnap dagadt erszényt dobott Peppo anyja elé a faasztalra, a félszemű szolga akkor is a festő sarkában topogott. Az asszony rémülten bámulta a szétguruló garasokat, majd bizonytalanul bólintott. Peppo az asztalnál játszott, ügyet sem vetett rájuk.

Holnap, bólintott Jacinto, holnap, ismételte, és elment.

Korán reggel az asszony vászonzsákba dobált néhány szükséges holmit, ingecskéket, kötött pulóvert, halcsontból kifaragott kést, fésűt, olyasmiket, amikről azt gondolta, a gyerek kedves dolgai. A szolga, aki szürkület óta várakozott a ház előtt, a kezét erősen megragadva vezette el Peppót. Míg a fiú oda volt, a szolga rendszeresen vitt édességet az anyának, aki az egyik lekváros kiflin Peppo harapásnyomát vette észre.

Jól van a fiam?, kérdezte néhány nap után, a tálra pillantott, a sárga sajtadarabkák között kettészelt gránátalma piroslott. A szolga vigyorogva mutogatott, hát persze, Peppo kitűnően érzi magát, és az asszony akkor rájött, az idióta nem csak félvak, de süketnéma is.

Ahogy ígérték, a fiú egy hét elteltével érkezett haza, a sápadt Bernardo atya vezette a házhoz. Egészen a házküszöbig kísért Peppót, borús képpel pislogott be az ajtón, alaposan körbevizslatott, még szimatolt is, mint aki idegent keres, aztán keresztet vetve visszahúzta nagy, bozontos fejét. Amikor a fiú belépett a házba, az anyja sokáig nézte. Az asszony szívét félelem szorongatta, aztán annyit kérdezett:

Éhes vagy?

A gyermek nem válaszolt, leült, a konyhaasztal repedéseit kapargatta. Zavartnak látszott, idegennek. A vacsorát csak piszkálgatta, végül elmajszolt néhány falatot, és az anyját ez megnyugtatta, mert ha a gyerek igazán beteg volna, nem enne. Peppo továbbra sem szólt. Jóllehet fel-felnevetett, mosolygott. Köszönés nélkül tért aludni. Álmában sóhajtozott, ilyesmit azelőtt soha nem tett, többnyire csöndesen szunnyadt a vackán, összegömbölyödve, akár egy macska. Az anyja éjszaka átment hozzá, a gyerek hanyatt feküdt, a keze széttárva, mint aki repül. Az asszony végigsimított a tüzelő homlokon, a lehunytt szempárból könny szivárgott. A fiú teste alatt ragacsos meleget tapintott ki, gyorsan gyertyát gyújtott. Nem akart hinni a szemének, felnyögött a döbbenettől. Peppo a saját véreben forgolódott. Felköltötte, és tetőtől talpig lemosdatta a reszkető, lázas testet, alig bírta tartani, a fiú még mindig öntudatlan volt. Elkérte a szomszéd zöldséges taligáját, és eltolta Abu doktorhoz, hosszas dörömbölés után nyílt a kapu.

Jézus voltál?, kérdezte Abu, aki mór volt, itt maradt velük, és csak ő engedhetett meg magának efféle szentségtörő kérdést.

Nem tudom, szólt Peppo, és a lábszárára pillantott, amelyen újra aláfutott egy vércsík. Többet már nem szólt, szédelgett.

Abu alacsony, hordótestű férfiú és bizonyára jó ember volt, a tenger másik partjáról származott, kígyók csúszkáltak a szobában, ahol fogadta őket. Az asztali gyertya fölött is kígyóbőr volt kifeszítve.

Csak egyetlen mérges kígyóm van, de ő a sarokban alszik, bólogatott Abu, majd magához húzta a fiút, szagolgatta és tapogatta, benyúlt a nadrágjába.

Tudod, fecsegett, mint aki az időt húzza, de közben tűket és különböző vastagságú bőrcérnákat pakolt elő, amikor a mérges kígyóm ébred, elvegyül a többi csúszómászó között. Engem már többször megmart, itt is meg itt is, mutogatta a nyakát, a mellkasát, és teli szájjal nevetett, de csak gyenge lázam lesz tőle. Olykor csak napok múltán veszem észre, hogy megmart. Járt itt Poyalóból egy szamaras, akinek fekély rohasztotta a vállá húsát, őt úgy megmarta az én drága kígyócskám, hogy csaknem elpatkolt!

Abu a vértől maszatos ülepre csapott, a gyermek már hason feküdt. Peppo lehunyta a szemét, összeszorította a száját, és Abu saját ügyességében gyönyörködve varrta a sebeket. Az anyja simogatta Peppo fejét, remegett a keze. A doktor pontosan annyit kért a gyerek gyógyításáért, mint amennyit Jacinto adott a modellségért, és ezen az arcpirító igazságtalanságon, legalábbis az anyjának ez a benyomása támadt, Peppo mintha elmosolyodott volna.

A házba szűrődött a reggeli fény, Peppo kábán ült az ágya szélén. Felhúzta a nadrágja szárát, nézte a bokáján vöröslő foltot, és hirtelen elnevette magát. Még akkor is nevette, amikor az anyja térdelt előtte, hagyja abba, hagyja abba!

Megmart Abu doktor kígyója!

Megmart a kígyó!

Bernardo atya állt az ajtóban, a kezét tördelte.

Jöjj, kisfiam, jöjj, bölintott bizonytalanul, vár a herceg.

Jacinto festménye előtt sokat időzött a herceg, most is elragadtatottan bámulta a képet.

Jacinto festményén a gyermek Jézus magyarázott a bölcseknek a jeruzsálemi templom furcsán csillogó kövein. Igazán kiváló munka volt. Valóságos mestermunka! A gyermek Jézus mintha lebegett volna a nagy szakállú, hajlott hátú vénségek között.

Milyen különös, töprengett a herceg, hogy ennyire komolyan vesznek egy gyermeket!

Nem a gyermeket veszik komolyan, hanem Jézust, szólt Bernardo atya.

Csakhow ez itt egy gyermek, mutatott Jézusra a herceg.

Nem, uram, bocsáss meg, ez nem gyermek, hanem Jézus. Ez Jézus, makacszkodott a pap. Jézus az első pillanatban az volt, aki. Szeretném, ha ezt megértenéd, uram. De még véletlenül sem akarok erőszakoskodni. Gondolj csak a királyok első mozdulataira. Hiszen őket is az életük első pillanatától fogva királyoknak nevelik. A különbség csak annyi, mosolygott a pap, hogy Jézust sohasem kellett nevelni.

A herceg eltűnődött, lassan, szórakozottan ingatta a fejét, hát ez furcsa, hümmögött, nagyon furcsa. Felismered magad?, kérdezte aztán a gyerektől, aki szédelgett. De a herceg nem akarta észrevenni, hogy a fiú úgy hunyorog a képre, mint aki legszívesebben megváltoztatná a gyermek Jézust körbevevő alakok elrendezését.

Felismered magad?

Nem, suttogta Peppo.

Pedig ez te vagy.

Nem, nem, suttogta Peppo, és úgy tűnt, mindjárt elájul.

A herceg nem véletlenül beszélt olyan kimerítően Peppóval, talán azért húzta az időt, hogy a fiú összefusson a palotába igyekvő Jacintóval, aki azért érkezett újra az udvarba, mégpedig egyenesen Madridból, hogy aláírásával szentesítse legújabb megbízatásának a szerződését. Jacinto ügye révbe ért. A hercegi park kápolnájának belső terét kellett újrafestenie. A kápolnát az úgynevezett Getsemáne-kertben emelték még a herceg születése előtt, és a családi krónika szerint a „Görög” is megfordult a falai között, de mert többször is tűzvész pusztította az épületet és a környéket, a falakat díszítő festmények pusztán alkalmi alkotások voltak, névtelenek művei. Munkaruhák voltak egy szép, hullámos testen. A herceg tehát joggal volt elégedetlen.

Jacinto időközben alaposan megváltozott. Egyáltalán nem volt már az a határozott, finom mozdulatokkal élő ember, már-már kétbalkezesnek hatott, meggörnyedt, és kacsázva járt, s mintha a tárgyak is gúnyolták volna, kihulltak a kezéből, eltörtek a szorításában a poharak, kipattogtak ujjai közül a gombok, a kapszok, a rézlemezek. Nem így az ecsetek, melyeket varázsos ügyességgel forgatott továbbra is. Az üzleti tárgyalás rövid volt, célratoró.

Milyen témát javasolsz, hercegem?, kérdezte megalázkodó mosollyal, s közben az egyik lábáról a másikra állt. Színjáték volt. Mindketten tudták, hogy úgyis a festő dönt, Jacinto fölméri a lehetőségeket, és aztán nem enged beleszólást sem a kompozíció módozataiba, sem a színvilág árnyalataiba, sem pedig abba, kinek az arcvonásai tűnnek föl majd a vásznon.

Nem is tudom, a herceg a festő ujjait nézegette.

Nos, legyen a téma, szólt végül, Jézus megkísértése.

A festő hallgatott.

Csodálkozol, Jacinto?

Nem csodálkozom, hercegem, inkább félek, és óvatosan tördelte az ujjait.

A herceg nevetett, ha félsz, takarodj! Vagy vegyél erőt magadon, és kezdj munkához!

Az efféle mondatok a körítéshez tartoztak. Jacinto tehát bólintott, majd kijelentette, néhány hónapra van szüksége, hogy minden tekintetben fölkészüljön. A festő tavasszal érkezett vissza, még hideg volt, és Jacinto már másnap megkopogtatta Peppóék házának ajtaját. S bár a fiú nem volt otthon, a festő nem zavartatta magát, kijelentette, megvárja a fiút, és máris helyet foglalt a tűzhely mellett, aztán hol a meg-megroppanó parazsakat, hol az asszonyt nézte. Peppo időközben erőre kapott, s újabban egyre tovább maradt el. Éjszaka is horgászott, pedig a halak többsége még aludt. Sokszor csak a hajnal kísérte haza, a haja vizes volt, csontig át volt ázva, remegett, de hosszú szempilláin harmat csillogott. Jacinto jól megnézte a konyhafalra szögezett harcsafejeket, az egyik dög pofájában ott maradt a horog. A fiú újabban csak a hal fejét hozta haza. Az asszony elfoglalta magát, majd ahogy beesteledett, cipót és gyümölcsöstálat helyezett a festő elé. Aztán hirtelen leülve egyenesen a szemébe pillantott. Jacinto látta, remeg a félelemtől. Ezen elcsodálkozott, tőle tartana?, hiszen nem tett egyetlen kétértelmű mozdulatot sem. Jóllehet azért az asszony nem olyan öreg, hogy ne lehetne meghágni.

Inkább engem, mondta az asszony, és nem fordította el a tekintetét.

Inkább téged?, Jacinto eltűnődött.

Igen, uram, az asszony lehajtotta a fejét, aztán felállt, és a szoknyáját simogatva megindult az alvólyuk felé. Jacinto kicsit gondolkodott, aztán bólintott. Mire végeztek, a fiú a konyhában ült, nem hallották, mikor jött, nyilván végighallgatta őket. Az asztalon két pohár és egy hosszú nyakú, öblös üveg között harcsafej és néhány letépett uszony hevert, Jacinto jól megjegyezte a képet. Az asszony még nem merészelt kijönni, ám a festő nem zavartatta magát, szemérmetlen nyíltsággal, akár a vásárra kínált állatot, nézegette a fiút, akinek nagy volt a szeme, tekintetének kéksége elmélyült, és halpikkelyek csillogtak a kézfejen. Peppo nyugodtan tűrte a tolakodó pillantásokat. A festő elismerően füttyentett. Olyan nagyok és görcsösek voltak a fiú lábujjai, mint egy parasztnak, aki soha nem húzhatott rendes lábbelit. Hogy megnőtt a gyerek! Jacinto bólogatva lehajolt, közlőről vizslatta Peppo lábát, az ujjait tördelte, egészen lázba jött, majd pedig a pénznek, amennyit első elgondolásként szánt a munkáért, a kétszeresét kínálta. Az asszony végre kimerészkedett, még mindig égett az arca, valamit motyogott.

Peppo bólintott, rendben, a munkát elfogadja, ám Jacinto máris szólt, már most kijelentheti, sőt kötelessége figyelmeztetni a gyermeket, hogy nem lesz egyszerű a dolog, nem lesz könnyű munka, Peppo szenvedni fog, lesznek pillanatok, amikor Peppo megbánja, hogy elfogadta az ajánlatot, viszont ha túl lesz az egészen, kiszabadulhatnak a nyomorból. Az asszony csendesen sírt, tördelte a kezét.

Másnap Peppo elment Jacinto szállására, a festő kenyérrel és hússal kínálta, majd narancsgerezdeket, datolyát és fügét rakott elé, s megjegyezte, helyesen teszi a fiú, ha alaposan megtömi magát. Peppo bólintott, szórakozottan rakosgatta a gyümölcsöket, de nem evett belőlük. Aztán a festőnél tért nyugovóra. Amikor a fiú már aludt, Jacinto gyertyát tartott az asztal fölé, és megvizsgálta a csendéletet. Lassan jött rá a látvány titkára, újra és újra körbe kellett járnia az asztalt. Bármelyik oldalról vizsgálta a kompozíciót, ugyanazt a képet látta, ugyanazt az elrendezést. És az, aki ezt a tökéletességet létrehozta, összegömbölyödve, mint egy macska, aludt, szuszogott. Korán keltek, de a madarak már őrjöngtek. A festő kivezette a város fölött fehérlő sziklákhoz, mögöttük Bernardo atya szaporázott, folyamatosan beszélt a fiúhoz, olyan volt a hangja, mint a feleslegesen elcsorgó víz, nem is hallgattak rá, talán nem is kellett. Később katonák lökdösték el a méltatlankodó papot, az egyik meg is ütötte. Bernardo atya homloka vérbe borult, térdre esett. Peppo nézett utánuk, rezzenéstelen volt az arca. Továbbhaladtak, Jacinto már sípolva lélegzett, káromlásokat és sóhajokat mormolt el a fogai között. A távolban sárgán derengtek a város tornyai, és a folyó, ahol horgászni szokott, csúfon-dáros kék szalaggá vált. Távolabb még Puella is látszott.

Peppo leült a sziklapadra, itt akarja?

A festő komoly volt, igen, mondta.

Jacinto a hegyeket nézte, amelyek vonultak, csak vonultak.

Peppo végül csaknem odaveszett. Éhezett és szomjazott azon a szeles, köves síkon, talán a negyedik napon egy zivatar mentette meg, a víz ostorcsapásokkal érkezett. Aztán látta a város pislákoló fényeit. És embereket is látott, akik felmerészkedtek hozzá, de aztán elkerülték, joggal hitték, hogy pestises, és ide húzódott el meghalni. Bernardo atya naponta jött hozzá, és csak beszélt, siránkozott, de közel ő sem merészkedhetett, nyilván tiltották neki. Nem hozott ételt, sem italt, azt sem engedték. De hogy beszéljen hozzá, azt nem tilthatták. A fiúnak akadtak pillanatai, melyekkel nem tudott elszámolni. Amikor alélt, dögevő kutya ült a közelében, érezte lihegő pofája melegét, az édes, rothadó hús szagát. Az állat nem bántotta. Néha felvonított. Lassú csapásokkal keselyűk köröztek felette. Peppo néha felállt, énekelt, beszélt a semmihez, a felhőkhöz vagy a

távolban derengő városhoz. Nem hallatta a szavait, nem is érdekelte, mit mond. Nem keresett már értelmet. Beszélgetett a széllel, az éjszakával, a nappal tüzével, sóhajtozott velük. De őket nem érinthette. És nem is alkothatott belőlük olyasmi formákat, amelyeket elhullt madártollból, halfejből vagy vászondarabokból csinált. És soha nem volt igazán csend, a csillagok halkán izzottak az éjszakában. Lassan sebek borították be a testét, vérzések, fekélyek és szakadások támadtak a húsában, azok is csillagok voltak. Sóhajtozott a fájdalomtól, de furcsamód nyugodt maradt.

Egy nap Jacinto, miután alkonyatig ült előtte, és csak nézte, végül hozzálépett, átka-rolta, és hazatámogatta. Semmit sem mondott. Annyit sem, hogy így kellett lennie, hogy hiábavaló volt, hogy felesleges volt. Útközben csatlakozott hozzájuk a pap, és olyan hangosan énekelt, hogy az útjukba kerülő fákról testes, komor madarak rebbentek bele az alkonyatba. És végig szórta rájuk a keresztet.

A kápolna festményei végett még Madridból is érkezett küldöttség. Jacinto nagyszerű munkát végzett, olyannyira, hogy néhány hónap múlva jött a hír, a királyi család udvari festőnek nevezte ki.

Peppót a pap ápolta, Bernardo beszélt hozzá, néha elvonult imádkozni, vagy verte fejét az asztal lapjába. Néha eljött Abu, aki már vak volt, de csak nevette a világtalanságát, azt bizonygatta, hogy nincs semmi baj, hiszen csak a kigyója miatt vak.

Ne fecsegy, Abu, nem él már az a kigyó, dünnyögte Bernardo.

Nem él, de attól még marhat.

Igen, de csak a halottakat, vitakozott az atya.

Peppo erre persze felnevetett. Lassan gyógyult, húzódtott egy vörös heg a homlokán, vadhús nőtt a nyakán, és a városban azt beszéltek, az ördög jelölte meg. De aztán hamar elült ez a szóbeszéd is. A fiú kedves volt, sok halat fogott, és bőven adott másoknak is. Alig emlékezett már arra, hogy valaha mi mindent akartak tőle.

Jacinto néhány hónap múlva újra a hercegi udvar vendége volt. Madrid mindig is gondosan ápolta kapcsolatait a déli vidékekkel, és Puella hercege fontos összeköttetésnek számított a tengerpart határtalan kékségében lobogó óriási vitorlák és a birodalom fekete dobogású szíve között. Jacinto újra alaposan megváltozott. Mint aki folyamatosan át- és átalakul, amikor egy következő feladatra összpontosít. Jacinto újra vékony volt és magas, a szíve fölött horpadást hordott, és ha emelte a kezét, átderengett a tenyerén a fény. Szép volt. Milyen szép volt ez az átderengő, fehér tenyér. A fiú csodálkozva bámulta a festőt, mert mintha a vértestvére ámult volna rá, most már Jacinto is halk szavú volt és szórakozott, kék szemével nyugodtan, de nem részvétlenül pillantott a világra, a haja szőkén hullámozott, és neki is oly elnagyoltak és durvák voltak a végtagjai, mintha gyerekkora óta a földeken robotolt volna. Szögletesé vált a válla, kemény volt a pofacsontja, erős a térde, szögletes a járása, el nem lehetett képzelni, hogy egy ilyen alkatú figura nemhogy festő, egyáltalán művész lehet. De már nem volt egyedül. Akkor már tanítványok dolgoztak vele, fürtökben kísérték a városban, folyamatosan mögötte tolokodtak. Jacinto kijelölt egy falterületet, nagy vonalakban fölrajzolta, hogy képzelet el a képet, és a tanítványai, akiket akár szolgának is lehetett nevezni, nem is kevés ügyességgel megfestették a képet. Néha Jacinto leteremtette az egyiket vagy a másikat, amikor a fickó nem úgy dolgozott, ahogyan azt ő elvárta. Haragja néha őrjöngéssé fajult, az egyik festő alól kirúgta a létrát, s bár szegény pára olyan nagyot esett, hogy nem bírt felállni, talán csontja is törhetett, ő rugdosta tovább, léccel ütlegelte. A régi szolgálója, a süket, még mindig a nyomában lihegett.

Peppo látta a jelenetet.

Amikor Jacinto visszalépett hozzá, széttárta a karját, mint aki azt mondja, nem tehetett mást.

Te aztán tudod, hogy a formákra mennyire kell figyelni.

Peppo nem szólt, az élettelenül heverő fickóhoz lépett, kihúzta ujjai közül az ecsetet, majd a véres lécre fektette. Mellé rakott két kitört emberi fogat, egy hajcsomót és a fickó ruhájából kiszakadt ruhadarabot, valamint egy rézpénzt, ami szintén a tanítványé lehetett. Jacinto végignézte, hogyan ügyködik. Peppo sokáig matatott, nem volt igazán elégedett. Akkor lett igazán elégedett, amikor a porban rátalált egy leszakadt ezüstkeresztre, amit aztán a letört fog és a hajcsomó közé rakhatott. A tanítvány addigra magához tért, a sarokig húzta magát, ott hányt. De a süket szolga gyorsan elrugdosta onnan, a többiek pedig szótlánul folytatták a munkát.

Eleinte temetőkre és hullaházakba jártak. Ha a herceg valamelyik kazamatájában kiszendedett egy rab, Jacintót nyomban értesítették, és ő sietett Peppóval a hullához. Néha annyira szaladtak, hogy a festő fölsebezte a lábát. Peppo nem értette a sietség okát, de soha nem kérdezte. Akkor sem kérdezett, amikor gyerekek vagy állapotos asszonyok tetemét kellett néznie a mozdulatlanul álló, szórakozottan tűnődő Jacinto mellett. De megbámultak döglött kutyákat, elhullott bárányokat is. Egy nagyon vékony, esett állú halott láttán Jacinto megszólalt.

Éppen ilyen volt ő is!

Ilyen volt, mondta, amikor levették a keresztről, és aztán a sírba tették.

A fiú hallgatott, és a hallgatása mélyén mintha elszánt boldogság készülődött volna.

Miért nem kérdezel soha?, hajolt az arcához a festő.

Peppo mosolygott, nézte a halottat, aki rendkívül vékony ember volt, a bordái szinte kiszakították sárga, foltos bőrét, a haja cafatokban lógott, és az álla leesett. Nem tudni, hogy a betegség vagy a halála ette le róla úgy a húst, hogy már nem is tűnhetett valaha eleven emberi lénynek.

Néhány nap múlva egy martalóc tetemét vizsgálták meg, akit menekülés közben döftek le a katonák. A martalóc gyilkos volt, több udvarház és kereskedő látta kárát kegyetlenségeinek. A hátán lehetett a seb, mert a csupasz mellkasán, a vállán és az arcán nem láttak sérülést. Széles arca volt, és hosszú, dús haja. Peppónak a fickó lábához kellett állnia, s úgy kellett néznie a tetemet. Jacinto bólogatott, ilyen lehetett, éppen ilyen.

Ilyen volt, amikor a sírba helyezték.

És Peppo csak hallgatott, és mosolygott. Légy mászkált a száján.

Jacinto úgy bámulta, mint aki szerelmes. Elégedetten csóválta a fejét, aztán legyintett nagy, bütykös kezével, jöjjenek közelebb a tanítványai, akik akkor is követték őket, ugyan tisztes távolban maradtak, de a nyomukban jártak. Ők is megnézték a martalóc hulláját, ahogy megnézték végül minden tetemet, asszonyok, gyerekek és állatok halálát. És mindig a nyomukban járt Bernardo is, énekelt és imádkozott, az ég felé rázta az öklét, és ha túl közel somfordált Peppóhoz, a néma szolga elrugdosta. Senki és semmi nem volt már Bernardo. Bolond volt, számkivetett. Füveket evett, hulladékot, fák kérgei alól szedte a hernyókat és a bogarakat. Peppótól el volt tiltva. A herceg végezhetett volna vele, legalábbis eltüntethette volna valamelyik kazamatája mélyén, de mintha kedvét lelte volna a pap mulatságos kóborlásaiban, meghagyta a szabadságát. Talán az töltötte el nosztalgiával, hogy egykor ennek az embernek gyónt, ennek az embernek mesélte el a bűnös titkait, ettől az embertől kapta a föloldozást, és ezek a titkok Bernardo elméjének elborulása révén most már örökre titkok maradnak. Mint egy ház, melynek nyitva minden ablaka, és mégsem láthatsz be rajta. A herceg nevetett, és megkérdezte

a festőt, Bernardo tetemére nincs-e szüksége. De a festő előbb Peppo arcába pillantott, kissé elvonta a száját, majd azt mondta, nem, a pap hullája nem kell neki.

Egy nap elmentek egy kövér zsidó teteméhez, és megnézték Abu hulláját is, akit végül csak halálra mart az öregség kígyója. Aztán ácsokhoz vezetett az útjuk, akik tetőgerendákkal, belső faoszlopokkal dolgoztak. Sokáig hallgatták a kopácsolást, a festő szagolgatta a frissen vágott fákat, nézte, hogyan hatol a fa húsába a szög.

Akkor már a folyóparton, éppen ott, ahol Peppo halakat fogott, kijelölték és őrizték a területet. A herceg titkára, egy kövér izzadós alak felügyelte a munkálatokat. Földet is hordtak a partra, szabályos kis dombot emeltek, és még Peppót is elzavarták, itt egyelőre nem horgászhat. Bernardo imádkozva követte, néha rákiáltott, de nem lehetett érteni, mit mond. Aztán Jacinto megfogta a fiú karját.

Ugye tudod, eljött az idő.

Peppo bólintott.

Félsz?

Nem félek, mondta a fiú.

Szeretlek, mondta Jacinto.

Tudom.

Mindig szerettelek, mondta a festő, és megölelte Peppót.

Holnap, mondta aztán.

Igen, holnap, mondta a fiú, és megérezte a kezébe nyomott zacskó súlyát. Sok pénz lehetett, nagyon sok.

Ne sírj, mondta még a festő, és lassan elindult Puella felé, a város vastag és sötét vonal volt a kék fényben derengő palota tövében. Jacintót követték a tanítványai, és mögöttük ügetett, mint egy kutya, a néma és süket szolgál.

Aztán Peppo is hazament, és csak várt.

A pap a házuk ajtaja előtt motyogott és kaparászott, de Peppo nem engedte az anyjának, hogy ajtót nyisson. Az asszony a pénzt számolgatta, Peppo rászólt, rakja vissza a garasokat a zacskóba. Este lett, s mintha táncot járt volna a hideg. Nyikorogtak az ereszek, a szél feltámadt, aztán elült, Bernardo énekelt odakint. Peppo anyja sápadtan jött-ment, míg a fiú meg nem kérte, hogy üljön le, ne mozogjon, ne is beszéljen. Mint aki nem akar a szabadba lépni, de hallani akarja, mi történik odakint. Így virrasztottak, és az asszony néha elbóbiskolt. Olyan gyorsan lett reggel, mintha nem is kínozták volna őket az éjszaka. A néma szolgál törte rájuk az ajtót, és Peppo karját megragadva a palotáig vonszolta. Peppo arca fénylett, szinte repült a szolgál mellett, szinte részeg volt a boldogságtól, és nem törődött azzal, hogy míg igekeznek, asszonyokat és gyerekeket sodornak el, kosarak borulnak utánuk, és egy gyümölcsös padot is úgy taszítanak meg, hogy az elhulló almák vad ugráncolásba kezdtek a porban.

A palota előtt kisebb tömeg tolongott, Peppót föllökdösték a lépcsősoron, a nagyterem bejáratáig tolták, végül betaszították az ajtón. Nem tudott kiáltani a döbbenettől. Valahonnan a lépcsősor felől Bernardo atya sikoltozott. Jacinto fehér kelméje csupa vér volt, a teste tele volt sebekkel, az arca feldagadt, az egyik szeméből ömlött a vér.

Nem, kiáltotta Peppo, ez nem lehet! Nem, nem, nem!

A festő mosolygott, amikor a fiút ellökték, őt pedig vonszolni kezdték kifelé. Peppót közben megtaposták a herceg kíséretéből, úgy vette észre, hogy maga a herceg is a kezére lépett, és mindig akkor taszítottak rajta, amikor éppen föltápáskodott volna. Nem tudott már közelebb kerülni Jacintóhoz. A tortúra gyors volt, alig beszéltek. Jacintót, aki némán tűrte a szörnyű fájdalmakat, sebesen és gyakorlottan szögelték föl, és csakhamar kiszenvedett. Alig falazták be a tetemet a hercegi börtön egyik kazamatájába, a

tanítványok már dolgoztak. Ahogyan az a szerződésben állt, a kijelölt kerti kápolna falára festették a megfeszített Jézust.

Amikor Peppo odament hozzájuk, úgy megütötte a szolgál, hogy sokáig kábán ült a porban. De jól hallotta, hogy a tanítványok nevetgélnek. Felszabadultak voltak, derűsek. Aztán az egyikük kilépett a szabadba, és amikor meglátta őt, nevetve kötelet dobott feléje. Peppo a kötelet a derekára csavarta, aztán, mert a szolgál továbbra is köpködte és lökdöste, odébbállt.

Peppo a síkatorokat járta, mögötte a motyogó Bernardo botladozott. A vasba öltözött katonák szótlanul nézték őket. Szabadon járhattak-kelhettek, a fiú a falnak dőlt, a napnak tartotta az arcát, kisebesedett ajkát nyalogatta. A piacon néha gyümölcsöt és zöldséget kaptak. Peppo végül a folyópartra botladozott. A parton még ott magasodott a kereszt, a töve véres volt, véres ruhacsomók heverték körülötte. A fiú egy megszakadt sarut is talált, nyilván Jacinto lábáról eshetett le, miközben fölszögelték. Kissé fentebb a folyón még most is mostak az asszonyok. Volt, ami volt, történt, ami történt, mosni azért kellett. Hangosak voltak, nevetgéltek. Peppo megvárta, míg elmennek, közben szemetet, tollakat, leveleket, halcsontokat szedegetett, aztán a legközelebbi pagonyban kiválasztotta a fát. Öreg, vaskos tölgy volt, egy éppen aláhajló, fiatalabb ággal. Köveket hengergetett az ág alá, aztán ült egy kicsit, megpihent. Majd a pénzes zacskót a földre borította, és miközben az érméket rendezgette, ágakat tűzött közéjük, az egyikre halott bogarat, levelet, a másik mellé fehérre dörzsölgetett halcsontokat rakott.

Bernardo atya Peppo hullájával napokig járta a várost, az ölében hozta és vitte, mint egy beteg gyermeket. Peppo anyja habot köpött, be kellett zárni, aztán már csak ketreccben tartották. A herceg először nem engedte bántani a halott fiút hordozó, kántáló papot. Csak akkor verette agyon, amikor már tűrhetetlenül szaglottak mind a ketten. A kápolna főfalán elkészült a megfeszített Jézus festménye, és a herceg elégedett volt, a tanítványok igazán jó munkát végeztek. Akárki megerősíthette, hogy Jézus Peppóra hasonlított.

Julian Barnes

DRAGONYOSOK

Vallasek Júlia fordítása

Pierre Chaigne, ács, özvegyember lámpást készített. Háttal állván a fészter ajtajának, meglazította a négy üveglapot a birkaflaggyúval megkent sínekben. Könnyedén mozdultak, jól illeszkedtek: a láng biztonságban lesz, a lámpás pedig, amikor szükséges, minden irányba szórhatja fényét. De Pierre Chaigne, ács, özvegyember három bükkfa lapot is kivágott pontosan az üveglapok méretére. Amikor ezeket behelyezik, a láng csak egyetlen irányba szórja fényét, és a négy égtáj közül három felől nézve nem látszik fény. Pierre Chaigne gondosan vágta ki a bükkfa lapokat, és miután elégedetten tudomásul vette, hogy könnyedén csúsznak a zsírozott sínen, eldugta őket a fészter egyik sarkában, egy halom ócska hulladék fa alá.

Minden rossz északról érkezett. Akármiben hittek is egyébként, ezt az egész város, mindkét oldal tudta. A Montaigne Noire-on átnyúló északi szél miatt ellettek döglött bárányokat a juhok, az északi szél küldte az ördögöt özvegy Gibault-néba, és kényszerítette arra, hogy az ő korában olyasmiket kiabáljon fennhangon, hogy a lánya kénytelen volt ronggyal betömni a száját, nehogy a gyerekek vagy a pap meghallják, miket kiabál. Északon, a Montaigne Noire túloldalán él a Gruissani Fenevad. Azok, akik látták, leopárdfoltos, lóméretű kutyáról beszéltek, és gyakran előfordult a gruisani mezőkön, hogy a Fenevad akár egy-egy kisebb borjú méretű lábasjószágot is elhurcolt. A kutyáknak, amelyeket ráküldtek, leharapta a fejét. A város kérvényt küldött a Királyhoz, a Király pedig elküldte az ő fő puskását. Számos ima és szertartás után a királyi lovat kiküldték az erdőbe egy helyi favágóval, aki szégyenszemre elmenekült. A puskás néhány nap elteltével üres kézzel tűnt fel ismét. Visszament Párizsba, a fenevad pedig visszatért a maga fosztogatásaihoz. Most pedig, azt beszélik, dragonyosok jönnek északról, északról.

Húsz évvel ezelőtt, amikor Pierre Chaigne, ács, özvegyember tizenhárom éves lurkó volt, ugyancsak északról érkeztek a királyi megbízottak. Ketten jöttek, csuklójukon csipke, arcukon szigor, tíz katona kíséretében. Megvizsgálták a templomot, a bővítésekkel kapcsolatban meghallgatták az előlépők tanúságtételét. Másnap egy állvány tetejéről a főmegbízott elmagyarázta a törvényt. A Királyi Ediktum, mondta, védelmet nyújt a vallásuknak, ez igaz, de ezt a védelmet csak abban az esetben nyújtja, ha vallásuk olyan, amilyen az Ediktum idejében volt. Nem volt engedélyük bővíteni vallásuk körét: a Király hitének ellenségeit megtűrik ugyan, de nem bátorítják. Ezért aztán az összes olyan templomot, amelyet az újhitűek a Királyi Ediktum óta építettek, le kell bontani, sőt még azokat a templomokat, amelyeket csupán kibővítettek, azokat is le kell rombolni, figyelmeztetésül és büntetésképpen azoknak, akik továbbra is ellenszegülnek a Király hitének. Sőt, továbbmenvén, hogy bűneiktől megtisztuljanak, maguknak a templomépítőknek kell ledönteniük azokat.

Pierre Chaigne emlékezett, hogy ezen a ponton valaki felkiáltott a tömegben. A királyi megbízott ennek következtében bejelentette, hogy a munka meggyorsításának érdekében az újhitűek gyermekei közül négyet őrizetbe vesznek a katonák, gondosan őrzik, minden szükséges élelemmel ellátják őket, mindaddig, amíg a templom lerombolása tart. Ekkor nagy szomorúság köszöntött Pierre Chaigne családjára, és nemsokára édesanyját is elvitte a hidegláz.

És most dragonyosok jönnek északról. A Király hitének papjai kihirdették, hogy az eretnekekkel szemben, az Anyaszentegyház védelmére gyilkosságon kívül minden megengedhető. A dragonyosok szavajárása más volt: „Mit számít, milyen az út, ha a Paradicsomba vezet?” Nem is olyan sok évvel ezelőtt Bougouin de Chavagne-ban jártak, ahol néhány embert bevetettek az öregtorony alatti árokba. Az eséstől összetört, síri sötétségbe merült áldozatok a százharmincyolcadik zsoldár énekléséből merítették vigaszt.

„Ha nyomorúságban vergődöm, megelevenítesz, ellenségeim haragja ellen kinyújtod a kezedet, és a te jobb kezed megment engem.”

De ahogy teltek az éjszakák, a mély árokból jövő hangok egyre gyengültek, míg többé nem hallatszott a százharmincyolcadik zsoldár.

A Pierre Chaigne házába szállásolt három katona öreg volt, legalább negyvenévesek. Kettőjüknek a dús szakáll ellenére is jól látható sebhelyek voltak az arcán. Bőrzubbonyuk

vállán viselték regimentjük szárnyas fenevadját. További öltések jelezték a hadászati ismerettel rendelkezőnek, hogy az öreg katonák a *dragons étranger du roi* alakulat tagjai. Pierre Chaigne nem rendelkezett ilyen ismeretekkel, volt füle, és az elegendőnek is bizonyult. Úgy tűnt, ezek az emberek egy szót sem értettek abból, amit Pierre Chaigne mondott nekik, egymás között pedig az észak durva nyelvén beszéltek, az északén.

Az Intendáns titkára kísérte őket, aki felolvastott egy rövid határozatot Pierre Chaigne és összegyűlt családja előtt. Tekintve, hogy Pierre Chaigne, ács, özvegyember szándékosan nem fizetett adót, s ezáltal gazul megszegte a királyi törvényt, dragonyosokat, egy tisztet és két katonát szállásolnak a Chaigne család házába, akiket igényeik szerint el kell látniuk mindaddig, amíg az adót ki nem fizetik, s ezzel a tehertől meg nem szabadulnak. Mikor az Intendáns titkára távozott, az egyik katona magához intette Pierre Chaigne lányát, Marthe-ot. Ahogy a kislány közelebb lépett, kirántott a zsebéből a nyakánál fogva egy aprócska, kapálózó állatot, és feléje lódította. Marthe, noha alig volt tizenhárom éves, nem ijedt meg a vadtól, nyugalma bátorságot öntött a családjába, és meglepte a katonát, aki visszadugta az állatot a nadrágszárára varrt hosszú zsebbe.

Pierre Chaigne-t úgy tekintették, mint aki ellensége a Király hitének, s így a Királynak is, noha ő egyik állítással sem értett egyet. Hűséges volt a Királyhoz, és szeretett volna békében élni a Király hitét vallókkal, de nem hagyták. Az Intendáns tudta, hogy Pierre Chaigne nem képes kifizetni a rájuk kirótt adót, és ha netán ki tudná fizetni, az adó nyomban megnövekedne. A katonákat azért szállásolták el hozzájuk, hogy begyűjtsék az adót, de pusztá jelenlétük és eltartásuk költsége tovább csökkentette a törlesztés esélyeit. Ez ismert, megállapított tény volt.

A Chaigne család öt lelket számlált: Anne Rouget, özvegyasszony, Pierre Chaigne édesanyjának húga, aki földműves urának halála után költözött hozzájuk, miután a Király hitének szertartása szerint eltemette férjét, és felvette húga családjának hitét. Most már túl volt az ötvenen, szellemi ereje folyamatosan gyöngült, de unokahúga, Marthe segítségével képes volt arra, hogy főzzön, és vezesse a háztartást. Pierre Chaigne-nek volt két fia is, a tizenöt éves Henri és a kilencéves Daniel. Daniel miatt aggódott a leginkább Pierre Chaigne. Az áttéréshez szükséges életkort szabályozó törvények kétszer is változtak. Amikor Pierre maga volt gyermek, törvény szerint a gyermek tizennégy éves koráig nem hagyhatta el szülei hitét, feltételezték, hogy ennyi idő korára már megfelelő értelemmel rendelkezik. Aztán az életkort tizenkét évre csökkentették. De az új törvény még tovább csökkentette, alig hétéves korra. Világos, mi volt ennek a célja. Egy Danielhez hasonló gyermeket, akiben még nincs meg a felnőttekkel együtt járó biztos tudás, könnyen elcsábítanak, hitéből kitérítenek a Király vallásának színei, illatai, kifinomult ünnepélyessége, vásári csalárdsága.

A *dragons étranger du roi* három katonája érthetetlen beszéddel és józan gesztusokkal jelezte igényeit. Ők foglalták el az ágyat, a Chaigne család alhatott ott, ahol akart. Ők esznek az asztalnál, a Chaigne család várjon, és egye azt, amit meghagynak. A ház kulcsát át kellett adniuk a tisztnek, ahogy a késeket is, amelyeket Pierre és nagyobbik fia magukkal hordtak, hogy az ételt fel tudják vágni.

Első este, miközben a három katona a levesét várta, a tiszt rámondult Marthe-ra, aki éppen a tányérokat helyezte az asztalra. Hangosan, furcsa hangon. „A gyomrom azt hiszi, elvágta a torkomat” – bömbölte. A katonák nevettek. Marthe nem értette. A tiszt kanálával verni kezdte a tálat. Akkor Marthe megértette, és gyorsan eléjük tette az ételt.

Az Intendáns titkára megállapította, hogy a három katonát az adó behajtása végett törvényesen szállásolták a Chaigne családhoz, másnap a három katona meg is próbált rejtett pénzt vagy értéket találni. Kiborogatták a kredencet, benéztek az ágy alá, belekotortak Pierre Chaigne faraktárába. Kötelességteljesítő haraggal kutakodtak, nem számítottak arra, hogy bármi eldugott dolog előkerül, de szeretnék volna világossá tenni, hogy ők megtették, amit elvárnak tőlük. Az előző hadjáratok során megtanulták, hogy azok a házak, ahova őket küldik, sosem a gazdagok házai. Amikor sok évvel a Háború után először vették igénybe a szolgálataikat, még az tűnt logikusnak a hatóságok szemében, hogy olyanokhoz szállásolják a dragonyosokat, akik a leginkább meg tudják fizetni az adót. De ez a módszer túlságosan lassúnak bizonyult, erősítette az eretnekek közti testvériesség érzését, és számos mártírt szült, akiknek az emléke ösztönzőleg hatott a konok hívókra. Így aztán gazdaságosabbnak bizonyult egyből a szegény családok nyakába varrni a katonákat. Az, hogy a szegények látták, hogy a gazdagok mentesülnek az őket sújtó szenvedések alól, üdvösen megosztotta a Király hitének ellenségeit. Így aztán sokszor gyors áttérések történtek.

A második estén az a katona, aki hosszú zsebében tartotta a vadászmenyétet, az ölébe húzta Danielt, amikor a gyermek kenyérral kínálta őt. Olyan erővel ragadta meg, hogy a gyermek rögvést kapalózni kezdett. A katona szabad kezében kés volt, kenyeret készült vágni vele. A pengét az asztallaphoz illesztette, amely a legkeményebb fából készült, amit csak Pierre Chaigne, ács, özvegyember ismert, és egyetlen finom mozdulattal kemény, áttetsző forgácsot kanyarított le róla.

– Ezzel álmában is megberetválsz egy egeret – mondta. Pierre Chaigne és családja nem értették a szavait, nem is volt szükségük rá.

Következő nap a menyéttel levadásztattak egy kakast, amit megettek vacsorára, és mivel fényes nappal hűvösnek találták a házat, noha ragyogott a nap, felhasogattak két székot, és feltűzelték, tügyet sem vetve a tűzhely mellé halmozott tűzifára.

A Király vallásával ellentétben az ő hitüket bárhol lehetett gyakorolni, ahol a hívők összegyűltek, nem volt feltétlen szükség templomra. A dragonyosok igyekeztek megakadályozni Pierre Chaigne családját hitük gyakorlásában: a házat éjszakára bezárták, napközben pedig a három katona úgy osztotta be magát, hogy állandóan figyelhessék a családtagokat. De azok többen voltak, öten a három katonához képest, és néha előfordult, hogy el tudtak szökni, s ellátogattak abba a házba, ahol a szertartás zajlott. Pierre Chaigne és családja szabadon beszélt ezekről a dolgokról a katonák füle hallatára, édes bosszúnak érezték ezt. De a városbeli dragonyosoknak, lehettek vagy negyvenen, úgyszintén megvoltak a maguk hírhozói, mert noha a hívők gyakran cserélgették a találkozó színhelyét, mégis ugyanolyan gyakran rajtuk ütöttek a katonák. A Király hitének ellenségei tehát úgy döntöttek, szabad ég alatt, a várostól északra húzódó erdőben gyűlnek össze. Eleinte nappal találkoztak, majd később csak éjszaka. Sokan rettegtek, hogy a Gruissani Fenevad rajtuk üt a sötétben, így az első imát mindig azért mondták, hogy az ég óvja meg őket a Fenevadtól. Egy éjszaka meglepték őket a dragonyosok, üvöltve csaptak le rájuk, kardlappal ütötték és kikergették őket az erdőből. Másnap reggel, mikor az özvegy Gibault-nét sehol nem találták, visszatértek az erdőbe, ott feküdt: szörnyethalt ijedtében.

Pierre Chaigne emlékezett még azokra az időkre, amikor a város kétféle lakói szabadon keveredtek, amikor egy temetésen vagy egy esküvőn az egész közösség részt vett, tekintet nélkül a jelenlevők hitére. Igaz, sem a Király hitének követői, sem az újhitűek nem léptek be a másik szertartás színhelyére, de az egyik csoport békésen megvárta odakint, hogy a szertartás véget érjen, ezután az egész város követte a résztvevőket a

temetőbe vagy a lakodalmi mulatságra. De a megosztott öröm és a megosztott gyász egyaránt a múlté. Ahogy az is ritkaságszámba ment már a városban, hogy egy család tagjai kétféle hiten legyenek.

Noha nyár volt, a dragonyosoknak folyton tűz kellett. Minden bútort elégettek, kivéve azt, amit maguk használtak. Aztán kezdték feltüzelni Pierre Chaigne, ács, özvegyember legjobb épületfáit. Patinás tölgyfa gerendák, amelyeket még Pierre apja vágott húsz éve, elsőrangú szilfa és kőris, mind a tűzön végezte. Hogy tovább fokozzák Pierre Chaigne haragját és elkeseredését, neki magának kellett fahasábokra aprítania a gerendákat. Amikor a dragonyosok észrevették, hogy a nemes fa sokkal lassabban ég, mint ahogy ők szeretnék, megparancsolták Pierre Chaigne-nek és a fiainak, hogy rakjanak máglyát a fészker mellett, és addig rakják rá a fát, amíg Pierre Chaigne teljes készlete hamuvá nem lesz.

Mikor Pierre Chaigne ott állt a nagy halom hamura bámulva, ami ácsként végzett munkájának végét jelentette, a tiszt azt mondta neki: „Isten segítsége közelebb van, mint az ajtó.” Pierre Chaigne nem értette a szavait.

Ezután a katonák fogták Pierre Chaigne és Henri fia szerszámain, és eladták azokat a Király hitén valóknak. Pierre Chaigne eleinte azt hitte, megpróbáltatásai véget érnek, hiszen, miután a gerendáktól megfosztották, már nem okoztak újabb kárt a szerszámok eladásával, sőt becses szerszámainak árából talán begyűl annyi pénz, amennyiből ki tudja fizetni az adót, s a katonák végre távoznak. Csakhogy a dragonyosok nem valódi áruk szerint adták el az eszközöket, hanem elkótyavetyélték azokat, a pénzt pedig megtartották maguknak. François Danjon, molnár, özvegyember, a Király hitének követője, aki több szerszámot is megvásárolt, a sötétség leple alatt visszavitte azokat Pierre Chaigne-nek. Pierre Chaigne olajos rongyokba csomagolta és jobb napokra várva elásta őket az erdőben.

Ekkortájt történt, hogy egy tizenkilenc éves házalót, aki Cherveux felől gyalog érkezett a városba, elkaptak és kikérdezték a dragonyosok. Gyanús déli tájszólásban beszélt. Miután megverték, elismerte, hogy újhítű, miután tovább verték, bevallotta, hogy kész megtagadni hitét. Pap elé vitték, aki feloldozta, és nevét felírta a hitüket megtagadók listájára. A házaló keresztet tett a neve mellé, és két ügybuzgó és jutalomban bízó dragonyos írta alá tanúként. A házalót árujától megfosztva szélnek eresztették. A tizenöt éves Henri Chaigne látta a főtéren zajló verést, s miközben az áldozatot elhurcolták a templomba, egy dragonyos, akit addig sosem látott, így szólt hozzá nyers, északi nyelven: „Mit számít, milyen az út, ha a Paradicsomba vezet?” Henri Chaigne nem értette, mit mond, de felismerte a Paradicsom szót.

Eleinte számos áttérés történt az öregek, a gyengék, a magányosok között, no meg a cifra szertartástól megszédült gyerekek körében. De pár hét után a hitüket megtagadók száma csökkent. Ez így szokott lenni, és köztudott, hogy a dragonyosok gyakran nyúltak kemény eszközökhöz, hogy az áttérések folytatódjanak.

Amikor először hirdették ki az adót, egyeseknek sikerült elmenekülniük: hallották, hogy el lehet jutni St. Nazaire-ba, és máshol találni az ígéret földjére. Két család hagyta el a várost ily módon, mire az újhítűeknek azt a parancsot adta az Intendáns, hogy rombolják le és gyűjtsák fel a hátrahagyott házakat, a kifizetetlen adóról azonban nem feledkeztek meg, hanem átruházták az ottmaradottakra. Mindig így volt ez. Ha egy eretnek áttért a Király hitére, az adóját felosztották a többi eretnek között, s így az adójuk növekedett, a lehetőség pedig, hogy ki tudják fizetni, csökkent. Ez egyeseket a kétségbeesésbe kergetett, de mások, miután mindenüket elveszítették, csak még jobban ragaszkodtak hitükhöz, amely miatt mindenük odaveszett. Miközben haladt előre a

csizmás hittérítők munkája, így egyre erőteljesebb ellenállással találkoztak. Ez is köztudott volt, számítottak rá.

Nem sokkal azután, hogy Pierre Chaigne eszközeit eladták, Anne Rouget, Pierre anyjának húga megbetegedett, és ő lett a család első olyan tagja, aki megtagadta hitét. Mikor a dragonyosok észrevették, hogy gyönge, és láz gyötri, átengedték neki az ágyat, és a földön aludtak. Szándékos volt a lovagiasság, mert alig feküdt be az ágyba, a katonák kijelentették, hogy a halálán van, és hívták a Király hitének papját. Királyi rendelet szerint, ha egy protestáns eretnek haldoklik, a papnak joga van megjelenni a halálos ágy mellett, és felajánlani a szenvedőnek az Anyaszentegyház kebelére való viszszerzés lehetőségét. Ez a látogatás, amelyen a család nem vehet részt, a magisztrátus jelenlétében zajlik, a papnak pedig tilos erőszakhoz folyamodnia az áttérés érdekében. Ezeket a kitételeket azonban nem mindig követték. Mivel a magisztrátusnak máshol akadt dolga, a papot a dragonyosok tisztje kísérte a Chaigne-házba. A családot kikergették a nyári hőségbe, két dragonyos őrködött az ajtóban, és hat óra elteltével Anne Rouget-t visszafogadta az az egyház, amelynek kötelékében élete első harminc évét töltötte. A pap elégedetten távozott, és azon az éjszakán a katonák feküdtek az ágyba, Anne Rouget-t pedig visszaküldték a padlóra.

– Miért? – kérdezte Pierre Chaigne.

– Hagyjatok békén – felelte Anne Rouget.

– Miért?

– Vagy az egyik igaz, vagy a másik.

Ennél többet nem mondott, és két nap múlva meghalt, hogy a láztól-e vagy hite megtagadása miatt érzett keserűségében, azt Pierre Chaigne nem tudta megmondani.

A kilencéves gyermek, Daniel volt a következő áttérő. Elvitték a Királyhitűek templomába, ahol elmagyarázták neki, hogy Anne Rouget, aki addig anyja helyett anyja volt, vár rá a mennyországban, és egy nap biztosan viszontlátja majd őt, ha nem ragaszkodik az eretnekséghez, mert akkor a pokolban fog megégni. Aztán szép ruhákat mutogattak neki, és egy Szent Bonifác kisujját tartalmazó aranyozott ereklyetartót, beszívta a tömjénillatot, és megnézte a karzat oszlopaira vésett szörnyetegeket, amelyekkel kétségkívül találkozni fog, ha maga választja a pokolban való szenvedést. Következő vasárnap, mise alatt Daniel Chaigne nyilvánosan megtagadta hitét. Áttérését nagy magasztossággal fogadták, utána sokat becézgették a Király hitén lévő asszonyok. Következő vasárnap Pierre Chaigne és idősebbik fia megpróbálta megakadályozni, hogy a dragonyosok magukkal vigyék Daniel Chaigne-t a misére, mire megverték őket, a fiút pedig elvitték. Nem tért vissza, Pierre Chaigne-nyel pedig tudatta a pap, hogy a Montaine Noire túlsó oldalán található jezsuita kollégiumba vitték, ahol nem érhetik utol áruló kezek, iskoláztatásának terhe pedig a családját sújtja mindaddig, ameddig meg nem tagadják eretnekségüket.

Most már csak a makacsok ragaszkodtak eretnek hitükhöz. Ezen a ponton az Intendáns kinevezte adóbehajtónak a környék legnagyobb protestáns földesurát, Pierre Allonneau-t, Beaulieu és Cautaud urát. Törvény által megszabott kötelességévé vált azonnal kifizetni a teljes összeget, amely az újhitűek terhére az adózás bejelentése óta összegyűlt. Ezt persze képtelen volt kifizetni, de mivel tönkrement, nem tudta titokban tovább segíteni az önféjű híveket.

A három dragonyos immár két hónapja élt a Chaigne-házban. Megették az összes tyúkot és mindkét disznót, csaknem minden bútort felégették, Pierre Chaigne épületfáit hamuvá égették a fészker sarkában heverő, hulladék fából álló halom kivételével.

Azok, akik a városbeliek közül segíthettek volna rajtuk, maguk is hasonlóan reménytelen helyzetben voltak. Pierre Chaigne és fia, Henri kénytelenek voltak mindennap bejárni erdőt-mezőt élelem után kutatva. Két katona velük ment, a tiszt pedig otthon maradt, és őrizte Marthe-ot. Nehéz volt hat éhes szájnak elegendő ételmet szerezni, a két dragonyos nem segített sem a nyúlhajtásban, sem a gombaszedésben. Ha nem volt elegendő étel, a katonák degeszre tömték magukat, a Chaigne család pedig éhezett.

Egyszer, amikor hazaértek a mindennapi betevő után való járkálásból, Pierre Chaigne és Henri Chaigne észrevette, hogy a tiszt ágyába vitte a tizenhárom éves Marthe Chaigne-t. A látvány dühvel és kétségbeeséssel töltötte el Pierre Chaigne-t, csupán hite akadályozta meg abban, hogy még aznap éjjel halálba küldje a tisztet.

Másnap a tiszt elkísérte a két eretneket, és az egyik katona maradt Marthe-ot őrizni. Ez a katona is ágyba vitte őt. Magyarázatot nem adott, nem kért senki. Marthe Chaigne nem volt hajlandó beszélni az apjával és a bátyjával arról, amit vele tettek.

Miután kilenc napon át nézte, hogyan használják a húgát, Henri Chaigne megtagadta hitét. De ez nem akadályozta meg a dragonyosokat abban, hogy tovább használják a lányt. Ennek következtében a következő vasárnapi misén Henri Chaigne kiköpte a pap által nyújtott szent ostyát és bort. Urunk teste és vére ellen elkövetett istenkáromlásért Henri Chaigne azonnal a püspöki törvényszék elé került, amely halálra ítélte, és átadta a katonáknak, akik megégették.

Ezután a három dragonyos elválasztotta egymástól Pierre Chaigne-t és a lányát, beszélni sem engedték őket egymással. Marthe vezette a háztartást, és a dragonyosok kurvája volt, az apja ételért és fáért járt az erdőbe, mert már ősz volt, és lehűlt a levegő. Pierre Chaigne, noha szenvedett, el volt szánva arra, hogy a végsőkig ellenáll. Lánya ugyanilyen keményen ragaszkodott hitéhez, egy mártír állhatatosságával viselte mindennapi szenvedéseit.

Egy reggel, miután a tiszt ágyába vitte, de ezúttal a szokottnál kevésbé durván bánt vele, Marthe megdöbbenő felfedezést tett. A tisztnek szokása volt döfölés közben a maga durva északi nyelvén beszélni hozzá, ordítani, majd halkán motyogni. Marthe megszokta, néha könnyebben viselte így a szenvedést, mert úgy képzelte, a férfi, aki ezeket az északi szavakat mondja, maga is olyan messze van, mint az északi vidék.

Most, miközben még rajta feküdt, azt mondta:

– Bátor vagy, kislány.

Beletelt egy hosszú pillanatba, amíg Marthe rájött, hogy a tiszt az ő nyelvén szólt. A férfi fél könyökére támaszkodott, és lefordult róla.

– Csodálom ezt – folytatta Marthe nyelvén –, és szeretnék megkímélni a további szenvedésektől.

– Beszélj a nyelvünkön.

– Igen.

– Tehát mindent értettél, amit a házban előttem beszéltünk.

– Igen.

– A többiek is?

– Sok éve élünk a ti országokban.

Marthe Chaigne hallgatott. Emlékezett, miket mondott Henri bátyja a dragonyosokról és a Király hitének papjáról. Az apja elárulta, hol fogják tartani az újhítek szertartásait, és nem is sejtette a következményeket. Ő maga is gyűlölettel telt szavakat ejtett.

– Mivel szeretnék megóvni a további szenvedésektől – folytatta a tiszt –, elmagyarázom, mi fog történni.

Mi történhetne? Még több hasonló szenvedés. Vagy még rosszabb. Kínzás. Halál. Kétségtelenül. De utána egész biztosan a Paradicsom.

– Az lesz, hogy teherbe esel. Akkor mi tanúsítjuk, hogy apád a jelenlétünkben üzedett veled. Törvény elé visznek, téged is, az apádat is, és elítélnék. Máglyán égsz meg, te is, apád is, meg benned a vérfertőző kapcsolatokat gyümölcse.

A katona elhallgatott, várt, hogy a megdermedt kislány megértse, mit mondott.

– Meg fogod tagadni a hitedet. Megtagadod, és ezzel megmented apád életét.

– Apám inkább a halált választja.

– Apádnak nincs választása. Csak te dönthetsz, hogy éljen vagy haljon. Tehát meg fogod tagadni a hitedet.

Marthe Chaigne mozdulatlanul feküdt az ágyon. A katona felkelt, megigazította a ruháját, és az asztal mellé ülve várta, hogy a lány beleegyezzen. Elég jól értette a mesterségét ahhoz, hogy ne szóljon feleslegesen.

Végül a lány azt kérdezte:

– Honnan jöttetek?

A katona nevetett a váratlan kérdésem.

– Északról.

– Honnan? Honnan?

– Egy országból, amelyet Írországnak neveznek.

– Hol van az?

– Túl a vízen. Anglia mellett.

– Az hol van?

– Az is túl van a vízen. Északon.

A lány továbbra is az ágyban feküdt elfordított fejjel.

– És miért üldöztök bennünket?

– Eretnekek vagytok. Eretnekségetek veszélyezteti az Anyaszentegyházat. Mindenkinek mindenhol kötelessége védeni az Anyaszentegyházat.

– Harminc ezüstpénzért.

A katonát csaknem elfutotta a méreg, de szem előtt tartotta a célt.

– Ha nem hallottál Angliáról, akkor Cromwellről sem hallottál.

– Ki az?

– Már meghalt.

– A királyotok? Ő fogadott fel? Hogy ide gyertek és bennünket üldöztetek?

– Nem. Éppen ellenkezőleg.

A katonának olyan dolgok jutottak eszébe, amelyekre nem jó emlékezni, olyan dolgok, amelyek sok-sok évvel ezelőtt örökre meghatározták az életét. Gyermekkorának borzasztó képei, hangjai. Anglia durva hangja.

– Igen, azt hiszem, mondhatjuk, hogy ő fogadott fel.

– Akkor átok a nevére és egész családjára.

A katona sóhajtott. Hol is kezdje? Annyi minden várt tisztázásra, ő pedig már öregember volt, túl a negyvenen. A gyerek még azt sem tudta, hol van Anglia. Hol is kezdhethné?

– Igen. Átok a nevére. Én is megátkozom. Mindketten megátkozzuk. És vasárnap megtagadod a hitedet.

Azon a vasárnapon, miközben tömjén szúrta az orrát, s szemét égették a Király hitének cifra színei, Marthe Chaigne, tizenhárom éves, miközben szívét nyomta a bánat, amelyet apjának okoz, és a tudat, hogy soha nem fog tudni magyarázattal szolgálni,

megtagadta hitét. Keresztet tett a neve mellé a jegyzőkönyvbe, a dragonyosok tisztje írta alá tanúként. Miután aláírta, felnézett a papra, és saját nyelvén azt mondta:

– Mit számít, milyen az út, ha a Paradicsomba vezet?

Marthe Chaigne-t azon a napon elvitték a Montaigne Noire túloldalán levő kolostorba, ahol a jó nővérek vették gondozásukba. Neveltetésének terhét hozzácsapták Pierre Chaigne adósságához.

Következő héten a dragonyosok elhagyták a várost. Az eretnekek száma százhetvenhatról nyolcra csökkent. Mindig vannak hajthatatlanok, de a tapasztalat azt mutatja, hogy ha kevesen vannak, alig van hatásuk, s általában keserűségben és kétségbeesésben végzik be napjaikat. A dragonyosok továbbmentek dél felé, hogy ott folytassák munkájukat.

A nyolc csökönyös ember nyakába varrták az áttértek adóját, saját gyermekeik katolikusként való neveltetésének összegét és számos egyéb adót. Törvény tiltotta, hogy mesterségüket gyakorolják vagy hogy a Király hitén levőknek dolgozzanak. Házukat elhagyni és máshol nézni megélhetés után ugyancsak tilos volt.

Két éjszakával azután, hogy a dragonyosok távoztak, Pierre Chaigne, ács, özvegyember visszatért a fészérébe. Leakasztotta a lámpást, amelyet készített, és kihúzott három üveglapocskát. A sarokban heverő hulladék fa alól, ami még arra sem volt jó, hogy a dragonyosok tűzre vessék, kivett három bükkfa lapocskát. Óvatosan becsúszta őket a birkafiggyúval megkent sínekbe. Majd gyertyát gyújtott, és visszahajtotta a lámpás fedelét. Így, hogy üveglapjainak háromnegyede hiányzott, a lámpás nem szórta szét a fényt. De erősebb, tisztább fényel világított abba az irányba, amerre fordították. Pierre Chaigne, ács, özvegyember az út végéig követni fogja ezt a fényt. Odalépett a fészertajtájához, elhúzta a reteszt, és útnak indult a hideg éjszakában. Lámpásának sárga fénye remegve nyújtózott az erdő felé, ahol a többi csökönyös várt reá, hogy együtt imádkozzanak.

„VOLTAKÉPPEN EPILOGUS”

J. Győri László beszélgetése Kocsis Zoltánnal a „Mózes és Áron” bemutatója után

– A januári premier kritikai és közönségfogadtatása egyaránt nagyon lelkes volt, jelentős eseményként ünnepelte mindenki a bemutatót. Ön hogyan élte meg azt az estét?

– Természetes eseményként. Sokkal jobban éreztem magam, mint nyáron Miskolcon, amikor a mű kétfelvonásos eredeti magyarországi bemutatóját vezényeltem. A miskolci körülmények finoman szólva nem voltak ideálisak, a MÚPA lehetőségei sokkal jobbak voltak.

– Előző beszélgetésünk idején, még a bemutató előtt nem tudta, koncertszerű, szcenírozott vagy félig szcenírozott előadást dirigál-e majd. Végül Novák Eszter vitte szívre a darabot – minimális mértékben élve a rendezői eszközökkel. A díszletet Zeke Edit tervezte. A miskolci rendezésről múltkori beszélgetésünk során megemlékezett. Mennyire történtek most az ön ízlése szerint a dolgok?

– Túl azon, hogy elmondtam az elképzeléseimet a színrevitelről, elmondtam azt is, hogy hogyan képezem a harmadik felvonás dramaturgiáját, hogy hogyan bővítettem egy egész felvonásnyira a librettó nyúlfarknyi szövegét, hogy mit takar a bevezető zenekari közzene, hogy minek kell történnie a közzenék alatt, hiszen rengeteg olyan illusztratív közzenét kellett komponálnom, ami nem kapcsolódik szorosan a cselekményhez, már ha egyáltalán cselekménynek mondható, ami a harmadik felvonásban történik. Ez ugyanis, ha belegendolunk, nem más, mint egy bírósági tárgyalás, amelyen Mózes Áront, ha nem is közvetlenül, de elítéli. Az ítéletet nem ő hajtja végre rajta. Áronnak Isten parancsolja meg, hogy menjen fel a Hór hegyére, és ott haljon meg. Szóval mindent elmondtam, Novák Eszter és Zeke Edit pedig minimális eszközökkel egy végletesen lecsupaszított térbe helyezte a művet. Szerintem a látvány teljességgel adekvát volt, pontosan megfelelt a zenének és a törtéetésnek.

– *Említette a nyúlfarknyi szöveget, amelyhez egy felvonásnyi zenét kellett írnia. Úgy képezem, nagy dilemma lehetett, hogy mennyi legyen a zene, hiszen a szöveg mennyisége mellett a felvonások terjedelmi arányaira is ügyelnie kellett. Hogyan született meg a harmadik felvonás? Milyen szempontokat vett figyelembe a komponálás során?*

– Azon kellett töprengennem, hogy hogyan ábrázoljam azt a folyamatot, amelynek során Mózes visszanyeri erkölcsi biztonságát és világnézeti szilárdságát, hogyan világosodik meg afelől, hogy a pusztaság eszme valóban fölötte áll minden képi ábrázolásnak. Ehhez idő kell. A folyamatot, amely során Mózes alaposan megrágja az addig történeteket, én egy cirka nyolcperces közzenével érzékeltetem. Ebben a közzenében Mózes szeme előtt sorra megjelennek azok az események, amelyek a nép sorsát formálták. Ennek a közzenének a végére érik meg benne az elhatározás, hogy összehívja a hetven vént, maga elé idézi Áront, és ítéletet mond.

– *Ez a nyolcperces intermezzo nyilván tele van olyan motívumokkal, amelyek visszautalnak az első két felvonásra.*

– A zene eleje Schönberg berlini vázlatkönyvéből való, amit kibővítettem egy komoly kezdőszakasszá, úgy, hogy egy kicsit hasonlítson a második felvonást bevezető közzenéhez. Ezután a „Hűség-motívumból” kiindulva írtam egy hosszabb szakaszt, amelyben Mózes konkrét mozzanatokra, főleg a második felvonásvégi párbeszédre emlékszik vissza, amely az egész opera dramaturgiai középpontja, sokkal fontosabb, mint például az Aranyborjú-jelenet, amit mindig ki szoktak emelni.

– *Persze, mert az a leglátványosabb és legmozgalmasabb.*

– Igen, ez így van, de a súlypont mégiscsak ez a dialógus. Talán azért is, mert ebben érhető leginkább tetten Schönberg egyéniségének kettőssége: ő mintegy egyesíti magában Mózes és Áron tulajdonságait. Ebben a párbeszédben olyan erővel és súllyal csapnak össze az érvek és ellenérvek, hogy még Mózes is megtántorodik bele egy kicsit. Ezekből a gondolatokból idézek fel néhányat a felvonás eleji közzenében. Mózes itt visszaemlékezik első, sivatagbeli találkozásukra is. Ezzel kapcsolatban nekem meggyőződésem, hogy Áron már itt sem hisz: nem hiszi, hogy Mózes valóban találkozott Istennel, nem hisz benne, hogy meg lehet szabadulni a fáraó rabságából, főképpen pedig nem hisz az eszmében. A közzene végén megszólal a fanfár, összegyűlik a hetven vén, és behurcolják Áront. Áron behurcolásának zenéje is olyan, amit Schönberg vázlat formájában ránk hagyott. Természetesen ezt is felhasználtam. Aztán elkezdődik a párbeszédnek induló, de hamar Mózes vallásfilozófiai fejtegetésébe átszapó rész.

– *Említette, hogy a második felvonás végét tekintve a mű súlypontjának. Vajon a harmadik felvonás megjelenése hogyan változtat az arányokon?*

– Nem tolódott el semmi. A mű a második felvonásvégi párbeszédre van kihegyezve. Az én harmadik felvonásom voltaképpen epilógus. Teljesen megértem, ha valaki azt mondja, hogy ez szükségtelen, hiszen a történelemből ismerjük a sztori folytatását, aztán meg mindenki úgy gondolhatja tovább az egészet, ahogy akarja. Schönberg valószínűleg nem tartotta annyira fontosnak a befejezést, számára a lényeg az lehetett, hogy a második felvonásban elhangzanak azok a nagyon lényeges gondolatok. Engem viszont zavart Mózes erkölcsi megtántorodása, és úgy éreztem, a sztorit mindenféleképpen Mózes javára kell billenteni. Akkor is, ha az Áron fölött kimondott ítélet Mózesre is hatással van, hiszen Mózes és Áron nem léteznek egymás nélkül.

– *A harmadik felvonás zenéje saját zene, Schönberg vázlatai nyomán, bartókos beütésekkel, sok személyes jeggyel.*

– Én még megemlíteném Berget. De Bartók stimmel: amikor a felvonást komponáltam, éppen Bartók „legschönbergesebb” zenéjével, az első hegedű-zongora szonátájával foglalkoztam, amelyet Kelemen Barnabással játszottunk egy sor koncerten. Bartók példát mutat arra, hogy hogyan lehet egy stílust vagy egy stílus bizonyos jegyeit úgy átvenni, hogy attól még a saját személyisége teljesen jelen van a zenében. Nyilván más egészen más zenét írt volna a helyemben. Süßmayr is benne van a Mozart-REQUIEM befejezésében, jóllehet, amit ő kiegészítésképpen leír, közel jár a tökéletességhez.

– *Valóban?*

– Szerintem igen. Ön szerint nem?

– *Nem tudom. Részben nem értek én ehhez eléggé, részben meg mi már így, Süßmayr befejezésével ismertük meg a Mozart-REQUIEM-et. Nem is tudjuk elképzelni másképp. Nehezen tudom elképzelni a REQUIEM-et Süßmayr nélkül. Lemezről ismerjük Levin vagy Maunder befejezését is, és mindig megállapíthattuk, hogy hát igen, ez más, milyen érdekes. De a primer élmény, amelyben megismertük a darabot, az a Süßmayr-féle változat, amely elementárisan hat.*

– Ez igaz, de nagyon fontos a befejező személye. Ha történetesen Hummel fejezte volna be, és mi az ő változatát hallgatnánk, sokkal „beethovenesebbnek” tartanánk a művet.

– *A MÓZES ÉS ÁRON kritikái visszhangját milyennek találta?*

– Alapjában véve pozitívnak, de úgy tűnik, számos dolgot nem értettek meg a kritikusok.

– *Nem lehet könnyű dolga egy kritikusnak sem a művel, hiszen részben új zene, amely ráadásul erősen kötődik egy meglevő, korábbról ismert zenéhez. A hallgató és a kritikus nem is tudja, mit várjon. Ráadásul az elvárásai is alapjában különbözhetnek. Ha megnézzük, milyen elvárás szerint készül egy műemlék-rekonstrukció, látjuk, hogy van olyan irányzat, amely skrupulusok nélkül visszaépíti az eredeti állapotot, és van olyan, amely minuciózus pontossággal jelöli, hol ér véget az eredeti, és hol kezdődik a rekonstruált állapot.*

– Itt összecsaphatnak különböző nézetek, de azért ez elég felületes hasonlat. Mit várhat el egy kritikus? Itt nem lehetnek elvárások, hiszen nincsenek modellek, sablonok, hasonlóra senki sem vállalkozott. Ez nem mérhető Friedrich Cerha LULU-befejezéséhez, hiszen az csupán hangszerelés, mivel Berg elég zenei anyagot hagyott hátra. Elvárás csupán annyi lehet, hogy a harmadik felvonás méltó legyen az első kettőhöz, és adekvát legyen a szöveghez. Azt hiszem, ez sikerült, hiszen a zene nyelvezete nem sokat változott, eltekintve az említett bartókiadaktól és bergiadáktól, sőt, még Webernt is idevenném. Nem érzek sehol stílusterést és fölösleget. Ha éreztem volna, már átdolgoztam volna.

– *Változtatott egyáltalán valamit?*

– Háromütemnyi zenét mindössze. Egy ütemet elhagytam, kettőt pedig háromgyedestről kétnegyedre változtattam.

– *Mit szóltak mindehhez a Schönberg-örökösök? Nyilván az ő szavuk döntő azt illetően, hogy mi lesz a sorsa a darabnak.*

– Az örökösök hozzájárultak a januári előadáshoz. Természetesen jogilag tisztázni kell, hogy mi legyen a jövőbeli előadások sorsa. Erre vonatkozóan több megoldás is létezhet. Én azt javaslom, hogy válasszuk le a harmadik felvonást az előző kettőről, és adjunk neki önálló címet, mondjuk, azt, hogy „Áron halála”. Ez megfelelhet Schönberg eredeti szándékának is. A harmadik felvonás szövegéből hat különböző változat létezik. Én a legrövidebb szöveget zenésítettem meg. Schönberg eredetileg hosszabban akarhatta kifejteni a történetet, később redukálta csupán – a Jóisten tudja, miért. Ez a szöveg az örökösök, illetve a Schott kiadó tulajdona. Azt kell tisztázni, hogy az én tevékenységem mennyire meríti ki az önálló alkotás, illetve a parafrázis fogalmát. Elvégre a szöveg Schönbergé, és idézem a zenéjét is. Szerintem a jövőbeli karmestereknek meg kell adni a szabadságot, hogy ízlésüknek megfelelően a két- vagy a háromfelvonásos változatot dirigálhassák. A legkézenfekvőbbnek azt tartanám, ha a címlapon az állna: Schönberg: MÓZES ÉS ÁRON, valamint Schönberg–Kocsis: ÁRON HALÁLA, A Schönberg szövegére. Nem lenne jó azon vitatkozni, hogy hány százalékban az övé, illetve az enyém. Nem kellene azon vitatkozni, hogy mi illet meg engem. Amúgy a szövegben egy szót sem változtattam.

– *Tudjuk, mennyire bonyolult együttműködni a Bartók-örökösökkel. Hogyan viszonyultak a Schönberg-örökösök az előadáshoz?*

– Nagyon konstruktív módon. Százszor könnyebb dolgom van velük, mint például a Stravinsky-örökösökkel. Az örökösökkel majdnem mindig baj van, de ez nem okvetlenül azért van, mert az illetők gonoszak. Különbözőképpen állnak hozzá az örökséghez. Rachmaninov egyik örökösével például nagyon jól beszélgettem a múltkor. Ő végtelemül kedves volt, és konstruktívan állt az átdolgozásaimhoz. Bartók Péterrel már nem ez a helyzet. A Stravinsky-örökösökkel teljesen zátonyra futottam. A Schönberg-örökösökkel levelezni élmény és felüdülés.

– *Jó, de van-e folytatása a januári MÓZES ÉS ÁRON-bemutatónak?*

– Meghívásaink vannak, de először jogilag kell tisztázni a tisztázandókat. Talán mire ez a beszélgetés megjelenik, már múlt időben beszélhetünk róla, mert májusban felkeresem Nuria Schönberget, és megpróbálom vele rendezni a szerzői jogi kérdéseket. Ez szerintem magának a Schönberg-darabnak is jót tesz, harmadik felvonással vagy anélkül, hiszen beszélnek róla, előadják. Nem kizárt, hogy ez a diskurzus a kétfelvonásos opera jövőjét is kedvezően érinti.

– *A bemutató egy sor nem okvetlenül zenei kérdést is fölvetett az emberben: például hogy hogyan bánjunk egy torzóval?*

– Alapjában véve két fő érv csap össze. Az egyik, hogy kell-e ez egyáltalán, mármint hogy be kell-e fejezni a sztorit egy harmadik felvonással? A másik, hogy nagyon is kell, mert nem lehet ott hagyni azt a hatalmas kérdőjelet a második felvonás végén. Fel kell oldani a helyzetet. Azzal szerintem hallgatólagosan mindenki egyetért, hogy a leggyengébb megoldás, ha a szöveget prózában előadják. Schönberg azt írta, hogy „*esetleg adják elő prózában*”. Az „*esetleg*” szó szerintem nagyon fontos. Ha a harmadik felvonás szövege prózában hangzik el, akkor felborul a darab egyensúlya. Az első felvonás amúgy is nyolctíz perccel és mintegy százötven ütemmel rövidebb a második felvonásnál. Mármost ha a harmadik felvonást is hozzácsapják, akkor végképp borulnak az arányok. A vallásfilozófiai vitákhoz nem szólnék hozzá, mert azokhoz nem értek annyira, nem is szólva arról, hogy azok függetlenek a zenétől.

2010. március 29.

Tíz éve halt meg Petri György

Kornis Mihály

A PETRI-FEJEZETBŐL

Gyuriban csalódtam. Petriben soha.

Mi mást is mondhatnék? Ő Kornisban is csalódott, hát még bennem, a Kertész Mityuban. És én barom, motyogta tétován, én azt hittem, hogy te ötvenéves korodra A nagy író leszel, összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint mondjuk az Esterházy vagy akárki, te leszel itt, a generációdban Az, az a bizonyos, oly régen várt... no de te... Te!

Ekkor rettentő vézna két karját előrenyújtotta, majd nevetve szétnyitotta az ujjait, ahogyan bűvész perget levegőbe két kártyacsomagot, de ezt menten meg is bánta, összerázkódott, az arca elszürkült, már a homlokát ráncolva haragudott magára, bosszúsan a levegőbe csapott, és csóválta a fejét. Behunyta a szemét. Lehajtotta a fejét. Pontosan értettem. Nem azért bánkódott, mintha ráébredt volna, hogy ami kiszaladt a száján, nekem rosszuleshet: azt sem tudta hirtelen, de nem is érdekelte, hogy én ott vagyok. Maga előtt szégyellte magát.

Az fájtn neki.

Mint a kártyásnak, amikor az utolsó feltett fityingje elúszik. Nem méltó. De nem is jellemző rá az efféle banális udvariaskodás, lamentálni bizonyos kikezdedhetetlenül kemény tények felett. Színvonaltalan! Nem volna szabad ennyire szétszórtnak lennie. Baljós. Mintha a végén még ő sietne azok segítségére, akik évtizedek óta eszelősen ragaszkodnak ahhoz a baromsághoz, hogy őnéki rosszat tesz az ivás.

Nem tesz rosszat! Nem tesz rosszat. Azt teszi, amit kell!

S aztán még sokáig maga elé nézett, lehajtott fejjel morogva a félig üres sörösüvege mellett. Amit egyfolytában tőlem óvott, érkezésem óta dugdosott előlem, jól megmarkolta a hatszögletű, hosszú poharát is, biztos, ami biztos. Köztudomású, hogy én mindent felrúgok. Azért is húzódott oda le, a földre két perccel előbb, ezerhatszáz éve, megóvni előlem megtöltött poharát, mikor nekifogtam a térdemen beírni a nevem ma megjelent új könyvembe, aminek egy példányát egyenest a nyomdából hoztam neki, hogy ő kapja a legelsőt. Oda volt itala lemenekítve, a parkettára, ott várta, hogy a bonyolult ajánlással kész legyek. Ült a túlhegyes kis fenekén, mint egy ijesztően sovány, de méltóságteljes és búskomor majom. Öklével támaszkodott meg a padlón. Rázogatta a fejét. Magába merült.

Végleg elfelejtett.

Aztán, minthogy Mari nem jött be, s teltek-múltak a percek, leguggoltam mellé, és krákgova kimakogtam magamból: Gyuri, Gyuri. Itt vagyok. Mityu.

Ámulva nézett fel.

Mint egy kalkuttai koldus, akit megszólítottak az utca porában. Felderült az arca, sugárzó mosollyal kínált helyet: maharadzsa a sátrában. Széttárta a karját. Felderülő arcát

nem feledhetem: a legjobb mosoly játszott rajta, amit életemben láttam. Nem változott semmit az évek alatt. Mint amikor a nap lángoló tányérja győztesen bújjik elő a legfelettebb fellegek mögül. Felsütött, felizzott benne – mi is, micsoda? Nem a szeretet. Hamlet nyara: a mindentudás nyara. – Mityu bácsi! Úlj le ide mellém. Csak ne rúgd fel a sert.

*

Zsámbéki az irodájához vezető sötét folyosón, mielőtt a főrendezői szoba ajtajába beleillesztette volna a kulcsot, rám nézett. Na, gondoltam, ez egy színházi pillanat, amit ő, azt játssza, hogy élvez, mert Zsámbéki állandóan zavarban van, fene tudja, mitől, de fiatalkorában talán épp ezért imádta zavarba hozni a másik embert, bárkit, engem aztán meg pláne, mert hát lágy és éretlen balek voltam '71 végén is. Félttem tőle. A színháztól. Mindentől. Ez üvöltött rólam.

– Valaki vár. Rázártam az ajtót.

– Engem?

– Nem. Nem téged. Engem sem. Nem az a típus, akinek szüksége van miránk.

– Hanem kicsoda?

– Ekkora kapacitás ebben az épületben nem is fordult még meg. Csak ilyenkor nem bánom, hogy elvállaltam a színház vezetését. Ezzel meghívhatok bárkit. Nem is kértem még darabot senkitől. Tőle igen. Azért van itt.

S mielőtt kilökte volna előttem az ajtót, odasúgta:

– Petri György.

Háttal nekünk, az ablak előtt kopottas külsejű, alacsony, szakállas férfi álldogált. Hátratett kézzel kifelé bámult, mohón előrehajolva, elbámészkodva az ablakon túli világon, mint egy kisfiú. Észre sem vette, hogy bejöttünk. Zsámbéki durván becsapta maga mögött az ajtót. Petri megpördült, Gábor pedig, mint egy igazi rosszcsont főnök, levágta magát a szereppéldányoktól zsúfolt, rendetlen asztala mögötti karos bőrszékére, s tárgyilagos undorral felém bökött:

– Színházunk gyakorlato rendezője, Kertész. Én fedeztem fel. Talán elhamarkodtam. De megjöttünk. Vége a próbának. Kertész most jött Pestről. Előkészíti nekünk a gyermekelőadást. Olvasta a kötetedet, odaadtam neki.

Közbevágtam:

– Az utóbbi időben nem is olvasok mást...

Petri:

– Értem, örülök. Nagyon helyes.

Azzal máris Zsámbéki felé fordult, és engem elfelejtett, úgy nagyjából fél évre.

– Akkor mehetünk sörözni. De nem siettetlek. Rágyújthatok?

Zsámbéki válasz helyett rávetette magát az íróasztalára.

Mint egy ragadozó.

Volt benne valami nagymacszkaszerű, illetve ma is van, de van pókszerű és bagolyszerű is benne; igen sajátos, titokzatos testiségű ember ő: robusztus, de kicsit púpos, ámbár nyalka is, hatvanhat évesen is az. Akkor az irodai romhalmaz aljáról többféle, megbontott cigarettát is előkapart: két pakli arany Kossuthot meg egy dobozos Marlborót, amit még nem is árultak közönséges trafikban, tán még egy lábatlan Gauloise-paklit is, de Petri a zakója zsebéből a legvacakabb hazai terméket kotorta elő, szabadkozva: – Nem rossz egyik se, köszönöm, de a Munkás, mint tudjuk, mindegyiknél egészségteleőbb. Ez – szakszerűen megsodort egy gyötrött testű Munkást, talpát akkurátusan a kézfe-

jéhez ütögette –, ez a szivarka garantáltan öl. Előbb-utóbb meg fogok fulladni tőle, érzem.

Mondta, s hosszan köhögött, majd remegő kézzel rágyújtott. Aztán váratlanul s nagyon gyorsan leült. Volt ebben valami kedves és kecsesen elegáns, meg valami távolságtartó és illedelmes is. Egyenesen ült, görcsösen ügyelve rá, hogy fékezze a teste másnapos remegését, két lábát egymásba kulcsolva szorosan. Ránk mosolygott, nem szólt.

Néztük.

Amit akkor éreztem, megváltoztatta az életem. Ezt akkor még nem tudtam. Hogy Zsámbéki mit gondolt, azt sem tudom. De mivel az én fejemben akkoriban Zsámbéki Gábor maga volt az irgalmatlan és mindentudó isten, alighanem azt gondoltam, hogy ő is azt érzi, amit én, helyesebben én csakis azt érezhetem, amit ő: szívrepesztő ráismerést. Sóvárgást és vágyódást.

Így szeretnék lenni.

Ilyen ember van.

Ez hiszen létezik. Mint mikor idegenbe szakadva, abba már bele is törve, beletörődve, egyszer csak összefutunk valakivel, aki onnan jön, ahonnan ezek szerint még van kiút. Ha ki lehet belőle jönni, akkor vissza is van út. Akkor van haza. Akkor minden megvan. Nem is kell így élnünk, ahogyan élünk, nem igaz. Értelmetlen is, nem csak szégyenletes. Hiszen ez itt van, otthon van, akkor is, ha nincs. Benne van.

„HORGODRA TÚZTÉL, URAM”

P. Gy. édesanyja emlékezéseiből

Kézzel írt noteszlapok 2008–2009-ből
Lejegyezte Kornis Mihály

Kató néni 1917. november elsején született Magyarországon. Születése után nem sokkal a bácskai Hodzsákra költöztek, mert Kató néni apja, a Nagypapa, akivel Gyuri később igencsak jóban volt, ott kapott munkát, egy gyárban, mint tisztviselő. Egész életében kivont karddal védte az egyházat, a vallást és mindent, ami a tisztesség világának része.

A nagyapjával egyszer sétált a Margitszigeten, és megkérdezte tőle, hogy az mit szólna, ha ő azt mondaná, hogy ő hülye.

Nagypapa: – Hát ez csak párbajjal intézhető el!

És faágakkal párbajoztak.

A káromkodás a családjukban annyira tabu volt, hogy ha a kis Kató, még Hodzsákon, azt mondta, „fene egye meg”, Nelli, az anyja: „Még egyszer meghallom a szádból, te olyan pofont kapsz, hogy a falnak esel!”

Kató néni a „roppant határozott, intelligens, de ellentmondást nem tűrő, konok” édesanyja nem engedte továbbtanulni. Rossz hatásoktól féltette. Kató magasan a legjobb tanuló volt a gimnáziumában, ennek ellenére nem mehetett egyetemre.

Kató néni képe a fiáról, kezdettől: „EGY ÜSTÖKÖS.”

Petri 1943. december 22-én született a Szobi utcai City szanatóriumban. Nagyon nehéz szülés volt, komoly orvosi beavatkozás kellett hozzá. Este ment be a kórházba, és reggel háromnegyed 7-kor szülte meg. A szülész a baba fejformája alapján fényes jövőt jósolt neki. „Ő tudja, hogy néz ki a nagy koponya.”

Édesapja, Perl Attila, tisztviselő, józan, irodalom és hasonlók iránt abszolút nem érdeklődő, de a mama számára egyszerűen csodálatos férfi, aki fehér karszalagos munkaszolgálatosként a Tattersaalba járt ki naponta „szolgálni”, és a szövetségesek egy lehulló aknája elvitte a barakkot, ahová áthívták kártyázni, holott nem akart menni, állítólag, de rábeszélték. Abban a pillanatban, amikor belépett a barakkba, meghalt.

Ez 1944. karácsony napján volt.

Kató néni akkortájt gyakran álmolta, hogy a férje meghal. És aztán furcsa volt arra gondolnia, hogy – noha tényleg meghalt – ő még hónapokig abban a hiszemben volt, hogy a „férjének semmi baja nincs”. Csak éppen sokszor egymás után azt álmodja, meghalt. „Nem engedik haza.” „Csak épp meghalt, édes gyerekem.”

P. Gy. kisgyermek korában hallani sem szeretett az apjáról. Kató néni szerint félt a történetétől. De ezt később odahaza azzal magyarázták, hogy Gyurit felzaklatta, mikor hallotta, hogy osztálytársai egyikének-másikának rettenetes apja van, verik a gyerekeket, és Gyuri otthon említette, hogy fél belegondolni, ha neki volna apja, esetleg ilyen szigorú lenne vagy lehetne hozzá.

Még kisszékben ült, már asztalhoz ültették, és felnőtt módjára beszéltek vele.

A nagymamáját Nagymattának nevezte, keresztanyját pedig, aki imádta, és akit imádozott, Keresztmálinak. Anyját Anyácskámnak egészen tizenöt éves koráig. Amíg inni nem kezdett.

Csupa nő közt nőtt fel, nők gondoskodtak róla, mindenki órá figyelte. Ő pedig igyekezett kisfiúként eltávolítani a férfiakat a hölgyek közeléből. Ha Kató néni lánytestvéréhez jött udvarló, páros lábbal az udvarló lábára ugrott, felnézett rá, és már nem tudom, mit mondott, mondja Kató néni, de erősen kifejezte mindig, hogy az udvarlót a maga részéről nem szívesen látja. És általában el is üldözte őket. Édesanyja nem házasodott újra, mint mondja, férje iránti érzelmeit a kicsi Gyurinak adta. Nem terhelte meg a lelkiismeretét azzal, hogy mástól is szüljön gyermeket.

Hároméves kora körül már, amikor mesét meséltek neki, felnevetett olyan részeknél is, amiket a többi gyerek nem értett. Vagy amikben valami finom nyelvi játék volt elrejtve, akkor is. Egyik mesében például Kató néni szerint volt egy szinte érthetetlen kifejezés, ami lenyűgözte a fiát: kákompille. Talán ez volt az a szó. Ami a mesében Kató

néni szerint valami olyasmit jelentett, hogy gazember, himpellér, szélhámos alak. Hogy a mese a léhűtőt úgy nevezi, *kákompille* – hát ettől Gyurika odavolt.

Himlőhelyes arca öt-hat éves kori bárányhimlő eredménye. Angol pólyába kötötték, hogy ne vakarózzon, de hiába. Kiszabadította magát. Kesztyűt húztak a kezére, rákötötték a csuklójára, de valahogy levette. Megvakarta magát. Na most aztán tessék.

Ötéves korában egy nap bútór- vagy szénszállítók dolgoztak, hangoskodtak az erkélyük alatt, akikre Gyuri sűrűn és mérgesen azt kiabálta az erkélyről: – Hókompille (kákompille?) piktorok! Hókompille piktorok!

Miközben valamiért a lakásban található összes kávéval kapcsolatos készüléket (kávéfőző, kávédaráló, kávé bögre, kávé zacskó, kávéskanál satöbbi) kidobálta rájuk az emeletről.

A mama a szomszédba szaladt épp, ezt használta ki. Azóta se lehet tudni, hogy ezt miért csinálta, mondja Kató néni, miért épp kávé cuccokat dobált ki. Ő lement felszedni a kidobált holmikat, és kérdezte a férfiakat, nem találtak-e egy kávéfőzőt is. Mondták, itt van minden, amit a kisfia kidobált. A férfiak csak nevettek! Nagyon vicces volt, ahogy röpültek a tárgyak, mondták.

Négy-öt éves kora táján is olyan dolgokat csinált, mint később, mondja Kató néni, egyszer nyaralás közben, ahogy sétált, levette magáról és eldobálta a ruháit. Úgy szedték össze utána... Nem volt rá szükségem, anyácskám, magyarázta. Nem volt benne rossz szándék.

Egy időben a fia nyelvésznek készült, akkor megvette neki a legjobb nyelvészeti könyveket, aztán mikor kémikusnak készült, a kis házi felszerelést a kis kémikusnak. És Gyurika csak gyártotta a lábsót. Amit mindig meg kellett tőle venni. Amivel aztán senki semmit se tudott kezdeni, de ő csak gyártotta, és árulta, a család pedig vásárolta tőle.

Kamaszkora éles fordulat, Kató néni szavával: „mindenből kiábrándulás”.

Beült a bokorba a Mária téren, és lehülyézte a Jóistent! Aztán hazajött. – Vége.

Különben is természete szerint „mindent ki akart próbálni”, akár Kató néni.

Kató néni: „Én az ördögtől sem féltem, vagy féltem, de utána visszanéztem, megnéztem magamnak, látni akartam.” Gyuri is ez, mondja.

Dr. Edelény István, a vaskalapos, de jószívű és jó humorú hittantanára a Szent Anna-templomban, akitől klasszikus, latinos alapismereteket kapott, főként egyházi oldalról, azt mondta, mikor hallotta a környékbeliektől a pletykát: „Örüljön a Gyuri, hogy a Jóisten nem csapott le a bokorba.”

Ha anyja könyörögve kérte:

– Miért nem tudsz leszokni?

– Anyácskám, nem akarod megérteni, hogy le tudnék szokni, mert mindent meg tudok tenni, amit akarok, de nem akarok leszokni, sem a dohányzásról, sem az ivásról, mert

nem AKAROK, mivel szeretek dohányozni, és AKAROK inni, mivel szeretem az italt?!

Ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy a számára aktuális referenciaszemélyek – minde-
nekelőtt Kató néni, aztán fontosabb tanárai, Fodor Géza és a szerelmei – hagyják jóvá
az ő elképzeléseit. Addig igyekezett meggyőzni őket, amíg nem helyeselnek neki. Idejött
ötven évig, és mindenről meg akart győzni. Engem!

Kató néni érve annak idején Gy. marxista fordulata ellen: „Aki a vak embert átkíséri a
túloldalra, holott az történetesen nem akart átmenni, arra mit mondhatunk? Mi értel-
me van az ilyesminek, Gyuri? Mi jószág van benne? Miért nem hagyta, hogy az menjen
arra, amerre ő akar?”

Gy. kezdettől nagyon tudott valakire figyelni – hajlandó is volt bárkire figyelni.

Mikor tizenhárom éves kora körül Gyuri egyszer csak horgászni akart, megvette neki
a legjobb horgászbotot. Amivel aztán egy hajnalban el is ment pecázni, de nagy soká
hazajött, hallgatagon nekitámasztotta a botot a falnak, ami azóta is ott áll. Hozzá nem
nyúlt többet. Tényleg ott van máig, nézd csak meg. Ha ő nem nyúl hozzá, én sem nyú-
lok hozzá. *[Tényleg ott áll a szekrény és a fal közt a horgászbot, saját szememmel láttam. – K.
M.]* De hát miért nem pecázol többet, te Gyuri? Mi ez a nagy fordulat? Mi történt?
Hiszen tudod, hogy milyen drága volt ez a bot? Mennyi lemondás árán tudtam csak
megvenni, és akkor most itt áll? Valami olyasmi volt erre a Gyurika felelete, hogy ő úgy
vette észre: nem érdekli a halakat a horog meg a csali. Az ember csak ül ott hosszan, és
nem fog egy halat sem.

Petri György

[HA ZORDON KEDVESEM RÁMPILLANT]

Ha zordon kedvesem rámpillant, én
kész vagyok: fáj a hólyagom a vesém.
Gondolom néha, hogy megölöm
– bűnbánat, akasztás előtt némi öröm,
de ha megnyuvasztom, mi marad nekem?
A hátralévő életem?
Élni nélküle nekem minek már,
híg síri latyak vár és hideg sár.
Locsogó szónok, hitnélküli pap:
folytatódik a szörnyű mindennap,
a hazugság, a viszolygás, csalás,
de miért lenne egyszerre *minden* más?
Nem halaványul a képzett deszantos szavamra: dalom
viharodnak *utószele*, Forradalom.

TITANILLÁNAK A SZÖLLŐSZEM ESÉLYEIRŐL*

Az egyszem szőlő
megrohad vagy elgurul
vagy összeszedik, préskádba kerül
és megtapossák
kiből bor, kiből szemét
lesz rendelés
vagy véletlen szerint

Isten nem mindenható.
Magára szabadította teremtményeit
nem tud szabadulni tőlük,
terelgeti bárányfelhőit
(a viharoktól retteg)
Dehát hogy mondhatja egy (AZ) Isten:
Nem működöm.

A teremtmények rágcsálják pedig.
Mettől meddig vagy? Egyáltalán:
tudsz-e kezdődni? És tudsz-e negyvenezer
(kb. ennyi nyelvet teremtettél) nyelven
válaszolni? Gondold át, olvasd el a fentieket.
Lazán, ne szarj be,
csak átgondoltalak, szervusz, ennyi.

Ami meg engem illet:
légy kegyes: hagyd békén.
Adtál volna több életet,
némelyikben szolgáltalak volna
(biztos, ami biztos!)
de így nem.

* Titanilla minden bizonnyal Zsille Zoltán lánya. A vers olyan írógépen íródott, amelyen nem voltak magyar ékezetek, valószínűleg Zsilléknél, Bécsben, a nyolcvanas években. Mindkét verset Nagy Mária (Maya) hagyatékából közöljük. (A szerk.)

Petri György

„TANULSÁGOS ÉS SZÖRNYŰ UTAZÁS”*

PGY: Volt akkor az Írószövetségnek saját külügyi osztálya, ma már nincs, megszüntette a Művelődésügyi Minisztérium, és ilyen cserealapra küldtek a szocialista országokba és fogadtak íróvendégeket, és így kerültem én ki. Igen tanulságos és szörnyű utazás volt egyben. Baromi zsúfolt volt, mert nem egész egy hónap alatt jártam Moszkvában, Leningrádban, Tallinnban és Tbilisziben. Az út azért lett rövid út, 28 nap, mert nem bírtam a Szovjetuniót. Állati kínos volt, ilyen konspiratív szervezés, mert mégsem sértettem meg a vendéglátóimat azzal, hogy torkig vagyok velük, és valami egészen zavaros mesét találtam ki, amit, gondolom, ők egy percig sem hittek el, hogy a nem tudom milyen fordítóm átutazik Budapesten, és csak annyi idő van, hogy a repülőtéren tudok vele találkozni a tranzitban, valami fontos ügyben, és ezért... Nagyon ritkán fog el ilyen vad türelmetlenség: úgy éreztem, hogy most innen azonnal el kell menni, holott tejbenvajban fűröszötték. Valószínűleg azzal lettem torkig, hogy komoly erőfeszítéseket kellett tennem, hogy láthassak valamit a Szovjetunióból. Egyrészt a tolmács, aki KGB-s volt természetesen, lehetőleg nem szállt le rólam, tehát mindig meg kellett szervezni, hogy valahogy lekoptassam, aztán utólag kiderült, hogy mindig tudták, hogy hol vagyok. Tapintatosan jelezték. Ez akkor derült ki, amikor Jozsif Brodskijt meglátogattam. Valószínűtlen társbérletben élt, egy hatalmas szoba volt különben, a könyvei dobozokban voltak, és a dobozok egymásra rakva, azokból falak alakultak ki, és ilyen kis sikátorokon közlekedtünk. Nagyon kedves, szelíd ember volt.

*

[...] Moszkvában ennyi volt.** Aztán Moszkvában fejeződött be. Ekkor átmentünk Leningrádba. Van egy Vörös Nyíl expressz, ez Leningrád–Moszkva–Leningrád között közlekedik. Az tulajdonképpen meglepően civilizált volt. Hálókocsiban utaztunk, és a kalauznő állandóan hozta a teát. És ez valahogy egész éjjel ment, mert sem én, sem a tolmácsom nem nagyon tudtunk úgy látszik vonaton aludni, meg valahogy annak ellenére, hogy éjszaka utaztunk, és nem sokat lehetett látni a tájból, azért az, hogy Oroszországban vagyok, annyira felizgatott, hogy nem tudtam aludni. És a nő, amikor látta, hogy fény szűrődik ki a függöny mögül, mindig beszólt, hogy kérünk-e teát. Gyakorlatilag egész éjszaka teázgattam a tolmácsommal, ennek megfelelően elég törődötten érkeztem Leningrádba. Leningrádot komor, de szép városnak találtam. Azt túlzásnak tartom, amit az oroszok mondanak rá, hogy Észak Velencéje. Azért nevezik Észak Velencéjének, mert a Névának rengeteg csatornája van, de gondolom, azért Velence kellemesebb

* A Pap Mária által 1989-ben készített, könyv terjedelmű életinterjú ezt megelőző fejezetét a *Holmi* 2009. szeptemberi számában közöltük, kivéve az itt olvasható zárórészét, amely már az új témát, a Szovjetunióba tett utazást vezet be. Ennek a magnóra vett beszélgetésnek a dátuma 1989. április 13. A csillag után következő rész április 18-án keletkezett. A címet mi adtuk, és itt-ott kiigazítottuk az élőbeszéd pongyolaságait.

** A moszkvai beszámoló nagyobb részét Petri kivette a gépelt kötetből, amikor A NAGY UTAZÁS című versén dolgozott. Ez a szöveg a PETRI GYÖRGY MUNKÁI IV. kötetében jelent meg (Magvető, 2007. 516–533.).

város lehet, mint Pétervár. De valóban szép, mert ez a város úgy épült, hogy Nagy Péter megbízott egy építész teamet – elképesztően modern ötlet, hogy minden utcára alternatív épületmegoldásokat tervezzenek, és aztán amikor elkészültek az egyedi épülettervek, akkor összehívott egy újabb szakértőbizottságot, amiben már maga is részt vett, és akkor sakkozgattak, hogy minden utca harmonikus legyen. Tényleg minden utca elképesztően egységes. Ettől egy kicsit steril is a város. Furcsa, hogy amikor azt mondtam, hogy na, ez egy város, Moszkva az egy borzalom, akkor a tolmácsom meg más oroszok is azt mondták, hogy ők elismerik, hogy egy idegen számára Leningrád szebb, de mégis Moszkva az igazi, az Oroszország, és ott van élet, csak én nem vettem észre, csak a kellemetlen oldalát. Persze lehet, hogy ebben igazuk volt. Ja, még egy dolgot nem mondtam el Moszkváról, ami a másik kontaktusom oroszokkal. Van egy egész éjszaka nyitva tartó valutabár Moszkvában, ami szemérmetlen és jellegzetesen szovjet mechanizmussal működik. Nekik az a fikciójuk, hogy egy rubel az egy dollár. Az a furcsa, hogy itt senkitől semmilyen igazolást nem kérnek, hogy honnan van valutája. Azt kiszúrtam magamnak, hogy tele van ügynökökkel, már KGB-sekkel ez a hatalmas, kicsit szuterénben lévő hodály. Nyilvánvaló, azt ki tudják szűrni, hogy ki a külföldi, és az nem érdekli őket. Az ember odaül a bárpulthoz, három rubelért kap három dollárt, ja nem, odamegy egy pénzváltóhelyhez, három rubelért kap három dollárt, annyi egy whisky, és akkor odamegy, és a pincérnek odaadja a három dollárt, ami így állandóan kering a pincér és a pénzváltóhely között. Én azért élveztem, hogy whiskyt ihatok Moszkvában. Ami ebben nyomasztó volt, az, hogy egy csomó moszkvai fiatal ott áll, akinek egyrészt vagy nincs annyi rubelje, hogy ilyen áron tudjon italt venni – akkor 3,50 volt egy üveg vodka –, vagy féltek, nem mertek váltani. Aztán mondták is, hogy nem lehet tudni, milyen szisztémájuk van a KGB-seknek, egyszer csak kihalásznak valakit, és aztán kifagatják, hogy honnan is van annyi pénze, hogy idejárjon. Nem tilos egyébként, csak nem egészen szabad, vagy nem mindenkinek szabad, a franc tudja, hogy hogy működik ez. Az állati nyomasztó volt nekem, hogy ilyen szerencsétlenek bejönnek, és nézik a whiskysüveget, és ez a hely abszolút föl volt szerelve, úgy nézett ki, mint egy nyugati bár. Stílusában is. A bárpult krómaccél rúddal, bőrrrel borított bár, magas bár-székek, hihetetlen választék, ott minden volt. Na és akkor ott őgyelegtem, és kiszúrtam magamnak egy egyetemista fiút meg lányt. Mondtam, hogy ha akarnak valamit inni, én külföldi vagyok, magyar, és sok pénzem van, amit abszolút nincs mire elköltenem, meghívom őket szívesen. A fiú tudott valamennyire angolul. Jól elvoltunk, mert egyikünknek sem volt kisebbrendűségi érzése a nyelvtudásától. Megittunk ott néhány whiskyt, és akkor mondták, hogy van otthon vodkájuk, és ha van kedvem, akkor látogassam meg őket, és megisszuk a vodkát náluk. Valami kurva nehezen sikerült találni egy taxit, jó messze laktak, megint valami többszörös társbérletben, ugyanezekkel a vas kereszt-rudakkal és lakatokkal és mindenekkel. Bementünk, és egyszer csak kijött egy aggastyán, nem derült ki, hogy ő kicsoda, vastag gyapjúzokniban, jégergatyában meg valamilyen pamuttrikóban, hosszú ősz szakálla volt, és mint valami haragvó próféta, elkezdett ezekkel a fiatalokkal üvöltöni. Nem tudtunk elég jól kommunikálni angolul, úgyhogy nem derült ki, hogy ki az isten, a nagypapa vagy ki, tény az, hogy onnan pucolni kellett. De ilyen dosztojevszkiji jelenet volt, mert üvöltött, és vérben forgott a szeme ennek a nagypapának vagy pátriárkának, tényleg olyan volt, mint egy látomás, ahogy a lány csitítgatta, a fiú valahogy közben előkerítette a vodkát, ami elég hosszadalmas volt, mert lakatok, pántok ki, aztán ugyanezek vissza. Nem tudtam megérteni, mert aztán ez az

aggastyán egy másik szobába vonult el. Ez elég hosszan zajlott, s ezalatt megállás nélkül üvöltött, és a lány megszeppenve nyugtatgatta, abból aztán végképp nem értettem egy szót se, ha ordítva és baromi gyorsan beszélnek oroszul, és akkor a zuhogó esőben valami parkba mentünk. De a parkokat Oroszországban éjszakára bezárják, mert valóban rendszeres erőszakolás zajlott, amíg a parkokat éjszaka nyitva tartották, meg rengeteg embert ütöttek le. Oda tehát nem lehetett bemenni. Rettenetesen esett az eső, végre aztán találtunk a parkon kívül valami padot és egy fát, ami úgy-ahogy védett az esőtől, és akkor azon ittuk meg hárman azt az üveg vodkát. És állati kedvesek voltak, mert hát taxi sehol, és gyalogoltak be velem a zuhogó esőben. Gyakorlatilag visszajöttek velem a belvárosig, ahol már lehetett taxit kapni. Azt mondták, hogy egyrészt nem olyan biztonságos Moszkva éjszaka, másrészt meg természetes, hogy visszakísérnek, mert nem ismerném ki magam. Ezek nagyon emberi lények voltak. Moszkvában egyébként az volt a nyomasztó, hogy... persze a szállodai személyzet nyilván külön be volt idomítva arra, hogy semmi közvetlenkedés a külföldiekkel. Volt, amikor hirtelen olyan őrfjítően magányosnak éreztem magam, hogy főztem két neszkafé, és kimentem, hogy megkínálom a gyezsurnáját, és nem fogadta el. Lehet, hogy ez már a megvesztegetési kísérlet kezdetének számított volna, hogy egy kávét elfogad tőlem. Ez is apróság, de nagyon jellemző, állati rossz érzés volt, és fokozta ezt a magányérzést.

Leningrádban a Gosztinyica Európában szálltam meg, ahol egy kifejezetten elegáns és kellemes szobám volt. Vagy ott kajáltam, vagy a közelben lévő Astória Szállóban, ahol viszont teljesen a cári Oroszországban érezhette magát az ember. A pincérek olyan alázatossággal és udvariassággal és gyorsasággal szolgáltak ki, és állandóan figyeltek mindenre, damasztok, ezüstök, nemes porcelánok, szóval nagy elegancia és hihetetlenül jó kaja... kaviáros vajjas kenyér, a kenyeret forrón hozták, és a pincér kente meg kaviárral, megkérdezte, hogy citrommal kérem-e, és akkor egy kis metszett kristálykancsóból öntötte rá a citromot. Míg általában a bolti kiszolgálás vagy az olcsóbb büfékben a kiszolgálás elképesztően trehány, ezeken az elegáns helyeken – ezt másutt is megfigyeltem – már-már kínosan tökéletes. Hátulról tudják, hogy most egy pohár pezsgőt akarok, és azonnal ott teremnek.

Nem tudom, hogy Leningrád miért olyan fontos, hogy miért változott meg a dolog, de itt valamiért erőteljesebb lett a figyelés. Adtak egy háromjegyű számot, és akkor előpattant egy fekete Volga egy sofőrrel, és vittek, ahova akartam. Nem mondom, hogy ezt kötelezővé tették, de eléggé érzékeltették, többször elmondták, hogy bárhova, ha rövid útra akarok menni, akkor is ez jár nekem. Benne volt, hogy ez azért inkább kötelező. Áthágtam ezt a szabályt többször, akkor viszont jelezték, hogy tudva van. Nem kommentálták és nem mondták meg, hogy hol voltam, de jelezték, hogy tudva van. Sajnálom, hogy ott nem nyáron voltam, mert gyönyörű a cári kert meg a Néva, na és akkor láttam életemben először tengert, a Finn-öbölben voltam. És bele is estem a tengerbe. Kivételesen nem voltam részeg, hanem megláttam egy medúzát a tengerben, és egy elég meredeken lejtő kikövezett part volt, és bőrtalpú cipőben voltam, és nagyon óvatosan mentem le, de az alján moszat volt. Szerencsére nem mélyült hirtelen a víz, úgyhogy körülbelül derékig merültem el a vízben, kihalásztam a medúzát, és elég nagy kínnal visszavánszorogtam. A medúzát kidobtam, levettem a cipőmet, azt is kidobtam, és zoknis lábbal már jobban tudtam lábbal is kapaszkodni, és visszamásztam. Szerencsére nem volt messze a szállodától. Elég sajátos látványt nyújthattam, amint egy elegáns szállóba bemegyek, és utánam csikokban folyik a víz...

PM: *Kezdedben egy medúzával.*

PGY: Igen. Aztán a medúza egy darabig megvolt, amíg Leningrádban laktam. Három nap múlva döglött meg, mert azt találtam ki, hogy teleöntöttem a kézmosót hideg vízzel, megsóztam, hogy a tengert imitáljam, és ott lakott. Cseréltem a vizet időnként, de így is három napot bírt csak, ezek szerint nem tudtam hiánytalanul szimulálni a tenger-víz összetételét. A tenger az tényleg elementárisan nagy élmény volt. A nagy hegyek nem tettek rám különösebben mély benyomást. A tengerrel kapcsolatban metafizikai emelkedettség fog el. Akkor láttam először olyan hidat is, amit szétnyitnak, meg akkor láttam először óceánjárót, ilyen hihetetlenül nagy, többemeletes hajót. Az Auróra cirkálót csak kívülről sikerült látnom, mert éppen tatarozták, készültek november hetedikére, de akkor én már Grúziában voltam. Nagyon furcsa élmény volt, mert annyit hal-lottam, hogy az Auróra cirkálónak milyen fontos katonai szerepe volt, és egy egész kicsi naszád tulajdonképpen. Olyan, mint egy kis dunai kirándulóhajó, csak éppen ágyú van rajta. Ez furcsa csalódás volt, mert valami hatalmas dologra számítottam.

Egy kellemes élményem volt. Voltam egy Auróra című lap szerkesztőségében, ami részben külföldi irodalmat közöl, de hazait is, havi folyóirat. Csupa fiatalember volt a szerkesztője, és elképesztően kulturáltak. Ott még valahogy a némettudásomat is elő tudtam venni, és nagyon üdítő volt, mert addig is és azután is zömmel pártidióttákkal, írószövetségi funkcionáriusokkal hoztak össze. Ezekkel tényleg lehetett beszélni. Meglepően tájékozottak voltak, mondjuk úgy harminc évvel ezelőttig. Lehetett Rilkeről és Eliotról beszélni velük. Nagyon jó hangulatú dolog volt, és annyira feloldódtam, hogy a tolmács ott is hagyott, mert kiderült, hogy beszélnek angolul vagy németül, és látta, hogy nem készülünk megdönteni a szovjethatalmat, és erről nincs mit jelenteni. És ezek a fiatal leningrádi szerkesztők is láthatólag élvezték, hogy egy külföldivel beszélhetnek. Volt köztük költő is. Az érdekes volt, hogy velük is szándékosan szóba hoztam a '68-as prágai inváziót, mint mindenhol, egyszerűen provokálni akartam őket, hogy halljak egy manipulálatlan véleményt, és az volt az érzésem, hogy egyetértettek. Nem cáfolták, nem vitakoztak semmiben, teljesen rezerváltak voltak, tudomásul vették, amit mondtam, és azt hiszem, egyetértettek velem. Nyilván veszélyes lett volna, ha ezt ki is mondják. Valószínű, hogy egy ilyen szerkesztőségben, ahol külföldiek is megfordulnak, a falaknak is fülük van. Lehet, hogy többek között ezért is hagyott a tolmácsom nyugodtan magamra, mert a magnó úgy is be volt kapcsolva. Azt hiszem, ez volt egyébként az egyetlen intézmény, ahol európeákkal találkoztam.

Ja, az entrée-ban az volt a kellemetlen még, hogy várt minket egy autó, és mondta a tolmács, hogy valahova el kell még mennünk, mielőtt a szállodába megyünk, és hogy, hogy nem, ez a valahova a leningrádi KGB központja volt. Akkor nagyon megdöbben-tem, mert ilyen gyermetegül és pofátlanul hazudni, ez valószínűleg orosz sajátosság. Valakivel beszélt pár szót, és aztán visszajött, és azt mondta, hogy ja, ő eltévedt, ez a KGB, tulajdonképpen máshová megyünk, ez egy ismerőse volt, véletlenül találkoztak. Hát ez nyilvánvalóan a csekkolás volt, be kellett mutatnia, hogy valóban megérkeztünk Leningrádba, és nem más, esetleg tiltott területeken kóborlunk. És akkor tényleg elmentünk még valahova, ahol bement egy szobába, az egy ilyen alibihely volt. Aztán még valahogy megjelent egy igen csúnya Anna Pavlovna, úgy nézett ki, hogy ez a szeretője vagy az egyik szeretője ennek a fiúnak, mert ez folyton úton volt, mint a hajóskapitányok. És akkor olyan erős volt, talán nem is a nőhiány, talán a magányézés, mert végig, azzal együtt, hogy sokat voltam mindenféle rendezvényen, pokolian egyedül éreztem magam. Nem is tudom, hogy ez az ország nagyságából vagy borzalmasságából adódott, de rettenetesen szenvedtem. Úgyhogy elkezdtem ennek az állati ellenszenves és elég

csúnya nőnek udvarolni. Véletlenül akkor tudtam néhány Apollinaire-verset franciául, és felhívtam az éjszaka közepén telefonon, és elmondtam neki: „Letéptem ezt a hangszálat... és várlak téged, hisz tudhatod”, és jó éjszakát kívántam, szóval ilyen plátói őrjöngésbe kezdtem, mert nyilvánvaló volt, hogy a tolmácsom szeretője vagy az átmeneti barátnője. Mászkalunk együtt néha, és akkor ilyen trubadúrstílusban próbáltam udvarolni neki a tolmács közvetítésével, aki szemrebbenés nélkül tolmácsolt, és nagyon kedves volt.

A tolmáccsal egyébként volt egy érdekes eset. Állítólag Heinrich Bölltől kapott 500 márkát, és megkért, hogy vegyek neki a szálloda devizás üzletében selymeket. Mert neki állítólag nem volt szabad ajándékot, különösen pénzt elfogadnia a vendégektől, és az állását kockáztatná, ha vásárolna. Ez volt egyike a néhány őszinte pillanatának, az érdekei azt diktálták, hogy kénytelen legyen őszinte lenni. Mire én megkérdeztem tőle, hogy velem mi történik, mert hivatalosan nekem sem szabad, hogy nyugati valutám legyen. Mire azt mondta, hogy nézd, téged kiutasítanak az országból. Nagyon korrekt volt. Mondtam neki, hogy jó, akkor próbáljuk meg, el tudom viselni – mondtam némi éllel, mert kezdett elegem lenni, pedig ez még csak a második hét volt –, szóval elviselem, ha kiutasítanak az országból. És megvettem neki a selymet 500 márkáért. Különböző selymeket. Kiderült, hogy azon kívül, hogy tolmács volt és KGB-tiszt, azzal egészítette ki szerény KGB-s jövedelmét, hogy különböző textíliákat szerzett be, és nyakkendőket varrt. Abszolút professzionális módon varrt nyakkendőt, és mondta, hogy ezeket elképesztő áron tudja értékesíteni. Szörnyűek voltak a nyakkendők, rettenetesen ízléstelenek, de teljesen érthető volt, hogy ez nagy buli, mert a Szovjetunióban annyira típuskonfekcionált a ruhaipar, hogy minden kell, ami egyszerűen csak más. Szóval ha te kimmennél Moszkvába, tetőtől talpig le akarnának vetkőztetni, és mit tudom én, 500 rubelt kapnál azért, ami rajtad van. Mert ott olyan nincs. És olyan hihetetlen éhség van a máságra, hogy teljesen aránytalan összegeket adnak mindenért, ami más. Nem tudom, hogy meséltem-e, egy ilyen olasz mokaszinom volt, és ezt mindenáron meg akarta venni tőlem egy pasas, és valami elképesztő összeget, majdnem egyhavi fizetést ajánlott fel érte. Mondtam neki, hogy de értse meg, hogy ebben az egy pár cipőben jöttem ki. Mezítláb járjak? Azt mondta, az nem érdekes, bemegyünk egy cipőboltba, és vesz nekem egy pár cipőt, plusz kifizeti ezt a mit tudom én, 120 rubelt ezért a cipőért, és akkor minden rendben van. És akkor bementünk egy cipőboltba. Ekkor megértettem, mert tökéletesen egyforma szarbarna cipők sorakoztak garmadában. Aztán szerencsére kiderült, hogy neki kicsi a cipőm. Így nem került sor a vételre, elestem 120 rubeltől, ő meg elesett egy gyönyörű olasz mokaszintól.

Szóval melleleg nyakkendőszabó volt ez a kalandos életű tolmács, aki postai pilótaként kezdte az életét a katonaság után. Büszkén mutogatta is mindig azt a fél láncot, amin rajta volt a neve és valami azonosítási szám, szóval nagyon büszke volt, hogy a távol-keleti postaszolgálaton dolgozott. Elképesztő pasi volt. Éles vitánk volt '68-ról. Mondtam neki, hogy aljasság volt, és ez tulajdonképp azt jelenti, hogy a szocializmus, a nemzetközi munkásmozgalom, az internacionalizmus az tökéletesen hazug demagógia lett. Furcsa, hogy nem védte meg az inváziót, hanem azt mondta, hogy politikai hiba volt. Próbáltam vele megértetni, hogy ez több volt, mint hiba, hogy ez egy más erkölcsi és más történelmi jelentőségű ügy, mint egy egyszerű politikai hiba. És én akkor azt hittem, hogy egyszerűen arról van szó, hogy a vendég iránti udvariasságból nem azt mondja, hogy de ezt így kellett csinálni, látva, hogy én úgy fel vagyok háborodva, hanem

elítéli, csak egy enyhébb és lojálisabb szemszögből, aztán rájöttem, hogy nem, hogy egyszerűen van egy nagyorosz sovinizmus, hogy mi a birodalom érdeke. Tehát ő ezt abból a szempontból mérlegelte, hogy természetesen Csehszlovákiát nem lett volna hiba elfoglalni, ha nem olyan katasztrofálisan rossz a nemzetközi visszhangja, őszintén úgy gondolta, hogy így viszont tényleg hiba volt. De önmagában az, hogy egy ilyen kis vacak országnak, mint Csehszlovákia, a szuverenitása, méltósága, az őt tökéletesen hidegen hagyta. Őszintén és ösztönösen birodalmi érdekekben gondolkodott. Merőben hatalomtechnikai kérdés volt számára. És nem volt buta fiú egyáltalán. A műveltségén egyébként voltak elképesztő hézagok. Egyszer bementünk egy könyvesboltba, és volt ott egy kis kétnyelvű Poe-kötet, és azt nézegettem, erre közölte, hogy azért furcsa, hogy ilyen könyveket kiadnak, hiszen a Poe az egy fasiszta volt. Teljesen elképedtem, és mondtam neki, hogy Poe egyrészt 1848-ban vagy '49-ben halt meg, amikor még egyszerűen nem volt fasiszta gondolat, de még abban az értelemben se nevezhető fasisztának, hogy nem volt etalista vagy erőszakpárti, egyáltalán nem foglalkozott ilyen dolgokkal. Mire ő mondta, hogy de, Poe az fasiszta volt. Amiből csak arra tudtam következtetni, hogy valamit félrehallott valami szemináriumon, mert különben egész normálisan lehetett vele beszélni. Furcsa hasadt lelkű lény volt, mert kimondottan jó viszonyba kerültünk, szívesen beszélgettem vele, és láthatólag ő is kedvelt, de enyhén szólva igen jól külön tudta választani a hivatást a magánélettől, mert egy akkora jelentést írt rólam, amit átküldtek a magyar írószövetségnek is – mint Kis Jancsi anyján keresztül megtudtam –, hogy attól kezdve soha többet nem utazhattam ilyen írószövetségi csereutazás keretében. Ez már akkor kiderült, hogy én egyáltalán nem utazhatok, de Földeák Iván, aki a külügyi csoportnak a vezetője volt, nem mondta meg, hogy miért. Nagyon kínos helyzetbe került. Az Éva ment Bulgáriába – ez '74-ben volt, sőt '75-ben –, és én kértem akkor egy bolgár utat, és a Földeák Iván azt mondta, hogy hű, az marha jó, hogy akarok menni Bulgáriába, mert a bolgárok már meg vannak sértődve, mert egyszerűen senkinek nincs kedve Bulgáriába menni, és időnként már reklamálnak, hogy miért nem jönnek a magyar írókollégák, és fasza lesz, hogy én megyek. Hozzam el másnap az útlevelemet. Másnap aztán állati kínban fogad, hogy ne haragudjak, hogy fölöslegesen befárasztott, mert az a helyzet, hogy közölték vele a külügyminisztériumban, hogy sajnos nem utazhatok. És kérdeztem, hogy miért nem, mire teljesen rémülten azt mondta, hogy ne kérdezzem, nem mondhatja meg. Mondtam, jó, akkor tudomásul veszem, és elutaztam turistaként. Visszatérve a tolmácsra, ez a pasi, ez valószínűleg nem tehetett mást. Utólag kevésbé ítélem el a viselkedését. Egyébként hosszú ideig a legváltozatosabb alkalmakra, például április negyedikére – azt hitte, hogy ez nekem egy ünnep –, november hetedikére és újévre küldött üdvözlőlapot, aránylag hosszú szöveggel. Érdekes módon, noha tudta, hogy nem tudok oroszul, mindig oroszul írt. Lehet, hogy egy KGB-ügynöknek tilos angolul levelezni. Utólag megértem a magatartását, mert nemcsak neki mondtam el a '68-as dörgedelmeimet, hanem nagyon sokszor, pontosabban minden lehető alkalommal, többnyire olyankor, amikor ő is ott volt. Tehát ő valószínűleg nem tehetta meg, hogy nem írja meg, mert akkor őt jelentik fel. Neki egyszerűen szépen le kellett írnia, hogy én miket beszéltem, és az elég zaftos volt. Amennyire ezt a vendég kötelező udvariassága megengedi, azért beszéltem elég rendesen arról is, hogy milyenek a benyomásaim a Szovjetunióról.

Leninrádiban azután a Brodskijjal való találkozás volt még igazán fontos. Illetve volt még egy nagyon kellemetlen látogatásom az Ermitázsban. Az a legmegnézhetetle-

nebb képtár. Egyszerűen ki van tapétázva a fal képekkel. Mondjuk egy terem Tizian, de úgy, hogy majdnem fedték egymást a képek. Arra ment ki, hogy az mind van, és még meg lehetett tudni a katalógusból, hogy még van hatszor annyi a pincében, csak egyszerűen nem fér el. Cserélik az anyagot. Döbbenetes, hogy micsoda anyag van. A végén találtam egy félreeső folyosón – úgy látszik, jelentéktelennek tartották – egy pici Brueghelt, piszkosszürkés havon egy varjú. Ott leültem egy félórára, és azt nézegettem, gyönyörű kép volt, és végre valami intimitás. Na most az Ermitázsnál undorítóbb épületet keveset láttam. Belülről gyakorlatilag malachitból van. Malachitmérgezést lehet kapni. Nem is lehet cipőben bemenni, hanem egy ilyen mamuszt adnak, mert a cipő felkarcolná, és minden malachit, az asztal malachit, a szék malachit...

PM: *És csak zöld a malachit?*

PGY: Lényegében zöld, mindenféle erezzel, melyek részben a zöld különböző árnyalatai, és vannak kék meg rózsaszín erecskék is benne, szóval székek, asztalok, minden malachit, meg mindenféle ilyen malachitgolyók, nem tudom, malachitmániája lehetett – azt hiszem, nem Nagy Péter, talán a Katalin építtette –, szóval az iszonyatos élmény volt, és ráadásul az Ermitázs előtt vastag furnérból ki volt rakva egy Leninposzter, ami olyan magas volt, mint az Ermitázs. Képzeld el, hogy belépsz a térre, és ez a híres sapkás, sildes sapkás Lenin ezzel az előretett kézzel, és tizenhat méter magas, ez azért nem semmi. És utána jön a malachit. Tudom, hogy utána, amikor visszamentem Moszkvába, nem mentem el a Tretyakovba, mert olyan sokkhatással volt rám, hogy egy darabig nem akartam festményt látni. A városnézésből egyébként ilyen hülyeségeknek van jelentőségük számomra, hogy kiutóztunk arra a helyre, ahol Puskin és D’Anthès párbajozott, és az nagyjából úgy néz ki, mint akkor. Ilyen emlékhely, és még azt is pontosan lehet tudni valami feliratról, hogy hol állt Puskin, és hol az ellenfele. Ott elálldólgáltam egy darabig, mert Puskit nagyon szeretem. Ami igazán érdekes volt, az a [...] nevű japán lánnyal való megismerkedésem, ő vitt el aztán a Brodskijhoz. Az a lány a Ritter Gábor nevű fiúnak volt a menyasszonya akkor, azóta a felesége, két gyerekük van. Amerikában találkoztam velük utoljára. Egészen különös viszonyban voltunk. Nekem nagyon tetszett. Nem tartozott az igazán szép japán nők közé, kicsit tömzsi, szögletes japán típus, apró volt, de nem kíséreltem meg intimebb kapcsolatba kerülni vele, mert annyira fogalmam sincs a japánok etikai kódexéről, nem tudtam, hogy ez nem lenne-e durva sértés vagy esetleg égbekiáltó bűn, vagy ellenkezőleg. Hihetetlenül kedves lány volt, meghívott magához rengetegszer, meg főzött nekem, megérezte valahogy, hogy magányos vagyok, és ezért mindennap eljött hozzám a szállodába, ott ült éjfélig, kettőig, és beszélgettünk, és ő papírmadarakat hajtogatott nekem hihetetlen ügyességgel mindenből, a cigarettásdoboz ezüstpapírjából, szalvétából, akármiből, úgy, hogy ő beszélgetett, és közben oda se nézett, járt a keze, mint amikor a nők kötnek. Nagyon szép madarakat hajtogatott, sokáig megvolt még aztán néhány. Neki barátja volt Brodskij. Meséltem az előző szalagon, hogy ő is egy ilyen megosztott társbérletben élt, a könyvei dobozokban voltak felhalmozva, a dobozok nem értek a plafonig, de mégis ilyen sikátorok képződtek, belül nagyon szegényes, egyszerű bútorokkal, egy kis asztalka meg néhány karosszék, és ott teázgattunk. Akkor ő már túl volt néhány fogolytáboron és kényszermunkán, huliganizmusért és munkakerülésért került be, valójában vallásos és politikai tárgyú verseiért. De ő szelíd politikai költő volt, nem az a durva, mint mondjuk én. Mondjuk, olyan verseket írt, hogy hogy néz ki a zsidótemető Leningrádban. Azt le is fordítottam angolból, és megjelent a *Máshonnan Beszélő*ben jóval később.

Meg egy verse tényszerűen megállapítja, hogy Leningrád egyik legszebb pravoszláv templomában varrodát rendeztek be. Ezt láttam is. Kívül meghagyták a templomot, a földszint magasságában a falakat áttörték, ablakokat raktak be, és belül zakatoltak a varrógépek. Jól be lehetett látni. És fölötte a hagymakupola. Ez még a kevésbé istentelen ötleteik közé tartozik, mert az egyik legszebb pravoszláv székesegyházban berendezték az ateista múzeumot. Nem tudom, hogy megvan-e még, én nem láttam, csak tudom, hogy amikor meghallottam, hogy van egy ateista múzeum, akkor erősen elgondolkoztam rajta, hogy vajon mit mutogatnak egy ateista múzeumban. Mert a vallásnak vannak ereklyéi, szent könyvei, az ateizmus természeténél fogva nem rendelkezik ilyesmivel. Leginkább egy nagy üres templomot tudtam elképzelni, ahol ki van írva közepén, hogy Isten nincs.

A Brodskij egyébként akkor nagyon szegényesen élt, nem üldözték már, írhatott semleges verseket, fordíthatott, gyerekverseket írt. Nagyon kedves, szelíd ember volt, és egy nagyon kínos élményem volt vele, aminek aztán igazi jelentősége lett részben a Lukács-hoz való viszonyomban, részben pedig a... szóval valamilyen módon ez egy távoli impulzus volt, hogy én később aktív ellenzéki lettem. Mert kivittem németül három példányban a Lukácsnak a Szolzenszicyn-tanulmányait, egyet neki, és kettőt azért, hogy adja oda a barátainak. És akkor azt mondta, hogy köszöni szépen, oda fogja adni a barátainak, de mind a hármat. Tudja, hogy a Lukács egy nagy filozófus, meg bizonyára ezek a tanulmányok is kitűnőek, de hát ő sajnos nem hallotta, hogy Lukács György tiltakozott volna Csehszlovákia megszállása ellen. És mondtam, hogy írt valami hetvenoldalas levelet vagy Kádárnak, vagy a Központi Bizottságnak. Azt mondta, hogy ez őt nem érdekli, mert ez Lukács és Kádár vagy Kádár és a párt magánügye. De ha Lukács megszólal, akkor az valahogy eljutott volna a szovjet közvéleményhez, és annak igenis jelentősége lett volna. Az, hogy Kádár vagy Lukács ezt belső pártügyként kezeli, annak az ő számára az égvilágon semmi jelentősége nincs, és éppen ezért ő nem fogja elolvasni ezt a könyvet. Mindezt nagyon szelíden, de nagyon határozottan mondta el, és én akkor tényleg megrendültem, nem is kicsit, mert én valahogy úgy gondoltam, hogy Lukács nem értett egyet, és ezt még közölte is a párttal. Szóval az erkölcsileg nyomasztó élmény, hogy rádöbbenem a saját hülyeségemre, hogy egy lényegében vallásos beállítottságú és kifejezetten apolitikus költőtől kell hallanom egy abszolút kézenfekvő politikai érvet arról, hogy mit kellett volna tennie Lukácsnak '68-ban. Elég különös, hogy pont ennek az embernek meglehetősen jelentős szerepe volt a politikai fejlődésében, mert hiszen állandóan a praxisfilozófiától és a kritikai elmélettől zengett az egész Lukács-iskola, és akkor jövök rá, hogy a praxis azért mégiscsak azt jelentené, hogy az ember csinál valamit, és a Lukács nem csinál semmit, mert a csinálás tényleg nem volt más, mint a korcsulai aláírás.

Tallinn és Tbiliszi együttesen azért volt érdekes, mert láthattam két kis köztársaságot és szükségképpen nagyon különböző hangulatú két várost, de nagyon megdöbbenett, hogy ezek idegen testek. Ez abból látszott, hogy egymás közt nem beszélnek oroszul, többnyire igen gyatrán tudnak oroszul, mind Tallinnban, mind Tbilisziben tapasztaltam azt, hogy nem kevesen vannak olyan emberek, akik körülbelül olyan színvonalon tudtak oroszul, mint én, tehát egy jó oroszos gimnazista níveljén, és azzal is találkoztam, hogy általában elég barátságatlanok lettek, ha oroszul próbáltam beszélni velük, míg ha angolul beszéltem, akkor azt nagy ritkán volt, aki megértette, de általában nagyon kedvesen jelezték, hogy sajnos nem értik. Tallinnban tulajdonképpen semmi érdekes

nem történt. Ez egy nagyon szép, szomorú város. Vörös bazalttal vannak az utcák kikövezve, és folyton elered az eső, aztán folyton kisüt a nap, és fénylik a bazalt, de ilyen furcsa szűrt fényvel süt a nap, és nagyon sejtelmes. Ott tulajdonképp egy gasztronómiailag kellemes, de amúgy rendkívül visszataszító élményben volt részem. Ez volt a legmarkánsabb példája annak, hogy van egy új uralkodó osztály, pontosan úgy, ahogy Milovan Gyilaszi leírta, és ez leplezetlenül és szemérmetlenül dúskál a javakban. Van Tallinnban egy Glória nevű étterem. Nem tudom, miért Glória, hiszen ez egy vallásos szó. Ott az észt írószövetség párttitkárával és szakszervezeti bizalmijával egy munkaebéden vettem részt. Szerencsére ezekkel nem nagyon kellett beszélgetni, mert a zabálás és az ivás élvezetének adták át magukat. Az volt a furcsa ebben az étteremben, hogy elég nagy étterem, elképesztő luxussal berendezve. Ez modern étterem volt, de nem tudom, olyan, mintha Le Corbusier vagy Gropius tervezte volna meg kívül-belül. Egyedül mi voltunk a vendégek, és akkor megkérdeztem a tolmácsomat, hogy hogyhogyan ebben a gyönyörű étteremben nincs senki rajtunk kívül, mire mondta, hogy ja, ez nem egy nyilvános étterem. Ez egy olyan étterem, ami a párttagoknak és a külföldi díszvendégeknek volt fenntartva. Na most ez egy villásreggeli volt, délelőtt fél tizenegy-től fél háromig tartott. Kicsit olyan, mint a svédasztal, az oroszok zakuszkinnak hívják, csak nem egyszerre van kirakva, hanem egymás után hoznak ilyen apró fogásokat. Elképesztő volt. Fekete kaviár, vörös kaviár, lazac, rák, különböző hasék, saláták, halszeletecskék, édességek, kristálykancsóban előttünk a vodka és egy nagyobb kancsóban víz jéggel, ezenkívül többféle külföldi sör, nagyon jó márkájú borok, és a pincér állandóan ott állt a hátam mögött, és ha elfogyott a poharamból, akkor hátranyúlt, egy szalvétába csavart üvegből megtöltötte ezt a kis kristálykancsót, beletöltötte a vodkát, cserélte a vizet, ha elolvadt a jég, és egy másik pincér hozta a kajákat folyamatosan. Ez csak azért volt ott, hogy engem kiszolgáljon. A többiek azok maguknak töltöttek, ő csak engem szolgált ki, szóval a személyes szolgálatomra rendelt pincér volt. Úgy éreztem magam, mint egy bojár. Nagyon rosszul ebben a minőségemben, mert noha állatira élveztem, mert én tulajdonképp az ilyen tengeri herkentyűkön le tudnám élni az életemet, de hát ez valami állati nyomasztó volt. Az volt a szerencse, hogy ez a két barom nem strapálta magát a beszélgetéssel, úgyhogy a tolmácsommal beszélgettem közben, ők meg szemérmetlenül az ingyen repizabálás örömeinek hódoltak. Hát szóval ez minden hedonisztikai értéke ellenére iszonyúan kellemetlen volt. Természetesen Tallinnban is egy méregdrága szállodában laktam, olyan szobám volt, aminek az egyik fala tükör volt, egy teljes tükörfal. Ott is rengeteget ittunk, mert ott ezen kívül semmi más programom nem volt. Három napot töltöttünk ott, és egy Tallinn, Öreg Tallinn nevű sajtósági helyi pálinkaféleséget ittunk roppant mennyiségben, nagyon finom volt. Ott is jött az ellenőrzés, mert a tolmács mondta, hogy találkozni fogunk egy barátjával. És akkor a barátja jött, leült, beszéltek pár szót, és akkor én proponáltam, hogy igyunk valamit, mire a barát azt mondta, hogy sietnie kell, és sajnos most nem, majd máskor. Ebből is egyértelmű volt, hogy az én kíséremet is kísérték. Jó farsztó volt, mert utána visszamentünk repülővel Moszkvába, Moszkvában át autóval a másik repülőtérre, és mentünk Tbiliszibe, ami fantasztikus volt. Télikabátban, sálban, sapkában mentünk, és Tbilisziben 22 fok volt és gyönyörű őszi. Nagyon szórakoztató város volt, attól eltekintve, hogy aludni egyáltalán nem lehetett, mert a szálloda előtt... nagyon elegáns szálloda volt, kb. a Kossuth Lajos utcának megfelelő helyen. Itt az volt a jó, hogy valamilyen rejtélyes okból a tolmácsom egy másik szállodába került, a szomszéd szállodában lakott, tehát viszonylagos

függetlenséget élveztem, viszont a szovjet hadsereg egész éjjel gyakorolta a díszlépést a szálloda előtt. Egyszerűen döngött a föld. Ebből származott az egyetlen nagy konfliktusom, mert úgy éjfél tájban ki akartam menni, mert rájöttem, hogy itt aludni nem lehet, és gondoltam, hogy akkor elmegyek, és valamit csinálok, nagyon szép este volt, szinte ingujjban lehetett sétálni, és eleve feldühített, hogy zárva van a szálloda. Nem tudom, miért dühített fel, hogy zárva van, mert minden szálloda zárva van éjszaka, csak persze szó nélkül kiengedik az embert, itt meg azt mondta a portás, hogy ne menjek ki, mert az életveszélyes, mire én állatian begurultam, és természetesen azt hittem, hogy ez merő sumák, és azt akarják, hogy be legyek zárva éjszakára a szállodába, és addig ordítottam – hát elég keveset érthetett belőle, mert ilyen orosz–angol makarónnyelven meg időnként zaftos magyar káromkodásokkal fűszerezve követeltem, hogy azonnal nyissa ki az ajtót, aztán pár perc ordítás után – mármint én ordítottam – kinyitotta az ajtót, és nagyon hangulatos volt, mindenféle kocsákat találtam, és mindenféle sötét helyekre elvetődtem, aztán később a Rimmától, a Dalos Gyuri feleségétől tudtam meg, hogy a portás egyáltalán nem alibinek mondta ezt, nem falból mondta, hanem Tbiliszi tényleg a világ egyik legveszélyesebb városa, éjszakánként néhány embernek átvágják a torkát. Szóval a portás egyszerűen attól a blamától félt, hogy netán egy külföldit gyilkolnak meg. Ráadásul nyilván tudta, hogy én valami speciális vendég vagyok. Én viszont a veszély minden tudata nélkül nagyjából bebolyongtam a grúz alvilág rejtelmait, mert egészen sötét kocsákat fedeztem fel, de a kutya se bántott. Sőt, volt olyan, ahol meghívtak egy italra, meg odaültettek az asztalukhoz. A grúzoknak van egy furcsa ételük, olyan tészta, mint a szilvás gombóc, de hússal van töltve, és van valamilyen olajos, ecetes keverék, amibe valamilyen füvet vagdálnak bele, amiről abszolút nem sikerült kiderítenem, hogy micsoda, és általában azzal mindent leöntenek, és nagyon finom, és ezt úgy eszik – elitebb helyeken is –, hogy egy nagy közös tál van, hatalmas mennyiség, és ezt kézzel eszik. Beletunkolják abba a saftba. A grúz alvilág testvéri szívvel fogadott, úgy látszik, amiben szerepet játszhatott az, hogy megmondtam, hogy magyar vagyok, és kiderült, hogy Észtországból és Grúziából is tudják, hogy kik a magyarok, tudják, hogy ott volt '56, és ezért nagyon szimpatizálnak velünk, meg grúzoktól és észtektől is hallottam, hogy Magyarország az egy nagy és független ország, szóval bizonyos fokig mi a nagy testvér vagyunk számukra.

Na most Tbilisziben volt egy fokozottabb kiadása ennek a tallinni Glória étteremnek, mert valahogy éppen észt–grúz kulturális napok voltak, és érkezett egy észt íróküldetés, többek között egy Lennart Meri nevű író, akit én ismertem, megismerkedtem vele Tallinnban – ő volt az egyetlen emberi lény, akivel Tallinnban sikerült összeismerkednem –, neki megjelent egy-két írása magyarul is – és ott összeakadtunk, és akkor hozzásaptak engem is az észt–grúz kultúrtaálkozáshoz, hogy még nemzetközibb legyen. A találkozóra egy vadászkastélyban került sor valahol fenn, magasan a Kaukázusban. Már az odavezető repülőút is csodálatos volt, ez volt a legélvezetesebb repülőútam, mert magas, hófödte hegycsúcsok között ment a repülőgép, és állandóan az volt az érzésem, hogy belerohan a következő hegybe, és ez fantasztikusan jó volt. Na most amikor mentünk ebbe a vadászkastélyba ilyen nagy konvojban, Csajkák, Ziszek, Volgák, egy idő után kiderült, hogy egyszerűen nincs út. Leginkább egy kavicsos patakmederre emlékeztetett az, amin mentünk, ezt viszont rendes hegyi patakok szelik át. Akkor jöttem rá, hogy miért ilyen magas építésűek a szovjet autók. Ezek vidáman gázoltak át a hegyi patakokon, nem is rázkódtunk különösebben. Átmentünk egy-két grúz falun. A grúzok

egyébként általában kurva gazdagok, mert virágot és gyümölcsöt visznek fel, és ezt általában a repülőtéren eladják a neppereknek, és a következő repülővel repülnek vissza. A repülés állati olcsó volt a Szovjetunióban akkor. Na de van nyomor is, és ezek a falvak elképesztőek voltak. Mondjuk, mint a legsötétebb Szabolcs megyei cigánytelepeken, úgy néztek ki a házak, és elég lesoványodott, rongyos kisgyerekek álltak és bámulták a csodát, hogy jönnek az urak géperejű hintóikon. És leírhatatlanok voltak ezek a falvak. Dűledező vályogputrik. És a grúzok elég szépek, nagyon nyomasztó látvány volt a sok szép kisgyerek meg kislány ilyen rongyokban és mezítláb, ahogy csodálja az autót. És akkor megérkeztünk a vadászkastélyba, ahol két hatalmas hosszú asztal volt, lócák, mit tudom én, medvebőrrel letakarva, hogy kényelmesen essék az ülés rajta, és akkor elkezdődött valami igazi feudális tivornya. A dolog feudális jellegéhez hozzátartozott, hogy volt egy kobzos fiú és egy lány, aki állandóan halkán, finoman énekelt az uraknak, hogy valami szórakozás is legyen zabálás és vedelés közben. Ez őrzítő volt. Először jöttek a pohárköszöntők. Korábban azt hittem, hogy ez csak egy orosz téboly, de úgy látszik, ez egy birodalmi örület, a pohárköszöntő, ahol is mindenkinek beszédet kell mondania. Úgy történik, hogy kb. háromnegyed literes ökörszarvban van a bor, amin ezüstlánc van, na most ezt általában ki szokták inni egy hajtásra, nem is igen lehet mást csinálni, mert különben tarthatod, másképp kiömlik a bor belőle. De kiderült szerencsére, mert többen mondtak előttem pohárköszöntőt, hogy ki kell inni, és ki is ittam, hogy megmutassam, hogy a magyarok se alábbvalók. Azzal már állati kínban voltam, hogy mi a lófaszt mondjak pohárköszöntőnek. És a szertartás úgy zajlik, hogy amikor valaki kiitta ezt a túlköt, akkor átdobja valakinek, az elkapja, teletölti borral, feláll, és elmondja a pohárköszöntőt. Tudtam, hogy előbb-utóbb rám is sor kerül. Az volt a mázlim, hogy az előttem lévő delikvensnél a tolmácsom kiment. Nem tudom, miért ment ki, lehet, hogy hányni, a franc tudja, mindenesetre teljesen megváltozott a hangulat, és az, aki aztán nekem dobta át a túlköt, az belekezdett egy beszédbe, hogy most üríti ezt a szarvat arra a Magyarországra, amelyik megőrizte nemzeti identitását, viszonylagos függetlenségét, nyelvét, kultúráját, szóval egy kemény nacionalista beszédet mondott, majd átdobta nekem. Így meg volt oldva a dolog, mert elmondtam egy hasonlóan tüzes nacionalista beszédet – szerintem nem sokan értették, mert kénytelen voltam angolul beszélni, bár később kiderült, hogy azért értették elegenden –, pontosabban szidtam az oroszokat, főleg ebből állt a beszéd, nem akartam ünneprontó lenni, és ezért nem mondtam nekik, hogy nem vagyunk azért annyira függetlenek, nem kell ezt túlzásba vinni, de ettől baromi jó hangulat lett. Tanácstalanul álltam ott a kezemben az üres szarvval, és akkor valaki megmutatta, hogy hova kell továbbdobni. Hát amennyire célozni tudtam, odadobtam – ugye addigra megittam másfél liter bort; nem szeretem a bort, és ezért rosszabbul bírom, mint a töményet. No de hát ez még csak a jéghegy vízből kiálló része volt tivornyailag. Ez volt a bemelegítés. Utána jött aperitifnek valami kibaszott erős vodka, azt hiszem, az volt, amit később vodka néven árultak Magyarországon, ez 65 fokos vodka. Ez ugyan aperitifnek volt szánva, de nem aperitifmennyiségben fogyasztotta a társaság, hanem úgy jó sokáig és jó sokat. Ezek után kezdődött a zaba. Az komoly tortúra volt, mert hihetetlen mennyiségű bárány, birka, marha, tészták, saláták. Éreztem, hogy valamennyit mindenből enni kell, mert ez olyan, mint a falusi lakodalmom, ahol mindenből kell enni, mert különben megsérted őket, meg egy kicsit lenéznek, hogy kákabélú vagy, úgyhogy római módra végigettem a lakomát, időnként kimentem hányni, kiöblítettem a számat, és utána folytattam az evés-ivást. Amikor mind-

ez lezajlott, akkor kaptunk valami erős teát, valamilyen zöld teát, attól meglepően... nagyon furcsa állapotba kerültem, kijózanodtam, rettentő élénk lettem, és kiélesedtek az érzékeim, és ezek után jött egy kis grúz konyakbemutató. Kiderült, hogy többféle grúz konyak van, ezeket ki kellett próbálni. Mindet alaposan kipróbáltuk. Itt elkövettem egy hibát, amiből majdnem lincselés lett, de aztán megbocsátottak. Azt találtam mondani, hogy az örmény konyak se rossz, mire felhördültek, hogy micsoda, mire mondtam, hogy pardon, ugye Magyarországon nem lehet grúz konyakot kapni, csak örményt, és az örmény konyak a magyar konyakhoz képest jó, mert a magyar konyak az rossz stb., de természetesen ez nagyságrendekkel jobb és felülmúlhatatlan. Én nem tudtam, hogy a grúzok gyűlölik az örményeket és viszont. Persze gondolhattam volna, hogy ez természetes, hiszen a románok is gyűlölik a magyarokat, a magyarok is a románokat, a szlovákok is a magyarokat és viszont, hiszen ez így természetes elnyomott kis népeknél, hogy utálják egymást. Valahogy a tolmács magamra hagyott, ő is jó részeg volt, és elkezdett ott valakikkel beszélgetni, és hát akkor már teljesen siker volt az egész társaság, olyannyira, hogy a kobzos fiú odajött hozzám. Tudott egy keveset angolul, de ő is sokat ivott, ami abból is látszott, amit mondott, mert megkérdezte tőlem, hogy hogy lehetne elintézni, hogy eljőjön Magyarországra, és politikai menedékjogot kérjen Magyarországon. Nagy nehezen elmagyaráztam neki, hogy ez lehetetlen, az egyetlen lehetőség az, hogy próbáljon társasutazással eljönni Magyarországra, találjon magának egy magyar lányt – szép srác volt –, és vegye feleségül, és akkor jöhet Magyarországra. Esetleg. De hát ez már mutatja a részegség magas fokát, hogy hirtelen annyira szabad és független országnak képzelte Magyarországot, hogy mi menedékjogot adhatunk egy szovjet állampolgárnak. Ezek után visszaültünk az autókba, de a biztonság kedvéért még a zsebünkbe tömték egy-egy liter konyakot. Akkor elkezdődött az autókban az éneklés. Lehúzott ablakokkal mentünk, és mindenféle szép grúz dalt bömböltek a kaukázusi éjszakában. Ebből az alkalmából sikerült eljutnom a patológikus részegség olyan fokára, hogy – felmentünk még a Lennart Merinek a szobájába, ahol folytattuk az ivást a tolmácsommal és a Lennart feleségével, aki egy nagyon szép, nagyon attraktív nő volt, igaz, hogy 190 centi magas, és a részegségnek egy bizonyos pontján az a hátrázott meggyőződése alakult ki, hogy a Lennart nem is a férje ennek a nőnek, hanem elrabolta a nőt, és nekem kell megmentenem és megvigasztalnom. A nő már lepihent, már hálóingben volt, és az ágyban feküdt, mi meg az asztalnál ittunk, és erre a legheylesebb megoldásnak azt gondoltam, hogy levettem a cipőmet, és bebújtam a nő mellé az ágyba, ahol haladéktalanul elaludtam. Aztán másnap reggel tudtam meg, hogy Lennart meg a tolmácsom átcipeltek a saját szobámba, és betakartak, és reggel a tolmács elmesélte, hogy mi történt az éjszaka, és akkor állati kínban voltam, mert mondta, hogy siessünk, mert a Lennarték már várnak reggelire, mire mondtam, hogy ne hülyéskedjen, hát ezek után... mire mondta, hogy a legtermészetesebb dolog, mi ilyenek vagyunk, ha iszunk, akkor bármi előfordulhat. És valóban Lennart is, a felesége is rendkívül kedvesen fogadtak, sőt még fel is idéztük a történetet, mint egy jó sztorit. A grúzok is baromian isznak, az északiak meg még keményebben. Szóval egyáltalán nem tekintették a dolgot az illem elleni vétségnek, hanem a jó, egészséges tökrészegség természetes velejárójának, ami jó anekdota lesz majd. Ez tulajdonképpen tetszett nekem, mert valóban nem voltam magamnál. És akkor felidéződött bennem, és elmondtam, hogy mi volt az én idea fixám, ami erre készített, és ezen is egy jót röhögtek, és minden rendben volt.

Na most ezek után visszamentünk Moszkvába, ahol akkor már kategorikusan nem voltam hajlandó belemenni semmilyen programba, mondtam, hogy én csak mászkálni akarok. Rossz idő volt, és akkor két-három napig ment, hogy szociológus módra jártam be gyalog Moszkvát, és figyeltem az emberek öltözködését. A cipőpucolók voltak nagyon nyomasztó élmény. Rengeteg cipőpucoló van, ami bizonyos fokig egy logikus intézmény Moszkvában, mert állandóan sár, lucok, hó van, csak hát én jobban örültem volna, ha nem emberi cipőpucolók, hanem cipőpucoló automaták lettek volna, mert ezek többnyire öreg bácsik és nénik voltak, ültek egy kis bódében, körülöttük a cipőkrémek meg a kefék és egy zsámoly volt, amire az ember feltette a lábát, és akkor. Egyszer kipróbáltam, nem mintha érdekelne, hogy fényes-e a cipóm vagy nem, és szörnyű érzés volt, hogy egy ilyen nyolcvanéves anyóka legörnyedt a lábamra, és fényesítette a cipőmet. Nekem nagyon szörnyű volt, és sokszor néztem, hogy katonatisztek odarakják a csizmájukat – rengeteg katonatiszt nyüzsög Moszkvában –, és tényleg ennél a kasztnál mintha öröklődnének a cári katonatisztek és az arisztokrácia visszataszító viselkedésgyei, parvenü módon, ahogy hanyagul odarakja a csizmáját, rágyújt, és elnéz, és amikor kész az egyik lába, odateszi a másikat, és aztán odadobja a pénzt. Szóval az egész ilyen abszolút dölyfös és undorító. Egyre deprimáltabb lettem. A rossz időjárás, az állandó lucok, meg Moszkva tényleg egyszerűen bűdös és koszos. Aztán az adta meg a végső lökést, hogy fel akartam hívni Alizt, és valahogy egyszerűen nem jött össze. Elkezdtem éktelenül káromkodni magyarul, és akkor egyszer csak megszólalt egy magyar nőnek a hangja, és azt mondta, hogy itt Budapest, de egyszerűen nem működik a vonal, és elnézést. Akkor megpróbáltam még kétszer, és nem sikerült beszélni, és akkor valami rémes kétségbeesés fogott el, és úgy döntöttem, hogy ebből az országból haladéktalanul el kell menni. A 27. napon határoztam el, hogy elegendem van, és azt mondtam a tolmácsomnak, hogy beszéltem a feleséggel – nyilván tudta, hogy nem beszéltem a feleséggel –, és nekem muszáj holnap mindenképpen visszarepülni, intézze el valahogy, akárhogy. Emiatt utólag volt lelkiismeret-furdalásom, mert később tudtam meg, hogy az bizony elég gyakran előfordul, hogy egy vonat tele van vagy egy repülőgép, és valamilyen fontos ember vagy külföldi elvtárs el akar utazni, akkor olyan prioritások érvényesülnek, hogy egyszerűen valakit lezavarnak a repülőgépről, és az megy majd máskor. Ezt jóval később tudtam meg, és állati lelkifurdalásom volt miatta.

PM: *Tele volt a gép?*

PGY: Tele. Lehet, hogy éppen pont egy hely volt még. Mondta a tolmács, hogy ezt elég nehéz elintézni, mondtam, hogy kérem, hogy ezt akkor is intézze el, mert nekem muszáj mennem.

PM: *Mit éreztél, mi van, hogyha nem megy?*

PGY: Nem tudom, valami olyat, hogy ideg-összeroppanást kapok. Pedig tényleg nem vagyok hisztérikus természet, és három napot kellett volna még kibírni. De úgy éreztem, hogy ebből elég volt.

Ez a fröngörön város Tallin,
nem hegyz ratta nyomat Stallsin,
bálais tennel, kappnerüen enem
magam id, sajnos hól a ap
his roborge tovább lendyünlba.
De elöbb, miy lemepper a kávéházban
languntat enar, azután hi a kengy-
pötra. Szervantre

Gy.

Petri György

[EDENKOBENI HALLUCINÁCIÓK]

A kérdező: Farkas Péter

A *Holmi* 2004. júliusi számában adtuk közre a HOGY ELÉRJEK A NAPSÜTÖTTE SÁVIG kéziratát. Ennek a bevezető jegyzetében olvasható: „1989 októberében egy többnapos program keretében magyar írók léptek fel a Rajna-vidéki német kisvárosban, Edenkobenben, az ottani Künstlerhaus és a híres rolandsecki műemlék pályaudvart művészeti események céljára hasznosító Rolandseck Bahnhof Stiftung szervezésében. Kétségesnek látszott, hogy Petri részt tud-e venni a felolvasóesten, mert már nagyon rossz állapotban érkezett, amit nyilván súlyosbított a szállodában elfogyasztott nagy mennyiségű vodka is. Kezdődő tüdőgyulladásra gyanakodtak, de hamarosan kiderült, hogy egészen másról van szó. Éjszaka lidérces álmai, hallucinációi voltak. A fellépésre valahogyan összeszedte magát, másnap este azonban újabb hallucinációk gyötörték. Farkas Péter terápiás céllal magnóra mondatta vele rémálmait, de végül is orvost kellett hívni.” Kaptunk egy példányt a magnókazettából, de sokáig nem gondoltunk rá, hogy a szöveget leírjuk és publikáljuk. Most, hogy a tízedik évfordulója érkezett el Petri halálának, talán ennek az ideje is itt van. A felvétel 1989. október 21-én készült, az edenkobeni Künstlerhausban. A szövegből kigyomláltuk az élőbeszéd zavaró esetlegességeit és néhány homályos utalást. A címet és a mottót mi választottuk.

(A szerk.)

„Önök nemdebar képzeletbeli lények?»
– kérdem.

»Ki tudja? Számít ez, öreg?»
És a hátamon jön ki a hatlövet.”

(Petri György: AZ ÚT VÉGE)

PGY: Elég furcsa dolog történt velem tegnapelőtt és tegnap. Hozzátenném azt, hogy keveset álmodom, és az álmaim átlagosak, és nem is érdekelnek. Semmi vonzódásom nincs az álomszerű művészethez. Tegnapelőtt, amikor egy elég heveny lázroham tört ki rajtam, ami aztán később tüdőgyulladásnak bizonyult, akkor, a láz periódusában, ezek álmok voltak, mert nem tudtam mozogni, annyira gyenge voltam, tehát nem léphettem akcióba, és végül elfelejttem ezt az álomszériát, csak arra emlékszem, hogy nagyon idegesített, mert szerettem volna elaludni. Egy ilyen nyomorult testi állapotban jobb nem ébren lenni. És amikor voltam orvosnál, meglepően hamar hatott a lázcsillapító. Akkor hirtelen ébren megjelentek ezek a rémképek, és akkor nekem is az volt az élményem, hogy ezekkel találkoztam az előző napi álmokban. Ez még a hallucináció enyhébb foka volt. Aztán, mikor hazamentem a lakásunkba, Maya nem volt otthon. Az is lehet, hogy nem a mi lakásunkba mentem haza, hanem máshova, például szállodába.

Ugyanis... először az utcán kezdtek követni, és én végig tudatában voltam annak, hogy hallucinálok. Na most ez egy pillanatra se szűnt meg, hanem azon gondolkoztam, hogy mit lehet tenni. Hogy lehet abbahagyni az ember ilyenfajta agyműködését. Mindig megvolt, talán ennek a hallucinációsorozatnak a végétől eltekintve, egy erős distancia, nem fogott el a hisztéria, és bár elég kellemetlen volt, mert átváltozó lények voltak, akik helyébe ott termett a másik, de úgy, hogy egy érzékelhetetlenül rövid pillanat alatt. A szem befogadóképességének van egy olyan határa, hogy egy milliomod másodperc alatt mekkora változást tud észlelni. Na most ezek tényleg egymásba folytak, és akkor arra gondoltam, hogy ez nyilvánvalóan cirkuszi, szóval artisták és bűvészek kriminalizálódott csoportja, mert a megjelenésük kifejezetten visszataszító volt. Hosszú férfi, öregember, méltóságteljes, Lear király-szerű előadásban, hosszú szakállal és őszes, de már erősen ritkuló hajjal, ami lobogott valami szélben. A többiek nem lobogott semmi. Volt még egy hájas és egy zömök... a hájas, az szabályos törpe volt, az volt hármuk közül a másik szélen, és mindig egy hatalmas zsákot cipelt, de valami aránytalanul nagy, valamitől duzzadó zsákot, ami nagyjából akkora volt, mint az emberke. Szóval az nagyon visszataszító volt. És volt egy zömök, kifejezetten bandita. Általában a magas, szakállas öregember volt az irányító, és ő nagyon szép magyarsággal beszélt, nagyon röviden és határozottan. A bandita, az valami cseh akcentusra emlékeztető rossz és durva magyarsággal, és ezenkívül voltak mindenféle öregasszonyok, akik folyton átváltoztak. Bementem a házban belül lévő telefonfülkébe, ahol nincs telefonfülke, a képzelthez hasonlító házban sem, és ott sem, ahol valóban lakom, és ráadásul egy ilyen furcsa, kettős telefonfülke volt, ahol nem volt világítás. És akkor az egyik fülkében próbálkoztam telefonálni, nem tudom, kinek, ott nem vették fel, át akartam menni a másikba, amikor megláttam, hogy egy öregasszony gubbaszt, de ilyen aszott anyóka, fekete öltözékben, aki abban a pillanatban levegővé változott, amikor be akartam lépni, vagy meg akartam kérdezni, mit csinál, és abból a fülkéből se sikerült hívnom senkit. Akkor meg a másik fülkében ült egy ilyen hájas, nagyon csúf, csotrogány koldusasszony. Ezek aztán fenntartották ezt a szerepváltásukat.

FP: *Mondtad, hogy bementek a szobába, meg a repülőtéren, hogy pénzt akartak...*

PGY: Nagyon furcsa kikészítési technikával éltek. Egy darabig csak minden cél nélküli fenyegetéseket mondtak, hogy álljon meg, ne menjen tovább, nem fogja megúszni. Na most beértünk a házba... nem tudom, hogy utánuk mentem-e vagy előttük, mert eltűntek megint, de mire felértem, magasra, és lift nélkül kellett természetesen fölmenni, ahogy hozzánk is, közben állandóan lehetett hallani, hogy valami átmegy a falon. Nagyon halk hangok voltak, de egy teljesen csendes házban késő este szokatlan. Szóval valami reccsent, hitchcocki effektusok. Amikor felértem, kulcsra volt zárva az ajtó. Nem voltak ott, de a lakás át volt rendezve, a bútorok. Majd egyszer csak megjelentek, és akkor a többiek, azok durván ordítottak, de folyton eltűntek, tökéletes bizonytalanságban voltam, hogy ez most... illetve nem, afelől tökéletes bizonytalanságban [sic!] voltam, hogy ez nem valóság. És akkor elkezdtem... Mert folyton kimentek, és akkor, mit tudom én, visszajött egy fiatal lány és egy magas, csúnya, pattanásos arcú cigány fiú, és bejött egy koldusasszony a lányával. Általában alantasságot és gonoszságot kifejező lények voltak, de tulajdonképpen nem csináltak semmit. Ez az ősz szakállú öreg, ez elmondta ezt a dumát nekem, és egy nagyon erélyes és kegyetlen politikus nyelvezetével beszélt, ez volt az atmoszférája. És akkor már a többiek nem szólaltak meg, leintette őket. A furcsa az volt, hogy...

FP: *Mit mondott, nem emlékszel?*

PGY: Ja, azt mondta, hogy adjak pénzt, mert a proletariátusnak vissza kell kapnia azt a pénzt, amit a burzsoák elvettek tőle. Akkor nem került még sor válaszbeszédre... részemről nem, mert azt mondták, hogy ők visszajönnek, és ne próbálják elmenni. És még egy kínzó bizonytalanságérzésem volt... Azt mondtam, hogy akkor most legyenek szívesek dematerializálódni. És azt is mondták, amit aznap olvastam vagy egy nappal korábban, valamilyen Klárának A hétköznapiok mágiája című könyvében, ja és közben volt egy olyan kis játék, hogy rájöttem arra, hogy például egy médiumot hipnotizálni csak arra lehet, ami megváltoztatja egy létező tárgyhoz való viszonyát, tehát a hang és a fény távolságon át terjed, akár úgy, hogy a hang forrását vagy a fény forrását nem látod, viszont egyvalamire nem képes, ezért bizonyultak csalásnak az összes materializációs, tehát valami szellemi testivé változtató, fizikai valósággá változtató kísérletek... Egy pasi rájött arra... valami cirkuszos jelenségre, azt mondta, hogy ugye akkor ezt meg is lehet érinteni, mondjuk, ha egy fahasábot odarak elé. A cirkuszos mondta, hogy persze, és tenyérrel végigsétált rajta, és közben az elfoszlott. És akkor én is ezt a kísérletet játszottam egy darabig, sorra kettévágtam őket, vagy csak beléjük csíptem, és volt egy olyan szakasza ennek az álomnak, nem tudom, mennyi idő... Az eleje volt nagyon kellemetlen, mert akkor mindig fel akartam kelni, és szétcsapni közöttük. Az első hallucináció ezek közül az igaziak közül az volt, amikor bejött egy nagyon gusztustalan koldusasszony, illetve felébredek, és ott ül a másik ágy szélén. Két ágy volt a lakásban párhuzamosan. De teljes sötétben, és ki volt készítve a másnapi ruhám a saját ágyamra, és azt gondoltam, hogy van egy konspirációs barátom, akivel menni kell valahova, és nem akarja, hogy felgyújtsam a villanyt, és erre én csöndben levetkőztem, és miközben vetkőztem, ez a lény azt mondta, hogy vigyázz, nő vagyok. De nem láttam belőle semmit, abszolút sötét van, ami nem létezik...

FP: *Mondtad, hogy valami... hogy anyád lakásában... meg ami a repülőtéren...*

PGY: A repülőtéren jelentek meg először...

FP: *Mondtad, hogy ott is fenyegettek, hogy szitává lőnek.*

PGY: Igen, de nem jöttek közel, akadálytalanul mentem tovább. Az a furcsa, hogy az egész hallucinációban a legtöbb erőszakot én gyakoroltam, mert ők állandóan fenyegettek, ha éppen nem voltak némák, de túrték, hogy kettészelem őket. Akkor megint próbáltam racionálisan gondolkodni, hogy van valami rendkívüli képességük, az eltűnés és egymással alakulás, és agresszívek, de...

FP: *Személyi követők?*

PGY: Nem, a személyi követőkben benne van egy konkrét fenyegetés.

FP: *De hát mondd, hogy állandóan fenyegettek, és mondták angolul, hogy...*

PGY: Az a vége az álomnak.

FP: *Tehát állandóan egyértelmű volt az, hogy te innét el nem menekülsz, akárhova mész.*

PGY: Igen. De gyakorlatilag soha nem tettem mást, nem értek hozzá. Nem fejeztem be az első epizódot: hogy azt mondtam neki, hogy most kirúgom magát, és odamentem a villanykapcsolóhoz. Illetve előtte még az volt, hogy magától elkezdett derengeni a fény, és egy olyan visszataszító lényt láttam, mint a túljátszott koldus. Nem alkalmas a szájalomra, csak undort képes gerjeszteni. És ahogy visszafordultam, felgyújtottam a villanyt, ami nagyon közel volt az ágyhoz, azt látom, hogy az öregasszony lecsúszik az ágyról, és seggre ül a két ágy között. És odamentem, és akkor láttam, hogy teljesen véresre szét van verve az arca. És hozzá akartam érni, és megszünt. Egy darabig eltartott, hogy bejöttek, utána ellenőriztem a zárat, és egyszer megkérdeztem a társaságot, hogy hogy tudtak bejönni. Szándékaik nyilvánvalók, legalább ezt mondják meg, nekem

már úgyis mindegy. És akkor ez azt mondta teljesen értelmetlenül, hogy a rádió alatt. Mert a rádió, az valóban egy kis asztalkán áll. Minden ilyen álomepizódban cselekedni akartam. Ez valamikor már hajnal felé lehetett. Akkor közöltem velük, hogy na mindegy, én akkor most nem oltom el a villanyt, csak ha indokoltnak látom, és akkor jöttek mindenféle olyan típusú hallucinációk, mint az euforikus hallucinációi... jaj, hogy hívják... a hasisnak... Thomas de Quincey meg Baudelaire is írt ilyen feljegyzéseket... Mindig az volt, hogy a műsor kifejezetten szórakoztatott, mintha egy színházban ülnék, feküdtem az ágyban, és azt mondtam, fiúkák, na kopás, már unlak titeket, és felkattintottam a villanyt, erre rögtön eltűntek, sőt aztán még az is kiderült, hogy ha az ember közelről rájuk tud nézni, hogyha ők túlmentek valamilyen határon, akkor megsemmisülnek. De aztán folyton ezek a figurák jöttek vissza. Szükségképpen egy ilyen élménynek minden részét nem tudja az ember pontosan felidézni. Azt mondtam, hogy most már abszolút unlak benneteket, kimerítettétek az összes műfogást, én most akkor veszem a kalapom, és távozom, és mondtam, hogy menjetek előre, de teljesen mindegy, mehetek én is előre, láthatólag azt csináltok, amit akartok, és akkor kerestem egy ajtó helyét, és nem volt ajtó, hanem helyette egy mozdíthatatlan... ilyen furcsa, mintha apró majolikátéglákból állt volna, és nem tudtam, hogy mi ez, mert ilyen soha nem volt sehhol, ahol laktam. És valamilyen népmesei dolgok is voltak, hogy azt mondták, hogy ha kitalálok egy bizonyos ponthoz – azt nem mondják meg, mi az a bizonyos pont –, de ha ahhoz képest körülbelül harminc centi magasságban végighúzom az ujjamat, akkor ki fog nyílni egy ajtó. Szorgalmasan kísérleteztem, mert elmenni nem lehetett, és elég klausztofóbiás vagyok, sőt nem eléggé, hanem a kellenél jobban, sőt nagyon. Végül sikerült a kísérletet elvégezni, valóban kinyílt egy faajtó, olyan ajtó, amilyen mögött sohasem laktam. És gondoltam, hogy akkor elmegyek innen. Nem tudom, hogy végződik ez az egész hülyeség, de hogy akkor még egyszer körülnézek a lakásban. És kiderült, hogy egyszerűen úgy átrendezték a teret, hogy megmaradt az a fürdőszoba, amiről nem vettem észre az egyéb izgalmak miatt, holott többször igénybe vettem, hogy de hiszen ez a Gramercy Park Hotel fürdőszobája, ahol Amerikában laktam '83-ban egy hónapig. A szoba viszont a vincellérudvarnak az a szobája, amiben laktam... teljesen egyértelműen felidéződött, továbbá, hogy az egyetlen [?] szoba, az viszont egy régebbi barátnőm hálószobája volt, aminek az ablaka azonban utcára nyílt, ennek meg udvarra. Szóval semmi semmihez nem passzolt. Végül úgy döntöttem, hogy nem fogok tovább elmélkedni, hátha ez tényleg egy sansz, és egy rossz tréfa, és mentem tovább abban a hitben, hogy a jelenlegi lakásunk felé megyek. És a furcsa az volt, hogy kicsi idegenségérzés volt bennem, hogy ez se nem a mi jelenlegi, se nem az anyám lakása, de még azt se tudtam volna állítani, hogy a kettőnek a kombinációja, mégis elfogadtam reális lehetőségnek.

Na most akkor jöttek, amíg vonultam fel öt emeletet, tényleg, mint egy morbid cirkus, olyan volt, hogy mindenféle trükköket csináltak, hogy egész magasra felugrottak a levegőbe, még a harmadik emeletig is, és ott szétfoszlottak. De soha nem lehetett... azt nem mutatták meg látványosan, hogy mi a tudásuknak a titka.

FP: *Az ajtón, amit találtál, kimentél valahová? Azon a faajtón?*

PGY: Azon a faajtón végigjöttem, körülbelül ide a Hattyúhoz, körülbelül a Kapás utca sarkáig, és ott volt a ház, ami valóban az a ház, ahol lakunk. És miközben mentek a különböző mutatók, és megismétlődtek a majdnem mókás, majdnem szép jelenetek, ezeknek az euforikus szereplői mindig végérvényesen eltűntek, kivéve a fiatal, hosszú lábú lányt a géppisztolyával, aki tényleg egy abszolút mesészerű szépség volt.

FP: *És annak mi volt a szerepe? Semmi? Csak mindig ott volt?*

PGY: Nem volt mindig ott. Illetve gyakran ott volt, de nem volt géppisztolya. Dramaturgiai funkciója volt, mert itt is egy darabig töketlenkedtem, hogy lehetne ezeket leszerelni. Rám telefonált a barátnőm, és én azt kérdeztem tőle, hogy honnan tudhatod, hogy itt vagyok, mikor azt mondtam, hogy kedden jövök? Erre, mint egy politikumban, hirtelen megszűnt a hang, és elhallgatott a telefon.

FP: *Mármint lekapcsolták?*

PGY: Lekapcsolták a vonalat. Ilyenkor az ember próbál Magyarországon... szóval eltelt egy kis hallucinációbeli idő, amíg beláttam, hogy reménytelen. Akkor ez a lakás megint visszaváltozott azzá, ami az előző helyszín, a Gramercy Hotel és a Sankt Martin-i szoba kombinációjává, és akkor rám szóltak... a kis középső, akkor már igen durván, hogy ez az utolsó előtti figyelmeztetés. Gyere ki az utcára, és aztán majd megmondjuk, hogy mi a teendő. És csak menjek tovább szép egyenesen. Ugyanakkor nem avatkoztak be abba, hogy bemenjek egy házba, ami emlékeztetett egy gyerekkori házra. Semmi tervem nem volt, felmentem ott is a sokadik emeletre, és vártam. És akkor megint megszólalt ez a fenyegető vénember, hogy jöjjön le, és megint elmondta ezt a...

FP: *Mire vártál? Valami konkrét dologra, vagy csak...*

PGY: Arra gondoltam, hogy valami eszembe jusson.

FP: *Tehát hogy hogyan tudsz meglépni?*

PGY: Még passzív állapotban voltam. Eddig inkább kellemetlen, gusztustalan és a dolog természetfölötti jellegében nyomasztó volt, de már az utcán akkor elkezdtem igazi szorongást érezni, hátha valóban végre akarnak hajtani valamit. Nem állt rendelkezésemre az a kísérlet, hogy hozzájuk érjek, vagy közelről megnézzem őket. Még az utcán kiderült, hogy van a zsebemben egy zseblámpa, de az történetesen nem világított. Egyszerűen kiégett a körtéje.

FP: *Sötét volt?*

PGY: Állati sötét volt. Abszolút természetellenes sötétség. Ilyen antracit széntábla... Végül úgy döntöttem, hogy lemegyek megint. Elmondta ezt a terroristalogikájú beszédet, és erre én azt válaszoltam, hogy egyrészt becstelenek, másrészt hülyék. Becstelenek azért, mert ez egy olyan fürdőhely, ahova szegény és lestrapált értelmiségiek meg öregek járnak, akik meg tudnak spórolni egy ilyen igénytelen nyaralásra való pénzt. És azért hülyék, mert ha igazán sok pénzt akarnak, akár a saját céljaikra, akár valamilyen politikai rögeszmében szenvednek, akkor meg nyilvánvalóan nem ilyen helyeken kell kockáztatni a szabadságukat, mert a bűnözők azért előbb-utóbb lebuknak, hanem akkor foglalkozzanak inkább a bankrablásnak, a kasszafúrásnak, az ékszerboltok kirablásának az üzésével, noha nekem ez se rokonszenves természetesen. Azt mondtam neki... Megtörtént velem az a tévesztés, ami kétszer megtörtént, hogy összekevertem a százmárkást a húsz... az ezermárkással... ravaszul, bár tudom, hogy ez értelmetlen, hogy ebből az ötezer márkából négyezret hajlandó vagyok nekik adni, ezret viszont meg kell hogy tartsak magamnak, mert tele vagyok adósságokkal. És hogy ne ábrándozzanak arról, hogy... Ja, és az volt a követelésem, hogy szüntessék meg annak a lakásnak az átrendezését. Ettől lett szörnyű, hogy egyszerre kiderült, hogy a szálloda étteremajtaja, egyáltalán minden folyosó, átkelő el volt zárva. Egyszerűen nem lehetett kinyitni. Sőt még mielőtt erre a beszélgetésre sor került volna, lementem... akkor volt az, hogy próbáltam telefonálni, meg az, hogy két öregasszony kávéit ivott a sötét hallban, de mindenképp éjszaka volt, ezt tudtam, és mindenképp oda akartam menni, mert folyton feltűntek, de normális lények, és ahogy közeledtem, eltűntek. Ilyen banális dolgokat akartam

megkérdezni, hogy mióta nem működik a telefon. Meg akkor láttam ezt a gyönyörű csajt először, aki akkor nem viselt ilyen... fekete lány volt.

FP: *Fekete bőrű?*

PGY: Igen. Szóval néger. Akkor arra gondoltam, hogy mielőtt... ez reggel hét előtt volt... mielőtt kinyitna az étterem (úgy emlékeztem, hogy ez reggel hétkor van), azt is tudtam, hogy van egy éjszakai állandó... nem bisztró, hanem ilyen kis bolt, ahol lehetett kapni... ilyen amerikai... olcsó dobozos sört, Coca-Colát meg ilyen gumyszerű szendvicseket. És láttam is, hogy nyitva van, félig volt lezárva, és akkor ezt a lányt akartam megkérdezni, hogy nem volt-e ott, és tudja-e, hogy... mert valamiért, nem tudom... mert egész közel volt... Akkor ez is eltűnt. Erre viszont be akartam menni az étterembe, ez viszont megint a Sankt Martin-i szálloda, ott pontosan tudtam, hogy hol kell bemenni, és arra gondoltam, hogy valami életnek kellene lenni, mert ha hétkor van a reggeli, akkor hatkor már életnek kellene ott lennie. Az ajtót nem lehetett kinyitni. Akkor közölték velem, hogy ezt az ajtót nem is nyitják ki, amíg nem teljesítem a feltételeiket.

FP: *Milyen feltételeiket?*

PGY: Hát ezt, a pénzt. Végig ez volt az egyetlen verbális motívum.

FP: *De hát amikor azt mondtad, hogy odaadsz nekik négyezer márkát, és ezret megtartasz, azt nem fogadták el?*

PGY: Nem fogadták el. Na most valahol van egy dramaturgiai zavarosság, mert amikor ezek után még mindig visszamentem a lakásba, és ott szöszmötöltem, nem vittek el semmit. Meguntam a várakozást, és hétkor megint lementem, hogy most már... Ja nem, előtte még az volt, hogy döngettem azt a vastag üvegablakot, és kijött az ismerős recepciósnő, és mondtam neki, hogy szeretném valamire megkérni, és azt mondta, hogy hátramegy, és rögtön jön. És akkor valahogy hirtelen valami ilyen bordó-vörös függöny zuhant le a magasból, a csekélyke belátást is elzárta. Na mindegy, ezek után volt az, hogy úgy döntöttem, hogy én nem trükközök tovább, hanem elindulok abba a lakásba... nem volt közelebről meghatározva, hogy ez kinek a lakása, és milyen alapon megyek én oda, de jobb, ha ketten vagyunk. És akkor nagyjából megisméltődött ugyanez a beszélgetés, és akkor támadt egy zseniális ötletem, és azt mondtam, hogy teljesíteniük kell azt a feltételemet is, hogy ha ilyen ügyesek, akkor először is kinyitják az összes ajtót. A bejárat, az végig nyitva volt. Továbbá behangosítják az épületet, és mint egy színházban, elmondjuk a jelenetet, merthogy ezzel bizonyíthatom, hogy nem károsítottam meg... szóval hogy nem raboltam ki a Nemzeti Bankot. Az furcsa, hogy közben folyton ilyen racionális küzdelem volt a rémek ellen. Ez a hallucináció logikátlansága, hogy nem jutott eszembe, hogy nekem egyáltalán senki előtt semmit nem kell bizonyítani... Hanem azt éreztem, hogy a történetem igazából hatástalan a saját erkölcsöm megmentése érdekében, mert bőven gondolhatják azt, hogy én vagyok a főrabló, és eljátszottam ezt a színházat a gengsztereimmel.

FP: *És hogy kerültél a repülőtérre?*

PGY: Frankfurtból... Bonnból jöttem haza.

FP: *Azt mondtad, hogy az álom végén voltál a repülőtéren.*

PGY: Nem. Az álom elején.

FP: *Akkor azt kihagytad. Azt nem mondtad még. Nem azzal kezdted.*

PGY: De azzal kezdtem. És azt mondtam, hogy ott kezdett ilyen unheimliché válni...

FP: *De aztán mondtad, hogy kizavartak a repülőtér közepére, és akkor te gondoltad, hogy szitává lőnek, és hogy le van szarva, de aztán mégis hagytak.*

PGY: De a vége nem volt repülőtéren, legalábbis nem emlékszem.

FP: *És örök visszatérő témád, a különböző halott feleségek meg élettársak... nem jöttek elő?*

PGY: Nem. Még azzal a fenyegetéssel toldottam meg, hogy ha nem teljesítik a feltételeimet, és nem mennek el kellő távolságba, akkor szép lassan elkezdem széttepetni a márkákat, mind az ötezetet. Végszükségből, hogyha belém lónek, akkor gyorsítok. És erre megint az történik, hogy hagynak szabadon kimenni, és valamiért arra gondoltam, hogy leghelyesebb lesz, ha Szentendrére megyek.

FP: *Hova?*

PGY: Szentendrére. Amihez nem sok vonatkozás fűz. És mindenféle kacskaringóztam, de valahogy eljutottam a HÉV-hez, és akkor megint kivettem egy szobát ugyanebben a szállóban – akkor már maradt ez a helyszín – mert szerepel még egy szálloda a dologban. Gondoltam, hogy ezek honnan ismernék Szentendrét. Inkább külföldi benyomást tettek, még az is, aki intellektuálisan fejezte ki magát. Tehát rendesen kibéreltem egy szobát. Ott mondták azt, hogy ez az első figyelmeztetés.

FP: *És mért mondtad az első alkalommal, hogy ez '81-ben volt?*

PGY: Nem, a történet idejére nem emlékszem.

FP: *Ja igen, akkor lehet, hogy '81-ben volt?*

PGY: Nem, ezt az elmúlt két napon álmódtam, az egészen biztos.

FP: *Én sem emlékszem egészen pontosan, hogy hogy jött elő 1981, milyen szövegösszefüggésben.*

PGY: Te, én sem tudom.

FP: *Lehet, hogy a hallucináció ideje volt '81, végül is előfordulhat. És mivel fejeződött be a hallucináció?*

PGY: Megérkeztem Szentendrére, megszálltam ebben a kellemes hotelben, és kiderült, hogy ott vannak, de senki nem veszi észre őket. Úgy gondoltam, hogy eljött az idő, hogy valamit cselekedjek, és elindultam kifelé, de akkor viszont a helyszín valóban Sankt Martin falu volt, ahol elindultam az út hosszabbik részén, tehát fölfelé, azon a viszonylag városias utcán, ami kivezet a szőlődombon át, és hátranéztem időnként. Ott voltak, de nagyon nagy távolságra, de mindig látótávolságon belül maradtunk. És észrevettem, hogy van egy taxi a hátam mögött. Ahogy hátrafordultam, abban a pillanatban kioltotta a lámpáját.

FP: *Állandó személyi követés. Ugyanazok a jelzések.*

PGY: Bűnözői élmény ez. Szóval nyilvánvaló volt, hogy nincs közelebb más utas, és én nem is intettem, csak elhaladtam mellette, és kioltja a lámpáját, és gyanús helyen áll, ahol egy útelzárás van, tehát hogy azt a látszatot keltse, hogy azért áll ott, mert nem tud továbbmenni, és gondolkodik, hogy hogyan és merre. Rémes volt, hogy akkor szóltam egy embernek, hogy álljon meg egy pillanatra, és elmondtam a rémtörténetet, hogy arra az esetre, hogyha... Kérdezte, mért szalad, rosszul van? Én mondtam, hogy nem, hanem arról van szó, hogy valószínűleg nem élem túl a mai napot, és tartozom a helyi hoteltulajdonosnak az italszámlával, és az ezer márká, és legyen szíves, ezt adja át. Mért adná át, nem rokona ez az ember. És mondtam, hogy de hát értse meg, hogy én viszont erkölcsi kötelességemnek érzem. Belekeveredtem valamibe, nem tudom, hogy igazából miért üldöznek, de tény, hogy a fenyegetés életveszélyes, és valószínűleg beváltják. Mire azt mondta, jó, lehet, hogy önnek igaza van, de ez nem az én ügyem. Akkor elgyalogoltam az utcácska végéig, és megint ott állt a taxi, de ezek nem voltak sehoh. És gondoltam, azon nem veszíthetek, hogyha visszamegyek a szállóba, és megnézem, hogy történt-e valami. Gondoltam, hogy mivel amikor először bementem, akkor teljes nyugalom volt, hogy letettek a tervükről. És akkor egyszerre csak ott voltak. Ez valóban Sankt Martin környéke volt, és álmomban még a különböző fajtájú szőlőtáblákat is meg

tudtam különböztetni – itt most egérutat nyerhetek, mert én itt minden zegzugát ismerem a környéknek, és futok, ahogy bírok. És egy ideig valaki futott utánam a stábból, de úgy látszik, a többiek valami mással foglalatoskodtak. És akkor, amikor látótávolságon kívül került, akkor elhatároztam, hogy az egyetlen lehetőségem, hogy útirányt változtatok, és elmegyek a legközelebbi községbe, ahol megint utánanézek, és aztán valahogy futok tovább, vagy valamit csinállok, de senki sem követett. És akkor egy furcsa, autóparkoló melletti kocsmába értem. De maga az épület egy tökéletesen steril, modern épület, homokkő borítással és ezekkel a fehér műanyag székekkel-asztalokkal. És belépek, és rendkívül lelkesen üdvözlöl egy egykor Kreutzbergernek ismert kocsmáros. Mi van, uram, mért ilyen zaklatott? És én mondom neki, hogy mindjárt elmesélem, de előbb adjon egy deci vodkát. És cigarettát, mert az is erősen fogyóban van. Mire mondta, hogy nagyon sajnálja, mert látja, hogy rossz színben vagyok, de neki sajnos nincs italmérési engedélye, cigarettát meg azért nem tart, mert ez tulajdonképpen ifjúsági sporthivatali szálloda. Ide ifjú csapatok mennek, tehát nem is lehetne neki engedélye. Mondtam, hogy akkor adjon nagyon sok narancslét, mert kiszáradt már a szám. És akkor elmondtam neki röviden a történetet, és mondtam, hogy akkor ezt az ezer dollárt adja át. Ő meg nem vonta direkt módon kétségbe, hogy igaz a történet, de azt a furcsa dolgot válaszolta, hogy ugyan, ilyen apró kellemetlenségek mindig megesnek az életben, aztán valahogy mindig kimászunk belőle. És akkor én üldögéltem, és csak azt éreztem, hogy valamilyen kis mozgó fénypont, homályos, elmosódó felületű, mint egy gumilabda, de nincs tömege, hogy az úgy néhányszor körülvesz, és...

FP: *A fejedet?*

PGY: Hol alacsonyabban, hol magasabban. És arra gondoltam, hogy van még egy előnyöm, hogy ha követtek, mivel én vagyok az első, a követők előtt, ezek az emberek nagy távolságban láthattak egy jellegtelen polgári ruhás, zakós embert, a hangomat sem ismerhetik föl. Nem értem máig se, hogy mért véltem így. Mert beszélni viszont beszéltem. És akkor azt gondoltam magamban, hogy teljesen nyugalmas az egész, és szépen felültem valamilyen járműre, minden gond nélkül hazajutottam, bementem a Hattyúba, megittam a hiányzó első vodkát, hazamentem, és amikor az eggyel alattunk lévő emeletre érek, akkor meghallok egy ilyen sziszegő, halk angol beszédet, hogy, nem tudom, it would be successful, vagy it's really succeeded [?] – és ott egy lépcsőház-melegítő radiátor volt, és abból jött a hang. Akkor bementem egy barátomhoz, akinek nem mondtam el a történetet, mert már úgy éreztem, hogy ez annyira abszurd, hogy jogosan nem hiszik el a népek. Kellemesen telt az idő, már amennyiben ettünk, ittunk, dumáltunk, de közben azért állatira félttem akkor már, hogy mi lesz. És fölmegyek, sehol semmi. Egyszer csak meglátom, hogy egy fénysáv nyúlik ki az ablak alatt, ami arra utalt, hogy a lakást kinyitották. Akkor visszamentem a lépcsőházba, és akkortól kezdve többet nem láttam őket, csak ez az angol mondat hangzott el újra és újra. És akkor egy idő után azt éreztem: most mindegy, ne húzzuk az időt, ennek be kell következnie, a kurva anyjukat, hát most majd lelőnek. És valahogy még az is benne volt, hogy én tulajdonképpen letagadtam kétezer-ötszáz márkát, és azt a pénztárcámban hagytam, a zakózsebemben, és elindultam a lakás felé. Vártam néhány percig. Nem történt semmi. Hát jó, mondtam, akkor vége, és bementem. A lakás tökéletesen üres volt, megint semmi nem hiányzott. És akkor tulajdonképpen megnyugodtam. Valamiért biztos voltam benne, hogy elmúlt a veszély. Egy kicsit megzavart, hogy még mindig szólt, mint egy automatából, ez a fenyegetés. De akkor teljesen biztos voltam, hogy ez hallucináció volt. Közben is mindenféle parapszichológia-ellenes érveket...

FP: *Ezzel vége volt a...?*

PGY: Tulajdonképpen ilyen derűsen befejeződött, csak nagyon fáradtnak éreztem magam. És még arra emlékszem, hogy az álom végén azon gondolkoztam, hogy mindenképp ki kell dolgoznom technikákat a hallucináció lehetőségének a kizárására.

FP: *És erre sor került, vagy elaludtál?*

PGY: Nem, az a furcsa, hogy... Nehéz megmondani, hogy végig ébren voltam-e. Nagyon sokszor felébredtem. Persze, az ember álmodhatja is ezt, és nekem egy alapvető álmotípusom, hogy a megszokott helyszínemen vagyok, és akár éjjel, akár nappal, egyszer csak elszabadul a pokol, és minden átváltozik. És az utolsó ilyen sziszegő fenyegetések idején biztos, hogy ébren voltam, mert valóban az utcán találtam magam, és elindultam sétálni, mert azt tudtam, hogy úgyse tudnék elaludni. Hát ennyi.

[LEVÉL A KIADÓNAK]*

Tisztelt Z.

Letelt az általam kért gondolkodási idő. Úgy döntöttem, hogy a Kiadó által kiherélt kötet közreadásához nem járulok hozzá. Könyvem általatok megfáradtanított változata nem az én könyvem többé.

Döntésem indítéka nem merőben morális, hanem kifejezetten praktikus. Ezzel nem zárom ki, hogy hasonló esetekben tökéletesen elégséges motívum a diktátumokkal szembeni morális viszolygás. A Kiadó ugyanis nem kompromisszumot ajánlott fel, amire hajlok, és amit minden kultúrpolitikai vita természetes feloldásának tekintek, hanem minden érdemi magyarázat nélkül közölte kihagyandó verseim listáját s egyúttal azt is, hogy ez a szelekció nem képezheti vita tárgyát. Ez a körülmény egyedül is elegendő volna tehát ahhoz, hogy – ne berekesszem a tárgyalást, hanem tudomásul vegyem a tárgyalási hajlandóság hiányát a Kiadó részéről.

Van azonban ennek az esetnek egy véleményem szerint fontosabb vonatkozása. Az író munkaeszköze nem az írógépe, hanem a személyisége. Mivel írói mivoltomat nem a hivatalos kiadói politika toleráns T-jéből, hanem kizárólag tényleges írói tevékenységből eredtettem, fontosabb számomra személyiségem (= munkaképességem) védelme, mint egy olyanfajta „jelenlét” a kulturális arénában, amelyről nem tudom teljes bizonyossággal megmondani, hogy tulajdonképpen ki is van „jelen”.

Álláspontom teljességgel személyes, nem tekintem senki számára paradigmának vagy erkölcsi mércének. Nem vagyok sértődött, és nem érzem magam „megbántva” a Kiadó részéről. Egyszerűen tudomásul veszem, hogy a Kiadó nem tudja elfogadni könyvemmet úgy, ahogyan én azt megírtam, és arra kérem a Kiadót: vegye tudomásul, hogy én viszont azt nem tudom elfogadni, hogy a Kiadó az én nevem alatt jelentesse meg *saját* kötetét.

* Petri első két kötete a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg, és szerződése volt a harmadikra is, ez azonban végül, ÖRÖKHÉTFŐ címmel, szamizdatként jelent meg az AB Független Kiadónál 1981-ben. Ennek előzményeihez kapcsolódik ez a gépelt levélfogalmazvány. (A szerk.)

Balla Zsófia

PONTOSÍTÁS

Petri György emléke

Nem mesterem volt, hanem jó barátom.
Fél évig nála laktam – nem vele.
Ahol anális, képeit utálom –
de kápráztat versei veleje.

Bátor volt, ha büntetés járt ezért.
Majd bátor, ellökni a stallumot.
Pontosan tudta, költőként mit ér.
Bízott a korban – a kor elbukott.

Pap Mari nélkül nincs Petri talán:
végső vershez titok, sorsának ő a kódja.
A klasszikus formákban rúgkapál:

dühös félelmeit csodált szitkokba szórja.
Az ember magának hal meg csupán.
Bennünk füstölög megszázsorozódva.

Borisz Paszternak*

ESŐ

Petri Györgynek

Elakadt a gép, de versed celluloidja
tovább pereg, nem szakad.
Képeid markomba zárom
nagy titkosan, mint a gyermek
a szentjánosbogarat.

* helyett megkülönböztetett tisztelettel Tenigl-Takács László

Nem hívják cárok, szerelmek
fent a magányos öreget.
Csontokat és magzatokat
perceg, mint az óra, füstöl,
kémléli az eget.

Többé borostánk se gondja,
belénk lapoz, pohárba tölt.
Fejébe szállunk, barátom,
pálinka-esők erednek,
és tántorog a föld.

Kováts Judit

ELTAGADVA, ELHALLGATVA

Szomorú pünkösdvásárnapunk van. Esik reggel óta, megállás nélkül. Egy rövid időre kitisztult ugyan az ég, utána azonban még sötétebb lett, mint volt. A felhők egymásba érnek, olyan vastagok és súlyosak, hogy majd leszakadnak. Ha egész nap esne, se szabadulnának meg a terhüktől. Százszor lestem ki az ablakon, mert ilyen időben nem és nem akarózt elindulni, aztán csak elővettem az esernyőt. Nem sokat ért, mire kértem a temetőbe, eláztam alatta.

Hatvanöt év múltán emlékművet állítanak, ami, ha úgy veszem, szép dolog, a felirattal azonban lehetetlenség megbékélni. Azt vészték rá, hogy „Feltámad néktek az igazságnak napja”. De kinek, kérdezem, hiszen nincs itt már senki, kilenc éve elvitték őket abba a nagy német katonai temetőbe, Budaörsre. Német lett mindből, pedig '44-ben válogatás nélkül temettük közös sírba őket. Ha nem parancsra temetünk, akkor sem különböztethettük volna meg a németet a magyartól, oroszról vagy romántól, mert azonosíthatatlanok voltak. Sokukon még ruha sem volt, és mivel legalább tíz napja feküdtek ideiglenesen elkaparva valahol, vagy hevertek temetetlenül vízben, sárban szerteszét, mire felszedték őket, oszlásnak indultak.

És mikor támad fel az igazság, ha erre a kőre hatvanöt év múltán csak a magyart voltak képesek felírni, a többi nemzetet meg elhallgatták? A németet is – pedig azt szívük szerint odaírták volna – csak azért, hogy az oroszot és a románt ne kelljen megnevezniük. Elég volt annyit mondani annak az Erdélyből több évtizede áttelepült akárkinek, hogy ő románoknak meg oroszoknak nem hajlandó emlékművet állítani, az egyesületük harminc tagjából rögvest csatlakoztak hozzá huszonheten, és én hiába soroltam nekik, hogyan temettünk '44-ben, könnyedén túlléptek rajtam. Győzött, hatalmas többséggel, az örökkévaló magyarkodás.

A gárdisták is megjelentek. Jól időzítették magukat, az utolsó pillanatban érkeztek. A szervezők elkezdtek zizegni, mi legyen, aztán hagyták őket. Úgy állnak a szakadó esőben

az emlékmű szélénél a fekete egyenruhájukban, mint akik karót nyeltek. Azt hiszik, hogy hős magyar katonák előtt tisztelegnek, közben leng az árpádsávos zászlójuk az oroszok és a románok hűlt helye felett is. Ijesztően nevetségesek.

*

Ilyen idő volt akkor őszen is. Szünet nélkül esett, sáros, lucskos és nyirkos volt minden. A férfiak nagy részét kivitték a frontra, de a '24-es évfolyamot is sorozták már. Nem volt család, ahonnan ne hiányzott volna valaki, sőt, addigra annyian elestek, hogy az első hősi halottunk – a Márta ura – úgy tűnt, mintha nem is ebben, hanem az első háborúban maradt volna oda. Őt még az egész falu megsiratta. A templomban a tiszteletes maga elé tette a véres zsebkendőbe csavart karikagyűrűjét, amit a bajtársa hozott haza, és úgy mondta a gyászistentiszteletet. Az volt a temetése. A többinek csak a hírét vettük, vagy még azt sem.

A háború a messzeségből egyre közeledett felénk. Nyár végétől kezdtek el jönni a katonák. Folyamatosan jöttek, és sokan voltak. Házakhoz szállásolták be őket. Majd mindenhová, németeket, magyarokat vegyesen. Az összes szomszédunknál és nálunk is voltak. Kétvégű házban laktunk, mihozzánk, az utcai szobába három magyart raktak be. Azon kívül, hogy a házunk feléből kiszorítottak bennünket, nem volt velük bajunk. Hozzánk egy ujjal nem nyúltak, egy rossz szót nem szóltak. Semmit el nem vittek, semmit el nem vettek, becsületesek voltak.

Október elején a szomszéd Gulyásékhoz egy sebesült németet hoztak. Láttam az autót, amivel érkeztek. Óvatosan emelték le róla, mégis annyira jajgatott, hogy áthalatszott hozzánk. Gyakran jártam Gulyásékhoz, mert Eszti a barátném volt. Hívott másnap, hogy nézzem meg a németet, alszik. Beóvakodtam Esztivel a tisztaszobába, de egy szempillantás múlva ki is fordultam, a dunna alól kivilágító hamuszürke, beesett arc, nyitott száj, leesett áll annyira megrémített. Ennek a németnek még ma is pontosan tudom a nevét és a korát: Johann Munzertnek hívták, és harminckilenc éves volt.

Haslövést kapott, úgy ötven kilométernyire tőlünk sebesült meg. A sebesülésén felül, itt, a mi falunk alatt, baleset is érte: az ócska kövesút hídjánál ráborult egy lőszerszállító teherautó rakománya. Három napra rá, hogy behozták, meghalt. Eszti azt mondta, amikor magánál volt, mindvégig jajgatott. Azt, hogy végül is mi okozta a halálát, a haslövése vagy a baleset, nem lehetett tudni. Temetni a mi tiszteletesünk temette, református szertartás szerint, onnan Gulyáséktól. Nagyon szépen eltemette, németül mondta felette a Miatyánkot. A másik temetőben, a reformátusban, a tiszteletes úr néhány éve megfagyott fiatal felesége mögötti sorban lett a sírhelye. Ő volt az utolsó, aki rendes, tisztességes temetést kapott. Két hét múlva elért bennünket a front, és végképp megszűnt a normális élet. Mind a három pap elmenekült, nem volt többé se esketés, se keresztelés, se temetés hónapokig. Miközben haltak az emberek – katonák, civilek egyformán – az Úr vagy a háború, nem is tudom, hogy kinek az akaratából.

A német és a magyar katonák hat hétig voltak hozzánk beszállásolva. Összel már tudtuk, hogy elmennek, visszavonulnak a Tisza mögé, és tudtuk, hogy rögtön itt lesznek az oroszok. Nagyon rossz hírük volt. Úgy hallottuk, hogy gyilkolnak, rabolnak, a nőket gyalázzák. Amikor már biztos volt, hogy bejönnek, a németek hangszórós autóval járták a falut, és hirdették, hogy aki menekülni akar, elviszik Pestig. De hát ki menekülhetett? Csak az, akinek módja volt, akinek volt miből és hová mennie. Mi hogy hagyhattuk volna a szegénységünket? Hová mehettünk volna? Legfeljebb a temető oldalába, a homokbánya gödreibe vagy ki a határba.

Az oroszok nagyon gyorsan törtek előre. A németek péntek este még Dankóéknál gramfonoztak, szombaton meg már menniük kellett. A sietős, kapkodós visszavonulásban még arra sem maradt idejük, hogy a Széles rétet, ahonnan az oroszokat vártuk, elaknásítsák. Hogy fedezzék a visszavonulást, a falu széléin – a malomnál, a nagy kanyarban, a római templomnál, a református temetőnél – néhány géppuskafészkét és ágyút hagytak hátra, egyébként mind elmentek. Pár magyar katona – maroknyian, ha lehetek – őrizte még a magtárat, mert ott volt az élelmiszerraktárunk, és ott voltak a zsidók után maradt holmik is.

A bejövetel előtti napon híre kelt, hogy a magtárat másnap kilenc órakor fel fogják nyitni, ne jusson az ellenség kezére, ami benne van, legyen inkább a miénk. Már korán reggel óriási volt a tülekedés. Tolta, nyomta előre egymást a nép, fülsiketítően lármázott, de az a pár katona, aki itt maradt, egy darabig még tudta tartani a rendet. Eleinte valamiféle szervezettség is mutatkozott: néhány férfi az emelet és a földszint között láncba állt, és az ablakokon adogatta kifelé a dolgokat. Volt ott minden: a többkilós húskonzervtől kezdve a liszten, són, lekváron át az olyan kockakávéig, ami egybe volt préselve a cukorral. Minden, amiből szükségét szenvedtünk, és olyasmik is, amiket sose láttunk.

Amikor az utolsó katona is elment, elszabadult a pokol. Megindultak az emberek, nyomták, taposták, félrelökték egymást, átgázoltak, akin csak tudtak, és özönlöttek befelé. Ellepték a földszintet, a lépcsőt, az emeletet, és marták, ami a kezük ügyébe került. Egymást ölték a konzervért, cukorért, kávéért, a zsidók varrógépéért, szőnyegéért, kabátjáért, és nem érdekelte őket, hogy az oroszok már a falu alatt vannak. A zsákokból a sárba borogatták a lisztet, borsót, lencsét, hogy legyen mibe rakni a zsákmányt, és a nagy zabrálásban meg sem hallották az egyre közeledő géppuskaropogást.

Első alkalommal nagyon hamar orosz kézre kerültünk. Pár órával azután, hogy a magyar katonák otthagyták a magtárat, itt voltak. Először a felderítők jöttek. Az ócska kövesúton, a malom felől. Édesanyám egy láda gyümölcssízzel tartott hazafelé a magtárból – a nagy tülekedésben csak annyi jutott neki –, amikor a kanyarban felbukkant a két lovas kozák. Szürke pufajka, prêmes sapka, csizma volt rajtuk, géppisztoly a vállukon. Az egyik a lekvárra mutatott, amit édesanyám rémulten odaadott neki. A kozák a géppisztolyt előrelendítette, mire anyám elindult. Azok ketten mögötte lóháton, az egyik nyergében a lekvár. Amikor a házunk elé értek, az orosz anyámhoz hajolt, egy szó nélkül visszaadta neki a lekvárt, és továbbment.

Azonnal lementünk a bunkerbe. Nekünk nem volt, a Feketéééébe jártunk már korábban, a légiriadók alatt is. Egy üres telken kellett átmenni, tulajdonképpen csak pár méter és néhány perc volt az egész. Az a bunker úgy volt megcsinálva, hogy jó hosszan kellett lefelé menni benne, gerendákkal volt kitámasztva, és földpadkája is volt, amire le lehetett ülni. Nagy és hosszú volt, sokan elfértünk benne. A tetejét bécsi tökkel ültették be, ami októberre úgy befutotta, hogy semmi nem látszott belőle. Nem egyszer halottuk a lovak patájának a dobogását a fejünk felett, olyankor összehúztuk magunkat, de azok soha nem torpantak meg egy pillanatra sem.

Az első orosz bejövetelkor csak egy éjszakát és egy napot töltöttünk a bunkerben, de egy örökkévalóságnak tűnt az is. Rettenetesen féltünk, még a jószágot megetetni se mertünk feljönni. Másnap csendesedett egy kicsit a harc, de még akkor is csak a férfiak merészkedtek fel, már ahol volt férfi. Szürkületkor aztán megjelent a bunker nyílásában egy orosz, tisztfélnék látszott, és parancsba adta, hogy ki-ki menjen haza.

Otthon a verem ajtaját széthasogatva találtuk. A lakat a helyén volt, az ajtókeret azonban üresen tátongott. Fogalmam sincs egyébként, minek kellett azt nekünk becsukni, mert a gyümölcsízén kívül, amit anyánk a magtárból hozott, semmi más nem volt benne. A veremajtó semmiség volt, esett attól sokkal nagyobb kárunk is. Tizenkét libánk volt. A favágótóke körül, a sárban találtuk meg mind a tizenkettőnek a fejét. A tóke környékét beborította a vértől és sártól ázott, csomókba ragadt libatoll. Az eresz alatt hat zsák morzsolt tengerit tartottunk, azt mindet kiborogatták a sárba, hogy tudják mibe rakni a jószágot. A tengerivel már semmit se lehetett kezdeni, odalett mind egy szemig. Akkor még nem tudtuk, milyen szerencsések vagyunk, amiért csak a jószágot és a terményt siratjuk.

Az oroszok túl gyorsan nyomultak előre, és túl hamar foglaltak el bennünket. Már itt voltak, miközben a hátuk mögül egyre csak özönlöttek a menekültek, az országút szekerekkel, talicskás, batus népekkel volt tele. És a hátuk mögött ott voltak még azok az Erdélyből visszavonuló német meg magyar hadtestek is, amelyeknek elvágta a Tisza felé vezető útját. Azt mondták a hadviselt férfiak, akik értették a háborút, hogy mindkét hadsereg a Tiszához igyekezett, és ebben a nagy igyekezetükben itt, minálunk egymást kerítgették befelé. Ezért lettünk hadszíntér, ezért cseréltünk kétszer gazdát, és ezért kellett nekünk két orosz bejövetelet túlélnünk.

Először három napig voltunk orosz kézen. Tudtuk régóta, hogy elvesztettük a háborút, nem reméltünk semmit, nem bizakodtunk semmiben, nem hittünk a csodafegyverben, hiába butított bennünket a rádió. Mégis, három nap után, amikor a református templom tornyára kitűzték a fehér zászlót, és amikor ismét megláttuk a német meg a magyar katonákat, olyan örömünk lett, hogy el se tudom mondani. Ha csak egy pillanatilag is, de azt hittük, hogy számunkra befejeződött a háború, és megmenekültünk. Kint álltunk mind a kapuban, amikor vonultak befelé. Pizkosak voltak és tetvesek. Tudom, mert ezeket is hozzánk szállásolták. Egyáltalán ne örvendezzünk, mondták, mert a nyakukon vannak a ruszlik, pár nap, és itt lesznek megint.

A második orosz bejövetelet sokkal jobban megszenvedtük, mint az első. Hét napon át, szünet nélkül kepeltek a géppuskák, dörögtek az ágyúk, visítottak a sztalinorgonák, robbantak az aknák, a kézigránátok, jöttek a repülőök. Házról házra, utcáról utcára haladva tologatta egymást előre-hátra a két hadsereg, állóháború alakult ki közöttük. A bunkerekben, a föld alatt lapulva reszkettünk az életünkért. Nyomorúságunkban visszasírtuk a légiriadókat, amikor csak pár órát, de még az első bejövetelet is, amikor alig két napot voltunk lent. Kínlódunk, az idő állt, alig volt ennivalónk, a szükségünket se tudtuk végezni. Úgy éreztük, élve vagyunk eltemetve.

Tíz napig voltunk hadszíntér. Az alatt a tíz nap alatt tizenheten pusztultak el közülünk. Nem egyet az oroszok lőttek agyon, nem egyet repesz vagy gránát talált el, de olyan is volt, aki felakasztotta magát. Tizenhétnél biztosan többen voltak, nekem ennyiről volt tudomásom.

Ha úgy nézem, hogy az alatt a tíz nap alatt mi is százszor meghalhattunk volna, mégis megmaradtunk, akkor azt kell higgyem, az Úr gondot viselt reánk. Ha azonban Béniné, Miskolcziné vagy Salamon Jani jut az eszembe, akiket azért lőttek agyon az oroszok, mert védelmezték a lányukat, a feleségüket az erőszak ellen, aztán az öreg Molnárné, aki hetvenkét évesen azért akasztotta fel magát, mert öten mentek végig rajta, vagy a repesz találta két éves Haloscsák Irénke, a négy éves Bukoviczki Anna és a tíz éves Németh

Erzsike, akiknek azért kellett meghalni, mert rossz helyre születtek, és beleestek a tűzvonalba, akkor mégiscsak azt kérdezem: Hol volt az Úr? És hol volt, amikor Bakai Mihályt félig agyonverve, arccal lefelé ló farkához kötötték, majd vágatában húzták végig az úton, és a kacsausztatóba fullasztották? Amikor a kereszt tövében Jakab András feleségét leteperték, a szoknyáját a nyakába húzták, a bugyiját letépték, miután pedig meggyalázták, a lába közé száraz fűcsomót dugtak, és még életében vagy már halálában – csak Ő a tudója – úgy verték szét a fejét, hogy szétnyílt a koponyája?

És hol volt az Úr, amikor mint a barmokat hajtottak bennünket – lányokat, asszonyokat, fiatalot, öreget egyformán – az országútról sarat kaparni, a döglött lovakat elásni, a Tiszához fáklyát csavarni, hogy éjszaka is épülhessen az, amit a németek nappal lerombolnak. Hol volt, amikor az éjszaka közepén vertek ki az ágyunkból, és vittek „krumplit pucolni”, vagy amikor a két, szinte még siheder sztalinkatonája, géppisztolyt szegezve ránk, meztelenre vetkőztetett? Hogy engedhette, hogy szabad préda legyünk, hogy éjjel-nappal hajkurásszanak bennünket, hogy a föld alatt, a bunkerben is ránk találjanak, és csak azért, mert nekik fegyverük van, kényükre-kedvükre megcselekedjék velünk mindazt, amit megcselekedtek?

*

Miután a front továbbment, megkezdődött, vagyis inkább folytatódott az űzött életünk. Lélegzethez sem juthattunk, elkezdtek jönni az orosz kommandótól a rendelések. Mint a jobbágykorban, folyton robotra hajtottak bennünket. Először fát vágni az erdőre. Volt, akit gyalog, volt, akit szekeresül. Hatalmas szálfákat fuvaroztattak velünk a Tiszára. Tengelyen, a kast leszerelve, a szálfákat keresztbe fektetve, úgy ötven kilométer távolságra. Tehenekkel meg ökrökkel, mert lova már senkinek sem volt, amit a németek meghagytak, azt elrekvirálták ők.

A halottakat is nekünk kellett eltakarítani. Igen, eltakarítani, mert nem lehet azt temetésnek nevezni, ahogy az végbement. A harcok alatt egyik félnek sem volt ideje rá. Szerteszt heverték a lövészárkokban, a fedezékekben, bent a faluban, kint a határban. A legtöbben a géppuskafészek és az ágyúk környékén, a Széles réten, a malomnál és a református temetőnél. Volt, akit időlegesen, nem túl mélyre, elföldeltek, volt, akinek megjelölték a sírhelyét, és volt, akiét nem. A többség azonban napok óta hevert a vízben, sárban temetetlenül, és ugyanúgy oszlásnak indult, mint az, akit csak úgy, minden nélkül földeltek el.

Mindenütt voltak. Átellenben, a tejes zsidó udvarán és a Tóth Laci portáján, azt se tudom, hányan. Öten-hatan biztosan, oroszok, németek egyformán. Aztán a szőlőkben, az erdőkben, a szántóföldeken, az ócska kövesút mentében. A Százkútban maradt egy kis tengerink töretlenül, alighogy csend lett, nagyapám kimerészkedett, mondván, az öreget nem bántják. Azzal jött vissza, hogy a mi mezsgyénkben is van egy, víz áll szegényen.

A kommandó parancsára a bíró jelölte ki az embereket, de csak a fiatalabbakból és az öregebbekből választhatott, mert az erősebb férfiakat mind elvitték az erdőre. Egy ökrös szekeret is ki kellett állítani, az járta a falut és a határt, arra rakták fel a holttesteket. A kirendeltek között volt a mi Antink, a két Fekete fiú, Rácz Feri meg nem is tudom, kik még.

Állandóan esett, és nagy sár volt. Soha életemben nem láttam vigasztalanabbat annál a szekérnél, ahogy felbukkant a Széles rét felől, és a malomnál ráfordult a temető felé vezető útra. Az eső egy kis időre sem állt el, egyre csak szemerkélt és cseperkélt, szürke

és borús volt az egész világ. A két ökör a fejét leszegve, egykedvűen, lépésben húzta a terhet, és mi, ha akartuk, ha nem, a kas résein át pontosan láthattuk, mi lesz az emberből.

A temetővel szemben volt a szegényház, oda vitték a holttesteket. Lerakták, aztán fordultak. Nem egyszer, nem kétszer, sok napon át, egy hétig is. Harangod zsidó birtok volt, nagy dohánypajttal, a deportálások óta ezek üresen, elhagyatva álltak. A bíró onnan hozatott deszkát, és abból csináltatott az ácsokkal koporsókat. Egybe kettőnek-háromnak a maradványai is kerültek, volt, akinek csak a koponyája. Szertartás nem volt, nem is lehetett, a három papunk közül még egy sem tért vissza.

Először egy sír volt, egy hatalmas. Sokáig nyitva volt, egy idő után azonban megtelt. Ástak mellé egy másodikat. Azt még egy év múltán is felnyitották, mert még mindig került elő innen-onnan egy-egy holttest. Azok szinte már csak csontvázak voltak, a hullalé csepegett belőlük.

Hányan lehettek? Már akkor sem tudta volna megmondani senki. A bírónak nem kellett nyilvántartást vezetni róluk, mert katonák voltak, az egyházak sem anyakönyvezték őket, mert azon túl, hogy akkor a papok még vissza sem jöttek, a szovjet üldözte a válást, de biztos, hogy sokan voltak, mert nagy harcok folytak a környékünkön. Abban is biztos vagyok, hogy nem szedtek össze mindenkit. Aki jeltelenül feküdt valahol, azt meg sem találták, elmentek mellette. Volt olyan is azonban, akit mi nem akartunk, hogy megtaláljanak, ezért hallgattunk róla.

Mint arról a magas rangú orosz tisztről, akit szekéren hoztak be a Vékony Gyuri bácsi udvarára az első bejövetelkor. Talán őrnagy volt, mintha egy csillag lett volna a válllapján. Aknaszilánk sebesítette meg, a lapockája alatt hatalmas vágás éktelenkedett, és tüdővérzése is volt. Ahogy emelték a szekérről lefelé, sugárban lövellt ki a száján a vér, beborította Gyuri bácsi szemét, arcát, nyakát. Az öreg sikoltott borzalmában. Az őrnagy menthetetlen volt, az oroszoknak pedig arra sem maradt idejük, hogy eltemessék, amikor feladták a falut, ott hagyták holtan az udvaron.

A két német motorbiciklivel érkezett. Átkutatták az orosz őrnagyot, a zubbonyáról letépték a széles, csillagos váll-lapot, betettek mindent a géppuskarakaszba, majd elhajtottak. A holttestet, akár az oroszok, ők is ott hagyták az udvaron. Gyuri bácsinak kezdenie kellett vele valamit. Kitolta az istállóból a trágyahordó targoncát, mielőtt azonban feltette rá, belerúgott a fejébe. Így torolta meg az iszonyatot, amit az őt beborító embervér okozott. A fasoron innen, a kertje utolsó barázdájában temette el. A gödör nem volt túl mély, úgyhogy egy darab kerítésdeszkát is tett a holttestre, mielőtt elföldelte.

Amikor elrendelték a halottak összeszedését, hallgatott ő is és mindenki, aki tudott az őrnagyról, mert az orosz kommandó sohase hitte volna el, hogy a németek fosztották ki, de még azt sem, hogy a sebesülésébe halt bele.

Hallgattunk arról a két sztalinkatonájáról is, akik meztelenre vetkőztettek bennünket. Miután a húgomra és rám szegezték a géppisztolyt, észre sem vették, hogy az öcsénk a cimboráival a hátuk mögé kerül. A fiúk egy szempillantás alatt kiütötték a kezükből a fegyvert, mire azok menekülőre fogták. A mieink a temetőnél érték be őket, és az egész tárat beléjük eresztették. Az volt a szerencsénk, hogy az oroszok éppen akkor adták fel a falut, és már nem maradt idejük keresni őket. A halottaikat hátrahagyták, valószínűleg ezeket is betudták veszteségnek. Most is ott nyugszanak valahol a református temető árkában.

Amikor parancsba kaptuk a temetést, nem foglalkoztunk azzal, hányan vannak, és az sem érdekelt bennünket, ki milyen nemzetiségű. Eszünkbe sem jutott, hogy magyart, németet, oroszot vagy románót temetünk-e éppen, valamennyien szerencsétlen, oszlásnak indult hullák voltak a számunkra. A legtöbbjükön se csizma, se zubbony, de még ing sem volt, valamikor valakik leszedték róluk. Kik csinálták, katonák vagy civilek, nem lehetett tudni, ha merszük volt, egyformán megcselekedték. A katonákat az sem tartotta vissza, hogy fosztogatásért halállal büntették őket.

Mindig akadtak olyanok, akik nem borzadtak semmitől. Nemcsak a katonák között, közöttünk is voltak, minek tagadni. A tejes zsidó és a Tóth Laci udvarán ideiglenesen elföldeltekéről a mieink húzták le a csizmát meg a zubbonyt, még mielőtt a szekér odaért. A zsebüket kikotozták, ami érték volt náluk, elvették. Úgy hagyták ott, kifosztva, levetkőztetve őket, még csak le sem takarták a szerencsétleneket. Az egyiket tudom is, hogy ki volt. Rengeteg mindent összeharácsolt magának, utána meg kiment Amerikába.

Azért az is az igazsághoz tartozik, hogy jó néhányan katonacsizmában telettünk ki abban az évben, akkora volt a nincstelenség. Anti nekem is hozott egyet, megvolt vagy negyennyolcas, de hordtam, mert nemhogy csizmám, még cipőm sem volt. Kitömtem az orrát ronggyal.

Nem voltunk rosszabbak másoknál. Másutt is kifosztották az őrizetlenül hagyott katonai raktárt, és ölték egymást az élelemért. Másutt is képesek voltak a zsákokból sárba borogatni a lisztet, csak hogy legyen a zsákmányt miben hazavinni. Másutt is rohantak a községházára a zsidók után maradt holmiból részesedni, és másutt is felvették a boltos Goldberger kabátját, a metsző Vinkler nadrágját, a tejes Icik alsóneműjét és a Löwinger Sára csecsebecsét. Másutt is akadtak olyanok, akik az oroszok mellé álltak, és akár azért, hogy magukat vagy valaki számukra kedveset mentsenek, akár azért, hogy valamiféle, addig sosem volt kiváltsághoz jussanak, megtettek olyat is, amit nem volt muszáj. És másutt is lehúzták a halott katonák lábáról a csizmát, leszedték róluk az inget meg a zubbonyt, és magukra vették.

*

A kommunizmusban felszabadító, szovjet hősök lettek mindannyian. Sírjukat az iskolások minden április negyedikén megkoszorúzták, egészen addig, amíg az iskolaigazgatót a nagy ellenlábasa fel nem jelentette a pártbizottságon, hogy fasiszta német katonák sírjához hordja a gyerekeket. Annak ellenére, hogy huszonöt év múltán az elvtársakat már nem érdekelte, valójában kik is vannak odatemetve, az mégis zavarta őket, hogy nem csak szovjetek. Hosszú vizsgálódás után a kínos helyzetet végül is úgy oldották meg, hogy beszüntették a koszorúzást. Ezzel elhallgattak és feledésre ítélték mindenkit.

Ennek ellenére, ha máskor nem, halottak napján mindig égett gyertya azon a síron is. Nem azoknak a katonáknak gyújtottuk, akiket '44 őszén odatemettünk, azok nemigen jutottak az eszünkbe már. Nem foglalkoztunk azzal sem, hogy hivatalosan éppen szovjet vagy német sírként tartják nyilván, netalán hallgatnak róla. Ez volt az a hely, ahol azokra emlékeztünk, akik elestek valahol, de sose tudtuk meg, hol, mert eltűntnek nyilvánították őket, mint a mi Miklósunkat is. És ez volt az a hely számunkra, ahol eszünkbe jutott mindaz, ami velünk történt.

Soha nem beszélünk róla. Még magunk között, a családban sem, mert jobb volt azt elfelejteni, mint felidézni. Egyébként sem volt kinek elmondani, mert aki velünk együtt átélté, az mindent tudott, aki meg nem, annak nem voltunk képesek beszélni róla.

Aztán, egy emberöltő múltán, nem volt kinek elmondani. Minden olyan régen történt, hogy nem érdekelt senkit. A megszállóink is hazamentek, és alig maradtunk már. Éppen ezért soha nem gondoltam volna, hogy annyi idő után ismét háborgatni fog a múlt.

*

Rögtön a háború után férjhez mentem. Alighogy megvolt az esküvő, az apósom váratlanul meghalt. A református temetőbe, a sebesült német katona mögé temettük. Attól fogva, amikor kimentem a temetőbe, mindig tettem virágot Johann Munzert sírjára, és gyomláltam, gereblyéztem az övét is. Egy fél évszázadon át. Ha nem láttam volna sebesülten, ha nem lettem volna ott a temetésén, akkor is kihúzgálom a dudvát a sírjáról, és viszek rá virágot. Semmi nem volt az nekem, mégis, amikor a húgom majd' ötven év múltán előállt azzal, hogy én már eleget gondoztam, ezentúl ő fogja, ráhagytam.

Nem sokkal ezután meghalt a sógorom. Majd' sóbálvánnyá váltam, amikor a temetésén megláttam a sírját, mert a német katonáénak a helyén tátongott a gödör. A szertartás után elővettem a húgomat: hogy tehetete? Ha ötven év telt is el, hogy tehetete? Ha a fejfáról az írás réges-rég lekopott már, és ketten-hárman ha vagyunk, akik tudjuk, ki fekszik ott, akkor is, hogy tehetete? Hogy mondhatta a temetkezési vállalatnál, amikor rátemetést kért, hogy hozzátartozója nyugszik ott? Temetkezhetett volna száz másik helyre, miért pont ez kellett neki? Elintéztet annyival, hogy most már semmi közöm hozzá. Három év múlva meghalt ő is.

2000-ben, egy augusztusi napon érkeztek. A mikrobuzsnak német rendszáma volt. Négyen szálltak ki belőle, fiatal emberek voltak, úgy tudom, a Német Hadisír Szövetségtől. Német katonasírokat kerestek. A nagy temetőben lévőket könnyen megtalálták, mert a bejáratnál, a jobb oldali parcella középső sorában, a legszélen van.

Előszedték a szerszámaikat: ásót, lapátot, zsákokat, és nekiláttak. Először lefényképezték a sírt eredeti állapotában, majd gondosan berajzolták a mappájukba a körülötte lévőket, a fejfákról pedig lemásolták a neveket. Kiemelték a tuját és a kúszóborókát, aztán nekifogtak ásni. Német precizitással dolgoztak. Az exhumálás minden mozzanatát fényképezték és jegyzőkönyvezték. A csontokat sorba rakták, felcímkézték, majd zsákokba tették. Két napig voltak itt. Amikor végeztek, visszaállították az eredeti állapotot: a sírt felhantolták, a növényeket visszaültették rá, végül újra lefényképezték.

Huszonhárom katona földi maradványait exhumálták, így írta az újság. Mindössze három esetben találtak koponyát, azok is töredezetek voltak, egyébként csak különböző kar-, láb- és medencecsontokat. A csontokon kívül egy sisak, egy bakancs és egy ezüst karkötő került elő csupán. A karkötőbe három név volt gravírozva: Hans, Adam, Wilhelm.

Azt, hogy valójában hányan voltak, az exhumálás után sem lehetett biztosan tudni. Lehetek huszonhárman és még akárhányan, mert a koponyához hasonlóan bármely más csont is porrá válhatott ennyi idő alatt a temető agyagos, vizes talajában.

Tudtak Johann Munzertről. Tudták a nevét, mert be van jegyezve a református egyház anyakönyvébe, bárki megnézheti a parókián most is. A sírját azonban nem találták. Idős embereket kérdezgettek, de az az egy, aki rajtam kívül tudta az igazságot, nem mondta el nekik. Mert hogyan mondhatta volna el, hogy átellenben, a református temetőben – ahová most már nem temetkezik szinte senki – áll egy síremlék, rajta a húgom és a sógorom neve, és ott, alattuk megtalálható, ami Johann Munzertből ötvenhat év után maradt. Engem nem kerestek, nem kérdeztek.

Budaörsre vitték és három sírba újratemették őket. Mindet német katonaként. Ha tudják, hogy '44-ben együtt temettük a németet az oroszal, a románnal, a magyarral, akkor se lehetett volna másképp. Mert hogyan választhatták volna szét a csontjaikat, ha ötvenhat évvel korábban mi sem tudtuk megkülönböztetni őket? És ha tudják, hogy ki melyik nációhoz tartozik, hová tették volna azt, aki nem az övék? Egyáltalán, minek kellett háborgatni őket, fel nem foghatom!

A fejfákra ismeretlen német katonát írtak, egy kivétellel. Mivel Johann Munzertet a református temetőben nem találták, feltételezték, hogy '44-ben át lett temetve a többiekhez, a közös sírba. Az egyetlen személyes tárgyat, az ezüst karkötőt neki tulajdonították, a begravírozott keresztnevekkel azonban nem tudván mit kezdeni, a nevét Johannról Hans Adam Wilhelm Munzertre cserélték.

Hogy ki nyugszik Hans Adam Wilhelm Munzert neve alatt a budaörsi német katonai temetőben, soha nem tudhatja meg senki. Az igazi Johann Munzert azonban ma is itt van, a mi református temetőnkben, a húgom és a sógorom alatt, engem pedig el se tudom mondani, mennyire nyomaszt, hogy miközben van neve és sírja annak az embernek, velem együtt el lesz temetve örökre.

Az igazságot már csak én tudom, a többiek mind elmentek. Nem ítélek meg senkit, és bennünket sem ítélhet meg senki semmiért. Mégis, ugyanaz a nyomasztó, rossz érzés fog el mindig, ha azokra az időkre és az enyéimre gondolok, mert részese és tanúja voltam mindennek, és én is közülük való vagyok.

Sajó László

GU'LAXYPAN

Bolondos önarckép. 1932. Ceruza

A tébolyda szabad udvarán
levegőzni idefektettek,
földübörgött Na'Conxypan,
hirtelen lett csend bennem.

És elhagytam Na'Conxypan,
pedig, jaj, nagyon vigyáztam
virágait – zajong, silány!
Most itt élek Gu'Laxypanban.

Na'Conxypan ott van Japán
és a Hold között, lebeg,
a Holdon túl Gu'Laxypan.
Itt nincsenek emberek.

Holdon túl, a Földön innen.
Künn az úrben, éjszakában.
Vézna mellkasomban, itt benn.
Nincs Isten Gu'Laxypanban.

Fű lépte, fák zizegése.
Fény, finom pókvelő remeg.
Nincsen ő, se te, és én se.
Ezt nem én mondom senkinek.

Gu'Laxypanban hull a hó.
A testek lélekért állnak
sorba a csupasz udvaron,
új vászon egyenruhában.

Fekszem égrenyílt szemekkel,
nem látok, hallok, nem beszélek.
Nincs nappal, éjjel, este, reggel.
Vagyok halott virágtenyészet.

Alszom. Eszem ételeket.
Italt iszom. Mindent megkapok.
Fehérneműt. Vételezek
40 ív fehér papírlapot.

Nap süt. Szél fúj. Eső csorog.
Hó hull. Csönd van. Az ég dörög.
Beszűkült szemmel rajzolok
levegőbe papír fölött.

Én rajzolom a levegőt.
Szempilláim satírozzák.
Nem bújhat el szemem elől
az érintetlen valóság.

Ott a valóság, hol a titka.
Messzire, a semmibe, tükörbe nézek.
Nincsen szükségem koloritra.
Papírra pókvelőt kenek, agymézet.

Nincs ős, tél, tavasz, nyár. Fehér
a lap. Ősztéltavaszyár van.
Egy vonal. Minden összeér.
Sír fölsír Gu'Laxypanban.

Párnám alatt rongyos hócipő.
Bal szemem rajzol. A jobban
üres vászon. Nézem, ki jó
ropogó rokokócukorhóban.

Dido ilyenkor jött az esőáztatta kertbe.
Tavaszi reggel félelme, ha látom,
száján lila szederindaférgék tekeregnek,
egy alma, fél élet, fél halálom.

Félig állat, félig idióta,
bűdös patkánylyukamból néha följövök,
élhetetlen tuskó, időtlen idő óta
saját nyelvemen verseket rőfögök.

Forgant Gyökzemoj Ting Barkos
Hojk Lohbajlek Hikol Rikhxy
Hukk Porgentő Zong Körg Jankos
Pipioyx Tajmol Dorc Firx Bi

Félreeső kerti padon
feje alá gyúrt kabátomon
egy műlény elaludt a napon.
Ő a legjobb barát, rokon.

Árnyékok kontúrjaival
rajzoló. Ceruzafény, látszik,
sötét. Jön a műlény, kitakar.
Kit keres, mit akar? Gulácsyt.

Már nagyon vártuk jöttüket!
Kezet fogok. Nem érdekel.
Tapogatom. Törött üveg.
A kép nem. Csak a képkeret.

Ohó, Mester, a felszínnek!
Hájpgombóc államtitkár.
A felszínnek! Ki érti meg?
A pénztárcákat nyitják.

Ezer koronára volt pénz.
Katalógus. Kánon. Listák.
Ne képét, a bolondot nézd!
Súgnak, búgnak a színeyeisták.

Homlokukon izzadságbabér.
Szalonnemzeti csinálmány-
kép. Mennyi a vászon, annyit ér.
Nekem nem kell ecset, se állvány.

Színek, nem illusztrációk.
A kép nem, csak két kezem festékes.
Ez a bolond Gulácsy volt?
Szirupos. A halál is édeskés lesz.

A halál íze? Édeskés.
Éles élet, Gu'Laxypan!
Ceruzavonal, éles kés.
Fogvacogva hómarcipán.

Tébolydakerti kanyargós utakon,
rejtett, csalafinta agytekervényen,
bonctani pince hulláin kutatom
az életet a halálban keresgélem.

Lángoló szurokban kell égni a
testnek! Ma holttámasztás van. A tűzbe!
Tearózsatestű Aurélia!
Neve gombostűvel talpára tűzve.

Porcelánbaba. Forma. Hűlt alak.
Redős bíbor virág a bádogasztalon.
Földből támadó tűzes sünn harap
ágyékába. Türelmes modell. Rajzoló.

A kiosztott 40 ívre
rajzolok, jaj, 50 éve,
hó hull, fehérret fehérre,
kiguvad szemem fehérje.

Holnap meghalok. A hóhér
hajnalban állít a fához.
Ki sír egy földalávalóért?
Feltámad a szél. Halált hoz.

Fűben virágbogár vár rám.
Lépek. Vér a lepedőmön.
Beissza arcom a párnám.
Az ég vásznára kenődöm.

Elkészült a kép. Ez itt, az ott.
Feküdj, ki vagy, veled megyek.
Csak még idesatírozok
egy utolsó lehelletet.

Szív leáll, az agy zihál és exitál
bolond Gu'Laxypan-i piktör.
Holdon túl, Földön innen Gu'Laxypan.
Az ég alján krikosz-kraksz, a szignóm.

A szövegben Gulácsy Lajos szavai, mondatai.

Ébli Gábor

MIGRÁCIÓS MŰVÉSZET

Húszéves Berlin új kortárs művészeti intézményrendszere

A berlini Nationalgalerie negyven év alatti alkotók számára meghirdetett díjának döntő fordulójába bejutott négy művész közül 2009-ben hárman külföldről jöttek. A szervezők közel százötven szakembertől kértek ajánlást művészekre, s ezt egy első zsűri rostálja. Az ideai döntnökök maguk is a nemzetközi hozzáállást sugallják: az öt kurátorból csak ketten németországiak, s ők sem berliniek. Az általuk kiválasztott négy művész szerepelt a „short list” kiállításon 2009 őszén.

A végső döntést egy másik zsűri hozta; ezzel próbálják meg csökkenteni annak a lehetőségét, hogy a kurátorok a kedvenceiket segítsék sikerhez. A második zsűriben Berlin, szűkebben a Nationalgalerie már két fővel képviselteti magát.¹ A legfiatalabb zsűritag negyven, a legidősebb ötvenegy éves; alkotók és bírálók közös vonása a fiatalos, nemzetközi jelleg.

A fődíj ötvenezer euró, s széles nyilvánosság jár hozzá. Az összeg feléért a nyertes egyik munkáját veszi meg a Nationalgalerie; a szelekciónak erős szimbolikus üzenete van a vezető német modern és kortárs művészeti közgyűjtemény gyarapítási politikáját illetően. A díj elvárása a szokatlan, eredeti, provokatív, akár sokkoló jelzőkkel írható le. Kockázatos pályázatokat várnak, a művészet legfőbb értékeként a bátor és fantáziadús komponálást sugallják. Ez nem ellentmondásmentes vállalkozás. Felveti a kérdést, nem az angolszász terminológiában a „shock of the new” egymást követő szériájaként definiált modernizmus szelleme él-e még tovább, ami azt a művészetelméleti belátást kínál-

¹ Rajtuk kívül a svéd Daniel Birnbaum az idei Velencei Biennálé biztosaként, egyúttal a frankfurti Städelschule rektoraként, Sam Keller a bázeli Beyeler Alapítvány igazgatójaként, míg Christine Macel a Centre Pompidou főkurátoraként kapott megbízást.

ná, hogy a posztmodern pluralizmus köntösében a modernitás mint befejezetlen projektum (Jürgen Habermas) még mindig meghatározó. Vagy a mindenáron újat akarás kortársi erőltetéséről van-e szó, s közben sokak szerint a király meztelen? Kritikus olvasatban a szokatlanság sznobizmusa ez: a lényeg a meglepetés ténye, nem a tartalma.

Mindez egy kétévenként átadott díj esetén nem meglepő, de itt egy elsőrangú XIX–XXI. századi anyagot birtokló múzeum törzsgyűjteményének bővítéséről van szó, s milyen üzenetet sugall a Nationalgalerie azzal, ha esztétikai érték gyanánt (vagy ahelyett) csupán a furcsa jeleget deklarálja?

Az eddigi short list kiállítókat végignézve a koncepció következetes: lehet szeretni vagy nem szeretni, de tudatos stratégiáról van szó.² Nem elég a nagy név, valami plusz is kell. Festéssel általában kicsi az esély nyerni, idén a négy döntős nem is próbálkozott ezzel. A 2009. évi győztes a jeruzsálemi születésű Omer Fast lett, akinek háromrészes NOSZTALGIA című filmje az emlékezésről szól.

Az eddig összegereblyézett jellemzők (a fiatalos, nemzetközi, szokatlan és anyaghasználatában, mediálisan újító vonás) mellett ez a pszichológiai-történelmi tematika sem véletlen. Ez a díj Berlinről szól. Adottságait felismerve Berlin olyan kortárs művészeti intézményrendszert alakított ki a Fal leomlása óta, amely dinamikus, a város történelmére reflektáló művészeti közeget vonz ide. Ennek motívója és következménye ez a díj.

A díjat a Nationalgalerie baráti köre hívta életre és működteti. A Verein ma ezernégy-száz tagot számlál, akiknek évi hatszáz eurós tagdíja és a különböző mértékű önkéntes hozzájárulások adják a kasszáját, amelyből a múzeum számára minden évben az igazgató által kért különböző művek megvételét, továbbá ezt a díjat és számos egyéb kezdeményezést finanszíroznak.³ Ez a modell az eredeti baráti körben is így működött a Weimari Köztársaság idején; a Hitler által ellehetetlenített szervezetet 1977-ben a magyar kapcsolatairól is ismert Dieter Honisch igazgató élesztette újra. Eddigi legnagyobb tettük Barnett Newman WHO'S AFRAID OF RED, YELLOW AND BLUE című pannója IV. változatának megvásárlása volt 1982-ben az akkor óriási összegnek számító egymillió dollárért. A Verein ma neves gyűjtőkből (Erich Marx, Christian Boros, Erika Hoffmann, Friedrich Christian Flick), részben kisebb médiaismertségű, de ugyanúgy a kortárs művészet szellemi izalmára és társadalmi státusára vágyó tehetősökből áll.

A díj létrehozását az időközben elhunyt Rolf Hoffmann kezdeményezte, aki a feleségével együtt több célt próbált ezzel elérni. Elsőként a baráti kör tagjait, a potenciális donorokat kívánta a kortárs felé mozdítani. Erika Hoffmann ma is őszintén elmondja, hogy a Preis der Nationalgalerie für junge Kunst a vizuális nevelés eszköze – nemcsak a közönség, hanem a díjat finanszírozó gazdasági elit számára!

A második szempont a németországi kortárs művészet nemzetközi versenyképességének fokozása: a díjazást, az eljárást a brit Turner Prize-hoz igazították. Vállalták nemcsak az anyagi terhet, hanem az ilyen típusú művészetmenedzseléssel járó felhajtást is. Ha az angol modell nem kis részben a hype-ról, a művészet köré fújt szenzációról szól, akkor versenyezni vele csak az eszközeinek bizonyos fokú átvételével lehet. Harmadik

² A korábbi négy-négy döntős között olyan sztárok is lemaradtak végül a fődíjról, mint az első meghirdetésekor (2000) Katharina Grosse vagy Olafur Eliasson, két év múlva Tacita Dean és Daniel Richter, illetve a harmadik alkalommal Anri Sala és Angela Bulloch, vagy legutoljára, 2007-ben Jeanne Faust és Damián Ortega.

³ A közelmúltból néhány új szerzeményük a múzeum számára: Michel Majerus, Günter Brus, Vanessa Beecroft, Jörg Immendorf és Rebecca Horn munkái.

célként Berlin felemelése adódott: Hoffmannék üzletemberként tudták, a sikeres kortárs művészet gazdaságilag is megtérül, olyan szolgáltatásokat, kulturális turizmust csábít az új fővárosba, amelyek segítik az egykor megosztott Berlin új arculatának megszületését.⁴

A díj kiállításának helyszíne nem rossz választás. Még ha a Hamburger Bahnhof tagolt terében kissé elvész is a bemutató, az 1996-ban megnyílt múzeum területe és befolyása folyamatosan nő. A másfél évszázaddal ezelőtt épült pályaudvart már a XX. század elején közlekedési múzeum céljára alakították át, de igazi életre csak az újraegyesítés utáni rekonstrukcióval és az építésről, Josef Paul Kleihuesről elnevezett új szárny hozzatoldásával kelt. Az apropót az Erich Marx műgyűjtővel kötött megállapodás adta, akinek kollekciója az állandó kiállítás fejében a Nationalgalerie-t gazdagítja.

Megmaradt a neoklasszicista homlokzat (Dan Flavin egy neoninstallációjával kiegészítve), az egykori pályaudvari acélváz, üvegtetős csarnokból lett a központi, történetinek nevezett Historische Halle. Az új Kleihues-csarnokban szerepel Marx kollekciójának néhány darabja évente változó rendezésben. Hat évvel később Egidio Marzona konceptes, arte povera jellegű gyűjteménye került a múzeum birtokába, majd 2004-ben jött az újabb bővítés: Friedrich Christian Flick kétezer tételes, a minimalizmustól a jelenig húzódó anyaga jutott a múzeumba. Bár Flick gyűjteménye csak hétéves tartós letéti szerződés alapján látható, az épületet markánsan megnövelték.⁵

Ki kívánna jobb intézményi háttérrel a fiatal művészeti díjnak? Sokan! Nem mindenki tartja jónak a múzeum fejlődését. Zavaró, hogy a Flick család vagyona a hitleri időkben gyárosként meggazdagodó nagypapára megy vissza – miközben a mai gyűjtő és támogatói úgy érvelnek, hogy ezt a pénzt nem lehetne jobban elkölteni, mint egy egyetemes kitekintésű kortárs gyűjteményre, amelyet múzeumban kell bemutatni, a kulturális nyilvánosságot erősítve. De miért az adófizető finanszírozza az épület, a feldolgozás, publikálás költségeit?

Amíg csak tartós letétről van szó, addig ez valóban kényes kérdés, ám ott van az örökre megszerzett magángyűjtemények pozitív példája: az infrastruktúra költségeinek átvállalásával az állam egy piaci áron megfizethetetlenül értékes műalkotásanyag birtokába jutott. Tény, Flick ajándékozott is a múzeumnak: 2008-ban egy 166 darabos válogatást, ami a modern művészet gyűjtésének százötven éve alatt az egy gyűjtőtől származó legnagyobb donáció Berlinben.

Meglátjuk a végeredményt; Erich Marx gyűjteménye is lejárat nélkül, de nem tulajdonként, hanem csak tartós letéti szerződéssel van a múzeumban. Flick is felmondhatja a letéti szerződést. Ezt mondják a kétkedők, akiknek már az is sok, hogy az ország prominens kortárs múzeumában, tulajdonban vagy letétben, de mégiscsak három magángyűjtemény terpeszkedik. Mivel szerződésesen kötelező mindenütt feltüntetni a nevüket, miközben a jogállásukra a nagyközönség aligha figyel, a látogatót olyan érzés veszi körül, hogy gyűjtők múzeumában sétál, illetve a Nationalgalerie boltjában vagy postájával magángyűjteményi katalógusokat vesz kézbe. S a díj kiállításán, minden

⁴ Az évek során a díj finanszírozásába beszállt a BMW, ami jól mutatja, hogy a müncheni székhelyű cégnek is milyen fontos a kozmopolita berlini imázs. Az egyetlen nagyvállalat bevonása – több kis támogató helyett – jó döntésnek bizonyult; egy ilyen cég még a mostani válság idején sem engedheti meg magának, hogy kihátráljon a vállalatából.

⁵ A múzeumban a három műgyűjtemény valamilyen felállásban mindig látható, kiegészítve a Nationalgalerie törzsgyűjteményéből bemutatott művekkel.

vizuális megjelenésén ott éktelenkedik a Verein és a BMW büszke szponzori neve, logója.

Magánpénz nélkül üres lenne ez a múzeum? A múzeum mint közintézmény piedesztálra állítja a magángyűjtést, a kapitalizmusból húzott haszon az eredetileg progresszív, kritikus szemléletű művek megvásárlásával és nyilvános bemutatásával még a műpártoló gazdagok nevének örök fényezéséhez is hozzájárul?

Legyünk realisabbak: ez legalább egy működő public private partnership, a köz valóban nyer az együttműködés révén. Hogyan lenne Berlinben – az egykori szegény, elszigetelt nyugatnémet város és a lepukkant NDK-s főváros mai utódjában – másként ilyen egyetemes rangú kortárs művészeti anyag? S micsoda előnyt jelent a német alkotóknak, hogy univerzális kontextusban jelenhetnek meg! A nemzeti művészet józan porciózása az egyetemes pozíciók között könnyebben volt megvalósítható három magángyűjtemény integrálásával, mintha adófizetői forrásokból évente el kellene számolni, hány német és hány más munkát vettek.

Ha szó érheti a válogatást földrajzilag, akkor az euroatlanti, illetve Európán belül az északnyugati dominancia miatt; az egykori perifériák mai globális művészete csak alig jelenik meg. Az angolszász–amerikai túlsúly a Neue Nationalgalerie gyűjteményében, kiállításában ideológiai okokból már a második világháború vége óta jelen van, ezért is finanszírozta a művészeti és emberi szabadság megtestesülésének tartott Barnett Newman-féle színmezők megvételét negyedszázada a baráti kör.

Zavarba ejtheti ellenben a látogatót, milyen intézményben is jár. A műtárgyfeliratoktól a kortárs művészeti díjig mindenütt a Nationalgalerie a hivatalos elnevezés, a Hamburger Bahnhof csak lerakat saját gyűjtemény nélkül.⁶ Mivel 1945-ben a Nationalgalerie a szovjet övezetbe került, Nyugat-Berlin városi szinten már abban az évben modern gyűjtemény kialakításába fogott. 1968-ban nyílt meg Mies van der Rohe tervei szerint a Neue Nationalgalerie, amelynek a fiókja a Hamburger Bahnhof.

Ahogy a Kelet-Berlinbe szakadt s immáron „Alte” jelzőjű Nationalgalerie száz évvel korábban azért jött létre, hogy a politikai egységéért küzdő német állam kulturális egységét hirdesse, úgy a berlini fal leomlásáig a két párhuzamosan működő nemzeti galéria a város és az ország megosztottságát tanúsította. A két állam eltérő ízlése, a szovjet, illetve a nyugati szövetséges csapatoktól visszajuttatott gyűjtemények eltérő jellege, valamint az Alte és a Neue Nationalgalerie gyökeresen más építészeti üzenete alapján alakult ki, hogy az Alte a gyűjteményét tekintve is régi (XIX. századi), míg a Neue nemcsak nevében, hanem kiállításában és kollekciónak is új, modern (XX. századi) Nationalgalerie lett. A két múzeumot 1992-ben egyesítették szervezetileg, s mellettük nőhetné ki magát a XXI. század múzeumának a Hamburger Bahnhof.⁷

Kétszáz év áttekintésével a Nationalgalerie helyszínei a modern és kortárs művészet folytonosságát sugallják. Mivel az Alte Nationalgalerie a Múzeumszigeten fekszik, a háttérben ott áll a széles kultúrtörténeti anyag is. Ezt szervezetileg is aláhúzza, hogy a Nationalgalerie öt egysége, a Múzeumsziget további négy helyszíne, valamint más helyszínek (Kulturforum, Dahlem), összesen tizenhét intézmény együtt alkotja a Staatliche Mu-

⁶ Ennek modellje, hogy 1919–1937 között működött a trónörökös palotában, az Unter den Linden az akkori élő művészet lejárólóhelye.

⁷ Két további fiókinintézménnyel együtt (amelyek közül a Berggruen-gyűjtemény Picasso-anyaga világhírű Charlottenburgban) a Nationalgalerie anyaintézmény összesen öt helyszínt jelent. Ezek gyűjteményi anyagai elvileg és kis részben gyakorlatilag is mozgathatók, közös igazgatójuk van, kiállításait összehangolják.

seen zu Berlin fedőszervet; vagyis a kortárs művészet szerves része egy tág intézményi hálónak.⁸

Ezt kritizálja a másik oldal. Nem elég, hogy magánosok telepedtek rá, hanem az állami bürokrácia is. Egy kortárs múzeumnak laboratóriumként kell működnie, nem be-tagozódnia a kanonikus felfogású és adminisztratív nagy intézmények sorába. A Hamburger Bahnhof mozgékonyágát, vállalkozó szellemét csorbítja alárendeltsége már a Nationalgalerie-nek is, nem beszélve az SMB monolitikus szervezetéről.

Miért a túlnyomórészt állandó kiállítási felület a Hamburger Bahnhofban? Kortárs művészetet nem állandó jelleggel érdemes bemutatni. Egyáltalán mitől kortárs ez a válogatás? Inkább kortárs klasszikus. Joseph Beuys fontos, de nem kortárs, miért kell neki változó felállásban, de mindig monografikus állandó kiállítási teremsort szentelni.⁹

A perlekedők kifogásai e pontokban foghatók össze: a Hamburger Bahnhofban egy kortárs intézményhez képest túlzott 1) az állandó kiállítás szerepe, 2) a hatvanas évektől induló, ma már inkább modern, semmint kortárs művészetként értelmezhető anyag súlya, 3) a magánygyűjtemények dominanciája és 4) a bürokrácia intézményi jellege.

Az igazi kortárs szellem hiánya miatt (és a magánygyűjtők kiszolgálásának vádjával) keményen támadták is az eddigi igazgatót. Az események úgy hozták, hogy 2009-ben mindhárom olyan pozícióba új vezető került, amelyek napi vagy stratégiai szinten befolyással bírnak a kortárs múzeum működésére. Új igazgatója lett a Nationalgalerie-nek, új főigazgatója az SMB-nek és új elnöke a másik múzeumi fedőszervnek, a szintén a második világháború után alapított Stiftung Preussischer Kulturbesitznek is. Elválik, hoz-e ez újítást.

Csökkenené a Hamburger Bahnhofra nehezedő nyomást, ha lenne időszakos kiállítási tere Berlinnek (ezért hozták létre legalább átmenetileg a Temporäre Kunsthallét a Múzeumszigettel szemben), illetve ha elfogadnák, hogy a Hamburger Bahnhof által vállalt feladatok legitimek, ugyanannyira, mint a vágyott kísérleti kortárs intézményé is, de egy fedél, egy irányítás alatt ezek nem megvalósíthatók. A Neue Nationalgalerie kicsi; üvegpalota jellege miatt csak korlátozottan alkalmas a XX. századi anyag bemutatására, ebben egyenrangú, elengedhetetlen szerep jut a Hamburger Bahnhofnak.

Beuys (vagy éppen a biciklikerekével főhelyen Marcel Duchamp) sem véletlenül van ott az állandó bemutatón: a kiterjesztett művészetfogalom apostolaként legitimálja, hogy a Hamburger Bahnhof miért szentel korlátozott helyet a festészetnek, s a jelenkori művészet kibontakozását a hatvanas évektől kezdve miért az installatív, performatív irány, a teret bejátszó objektművészet fejlődéseként mutatja be.

A magánygyűjtők szűrét sem érdemes kitenni; a Nationalgalerie-ben 2009 őszén volt látható a berlini Pietzsch házaspárnak a szürrealizmusból induló magánygyűjteménye, amelyet állandó elhelyezés fejében a múzeumra bízának. Ilyen ajánlatokkal élni kell (akár a Beggruen-kollekció külön palotában való kiállítása, akár a Marx-gyűjtemény integrált múzeumi bemutatásának mintájára), s ezzel párhuzamosan inkább külön

⁸ A staatlich melléknév további rangot jelent. Németországban a múzeumokat a helyi (városi vagy tartományi) önkormányzatok tartják fenn, még a legnagyobb intézmények esetében is. Egy kiemelt múzeumi hálózaton belül, a legjelentősebb civilizációs gyűjteménnyel egy rangban szerepel a Hamburger Bahnhof. Nem lehet csökkenteni az anyagi háttérét vagy a szakmai önállóságát, nem egy mulandó kortárs kísérleti intézmény.

⁹ Robert Smithson land artjának filmes dokumentációja külön csarnokban a vizuális neveléshez hasznos – de inkább egy didaktikus történeti bemutatón.

helyszínt és rugalmas intézményi megoldást kell találni a legújabb kortárs művészet mozgékony bemutatására.

A modern és a klasszikus kortárs magángyűjtemények állandó múzeumi elhelyezése, illetve a legújabb jelenkori folyamatok bemutatása nem vagylagos, hanem egymást erősítő tényezők. Vívmány, hogy Berlinben nem lóg a mai kortárs művészet a levegőben, hanem a XX. század lassan minden periódusából láthatók az előzményei. S ebben a műgyűjtők szerepe tagadhatatlan. Flick, Boros és a többi művészetcápa lelkesen fotóztatja magát fiatal alkotókkal, minden alkalommal vásárolnak a díjazottaktól – és az ő hozzájárulásukból adódik a díj összege!

Bár a kortárs díj kilóg a Hamburger Bahnhofból, szervesen illeszkedik Berlin művészeti hálójába, ha azt az eddigi múzeumi közelítés helyett más intézmények felől nézzük. A környező volt pályaudvari épületekbe beköltöztek a művészek, újabban a galériák is. S nem akárhik: itt van Thomas Demand műterme vagy az aukciósházak trójái falovaként féltirigyelt londoni Haunch of Venison berlini galériája. A sok beáramló miatt az egykori senki földje egyre drágább, még Demand és hasonló sztárművészek is várhatóan elköltöznek majd a bérleti szerződések lejártával. Berlin kortárs művészeti előretörésében a művészek ilyen arányú beáramlása döntő szerepet játszik.

Ahogy a húszas években zömmel Kelet-Európából, a rendszerváltás óta egyre messzebbre költöznek ide alkotók. Ennek előfeltétele volt a város politikai és gazdasági problematikussága. Egy drága világvárosba nem költöznek fiatal értelmiségiek és művészek ilyen számban, míg Berlinben a megélhetés és az ingatlan kedvező (volt). A beáramlók egymást inspirálják, kialakul egy kreatív közeg, egészséges verseny. Mivel a műtermek és az új galériák többsége a volt keleti városrészben talált helyet, a folyamatnak lett egy spontán új honfoglaló, az avított városképet saját kezdeményezésre radikálisan átalakító jellege.¹⁰ Sokan csak úgy „elvannak”. Berlin még mindig nem feltétlenül a sikerről szól, hanem az önmegvalósításról, a viszonylag tét nélküli próbálkozásról.¹¹

Mára a német történelem legnyomasztóbb fejezetei is szinte előnyére válnak a városnak, erősítik a hely szellemét. Berlin egyike azoknak a helyeknek, ahol közelről megélhető a történelem, egyúttal aktív az arra való kritikai reflexió is. A Nationalgalerie kortárs díjának négy idei döntőse közül nemcsak a nyertes, hanem még egy résztvevő is Izraelből települt Berlinbe. A város mai nyitottsága, a történelem élő feldolgozása akár az egykori üldözöttek leszármazottai számára is mágnesként hat. A Harmadik Birodalom egykor elrettentő fővárosában ma vonzó (lehet), hogy a látványosságoktól, mint Daniel Libeskind Zsidó Múzeuma vagy a Brandenburgi kapu melletti teret betöltő Holokauszt-emlékmű-installáció, a hétköznapokig, mint a Berlin-Mittében újjáéledt zsidó, német és multikulturális negyed, nem kell elfojtani az emlékezést a Vészkorszakra, hanem az megélhető. A díj zsűrijében nincs német többség, a négyből két izraeli művész felkérése nem egyszerűsíthető le a németek kompenzációs gesztusának.

Külön jelentőséget sem kell tulajdonítani annak, mely jelölt honnan jött.¹² Ez mutatja a város kisugárzását és a világban szabadon mozogni vágyó művészek pozitív re-

¹⁰ A trend éppen most van fordulóban. Olyannyira sikk és drága lett a keleti negyedekben galériát nyitni, hogy egyre több műkereskedő a volt Nyugat-Berlint preferálja. Schöneberg immáron a harmadik kis göc-pont a Fal egykoron nyugati oldalán.

¹¹ Ennek a nyugati városrészben is van hagyománya, hiszen a megosztottság idején Nyugat-Berlinből eltűnt a hatalmi, birodalmi, nagypolgári karakter, s helyét az alternatív szcéna vette át; fiatalok gyakran csak azért költöztek ide, mert nem kellett a Bundeswehrben szolgálni.

¹² Számít-e, hogy a harmadik jelölt gyerekként a szüleiivel menekült el Vietnamból, ma már dán állampolgár, és így telepedett át Berlinbe? Önmagában aligha kell vagy lehet ezt értelmezni.

akcióját. Azt az alkotói és emberi szabadságot, hogy az itt dolgozó művészek az identitásukat felhasználhatják, szublimálhatják munkásságukban. Megvan erre az inspiratív társalkotói és befogadói közeg, ám ez nem kötelező. Elsősorban művészek, származási, nemzeti, egyéb besorolás nélkül.

Művészek számára ideális egyveleg, ahol az építkezések, infrastrukturális fejlesztések révén a világváros lüktetése is megélhető. Jelen van a történelem, de a város nem belesüpped, hanem lendületet merít belőle. Nem alaptalan a korábbi párhuzam a weimari Németországgal: a császárság letűnte után Berlin nagy léptékű átalakulás helyszíne volt. A beáramlók a hozott szellemi kincs és a talált kultúra olvasztótégelyévé tették. Ez sok konfliktussal járt a húszas években, ám a művészetnek nem árt a feszültség. Ma hasonló forrásokból táplálkozik az a művészeti közeg, amely Berlint a kortárs művészet egyre jelentősebb központjává teszi.

Amit ennek alapjaként a kortárs művészet itteni szervezői, támogatói megértettek, az egyszerű recept. Nem a német művészetet kell erőltetni, mert a művészet nemzeti kategorizálása idejétmúlt, és a belterjesség miatt nem is hatékony, hanem a közéletben és a művészeti intézmények rendszerében olyan feltételeket kell teremteni, hogy jöjjenek ide az alkotók és velük a nonprofit és piaci szereplők, akik majd felteszik Berlint a globális kortárs művészeti térképre.

Jöttek, és feltették. A már említett kereskedelmi galériák virágzása Berlin több csomópontján közismert. S mielőtt valaki fanyalogna ezen, hogy lám, a nagy alkotói szabadság milyen hamar a piaci haszon felé csatornázódik, először is mérlegelje, hogy ugyan milyen hiánypótlásként várhatná el, hogy a művészeti szféra más mechanizmus alapján működjön, mint a manapság világuralkodó társadalmi-gazdasági berendezkedés, másrészt gondolja végig, hogy a jó galéria a művész második munkahelye, amely segít a projektjei kivitelezésében. Éppen mivel más metropolisok bérleti díjaihoz, műtárgypiacához képest Berlin még mindig olcsó, engedhetik meg maguknak a galériák a kísérleti attitűdöt.¹³

Ettől még a piac piac marad. Senki nem tagadja, hogy amint egykor a polgári normák ellen lázadó avantgárdot ízlésdiktátummá varázsolta a polgári vásárlók körében az ügyes galériások hálózata, úgy ma már eleve kéz a kézben lépked a bevett művészeti és társadalmi kategóriák kikezdése és az ilyen művészi gesztusok iránti fogékonyság a galériások által kondicionált vevők körében. Ezt a paradoxont nem lehet a globális művészeti szcéna térképéről kiradírozni. Minél újítóbb egy művész az anyaghasználatában (efemer jelleg), minél provokatívabb üzenetében (testiség, erőszak, pénz és más kényes témák), annál nagyobb esélye van piaci sikerre éppen a kipécézett gazdagok és hatalmasok körében. Az árucserét a galériás inszenálja. Neki kell elhítenie a művésszel, hogy az adásvétel ténye és az irreális művészeti árak ellenére ő elsősorban független alkotó, s csak másodjára piaci árutermelő; illetve a vevővel, hogy ő a szabad szellem felkarolója, s csak másodsorban vásárló, befektető, aki éppen a vagyonához kapcsolódó lelki igényeit, pótcselekvési kényszereit orvosolja művészettel. S az igazi galériás önmagát is a művészet s csak másodrészen a pénz ügynökének tartja.

Mivel a művészet egyszerre szellemi és áruipiaci jellege nem csupán Berlinre jellemző, hanem általános helyzetkép, továbbá ennek önsajnáló értelmiségi elemzése legtöbbször

¹³ A piac egyik vezető, amúgy anyagilag is sikeres szereplője mondta az ideit (tizenötödösöd megrendezett, tehát szintén a Fal leomlását követően útnak indított) művészeti vásáron, az Art Forumon, hogy Berlin a műkereskedelem számára is az új irányok feltérképezésének viszonylag tét nélküli színtere.

zsákutcás, moralizáló kultúrkritikába fullad, hitelesebb a pragmatikus hozzáállás. A művészt, amint a galériát, ne a vélt pozíciója, hanem a teljesítménye alapján vegyük szemügyre.

A berlini galériák e tekintetben nem panaszkodhatnak: sok jó művészet születik a bábáskodásukkal, a kortárs művészet ma Berlin talán legismertebb exportcikke, a város imázsának egyre meghatározóbb eleme. A galériák hozzájárulnak a város dinamikájához, s profitálnak is belőle; szimbiózisban élnek.

A művészek és a galériák ideáramlásának az a speciális helyzet volt az előfeltétele, hogy Berlin a hidegháború végén félig a periférián volt, a történelmi időben és térben kissé leszakadt (az ebből fakadó olcsó megélhetés és az új Gründerzeit hangulata nélkül a művészeti szereplők nem *tudtak* volna ideköltözni), egyszersmind a város kulturális és egyéb téren hamar lendületet vett (ennek izgalma híján a betelepülők nem *akartak* volna jönni).

Azért is ez tűnik fair ítéletnek a műtárgypiaccaal szemben, mert a kortárs művészetben felkarolt új pozíciókat nézve a múzeumok és közintézmények ízlése, működése felettébb hasonló. Egykor az avantgárdot sem csupán a műkereskedelem, hanem a mindenfajta művészetet rekontextualizáló – eltemető, majd a maga által diktált kiállítási értéken újraélesztő és immáron örök, bár kissé steril léthez segítő – múzeum együtt emelte kanonikus, a sznobok, majd a nagyközönség számára a meg nem értettség ellenére (illetve részben éppen azért) kötelező értéké. Ugyanígy a mai kortárs művészet menedzselésében a galériákhoz mérhető lendülettel vesz részt a nonprofit szféra a kis kiállítóhelyektől az egyéni brandet építő kurátorokon át a meghatározó erejű, nagy múzeumokig.

A kortárs művészeti ipar e fejezete folyamatosan duzzad Berlinben, s ezt nem lehet a műtárgypiacról függetlennek vélni. Nincs is szó speciálisan berlini jelenségről. Amint a főváros fenntart egy kitűnő képtárat (Berlinische Galerie), úgy ezt teszik más országok fővárosai is. Ahogyan az egykori postapalotába beköltözött a művészetet tágan, vizuális kultúraként értelmező c/o kiállítási fórum, úgy ez a trend régóta ismert, főként Amerikából. Cégek finanszírozzák szakmailag önálló és kitűnő, az üzleti jólfélsültségtől mentes kiállítási programjaikat (Daimler, Deutsche Guggenheim, Schering Foundation). Más művészeti központok a nemzetközi művészcsereben járnak élen (Künstlerhaus Bethanien, Künstlerprogramm des DAAD). Sorolni lehetne tovább – ahogyan más kulturális nagyhatalmak hasonló intézményeit is. Mi akkor a berlini különlegesség?

Az egyik vonás az önszerveződés súlya. Nagy kreativitás koncentrálódik a városban, miközben az infrastruktúra megszerezhető, s ez folyamatosan új intézményeket hív életre. Amelyek másik helyi vonása a stílusos helyszínválasztás. Leromlott épületeket, ipari műemlékeket mindenütt divat kortárs művészeti központtá varázsolni, de egy helyütt, nagy számban, szisztematikusan Berlinben sikerült a legjobban. S nem elég a leromlottság, a házfoglalás. A helyszínt minimális bürokráciájú, mégis fenntartható, szervezett intézménnyé kell avanszálni; építészetiileg jót tesz neki a kortárs beavatkozás.

Jó példa a Kunst-Werke, a KW Institute for Contemporary Art.¹⁴ A lebontásra váró egykori margarinüzemet Berlin-Mitte művésznegyedének közepén független kurátorok kezdeményezése mentette meg. A felújítás (1999) két kulcsa a nagy felületű, több szinten elosztott, profi kialakítású s ezáltal neves külföldi alkotóknak is rangos lehetőséget

¹⁴ Az angol elnevezés és az angol mint használt nyelv más intézményeknél is jellemző, a külföldiek szempontjából demokratikusabb kommunikációt hivatott elősegíteni. S persze divatosan globális imázst sugall.

biztosító kiállítótér kialakítása, továbbá az udvarban a magasan jegyzett amerikai művész, Dan Graham tervei alapján egy organikus jellegű, üvegfalú kávézó kialakítása volt. Ott van a hiteles történeti építészeti háttér, a szakmai aurát sugalló (white cube) friss kiállítótér s a szolgáltatási funkció mellett a kortárs építészeti kézjegyet garantáló kávézó.

A program tartalmilag ugyanilyen erős: társadalomkritikus, elméleti élű (diszkurzív) projekteket fogadnak be. Magától értetődően a nemzetközi porondon helyezik el magukat, műteremprogramok révén a művészetnek nem csupán passzív bemutatására, hanem generálására, elősegítésére vállalkoznak. Az avantgárd laboratórium modelljét követik.

Állandó partnereik között a legrangosabb külhoni társintézmények fedezhetőek fel (például a PSI New Yorkban), útnak indították a berlini biennálét, s bár a város által támogatott egyesületeként működnek, egyre több finanszírozási csatornát kezdenek kiépíteni. A berlini modell legsikeresebb példájaként a KW művészeti programjában, menedzsmenájában és helyszínében is mintaszerű. S hogy számos kisebb-nagyobb társa akadt mostanra a városban, az nem utolsósorban az építészeti örökséggel való okos sáfárkodásnak köszönhető. Kelet-Berlinben a szovjet típusú iparosítás viszonylag központi kerületekben is számos, mára műemlékértékű helyszínt hagyott maga után. S mivel ezek gazdaságilag tönkrementek, átváltozásukhoz művészeti központtá csak arra volt szükség, hogy az önkormányzatok ne a könnyebb megoldást és a korrupciót válasszák, s nyugati ingatlanfejlesztőknek játsszák át ezeket, hanem a nonprofit hasznosítást tegyék lehetővé.

Ez újfent Berlin egyedi pozíciójára vet fényt: más nagy nyugat-európai városban nem maradt ilyen ipari övezet, illetve a tervgazdaság csődje és a rengeteg elköltöző miatt csak itt szabadult fel hirtelen és alacsony áron rengeteg központi és az építési fantáziát megmozgató ingatlan. Ugyanakkor ehhez nem volt elég egy kommunista (fél) főváros, kellett a nyugati tőke, művészeti know-how és a berlini kulturális pezsgés. Más kelet-európai fővárosban hiába voltak hasonló adottságok, nem valósult meg sem az ipari helyszínek kulturális konverziója ilyen nagy számban, s nem honosodtak meg abban szakmailag nemzetközi rangú és anyagilag fenntartható intézmények.¹⁵

Történelmi épületek átalakítása terén a 2008-ban magánmúzeumként újra megnyitott egykori Reichsbahn bunker hasonlóan tanulságos. Az Albert Speer programjában 1942-ben elkészült hatalmas, több emelettel a föld fölé magasodó óvóhely utóbb szolgált a Vörös Hadsereg börtöneként, az NDK gyümölcstárolójaként, a Fal leomlása után alternatív, végül betiltott szórakozóhelyként, mígnem a szövetségi kormány privatizálta, s több adásvétel után Christian Boros (a magyar származását már nem ápoló) üzletember, egy médiaügynökség tulajdonosa szerezte meg. Boros és művészettörténész végzettségű felesége 1980 óta gyűjt művészetet, kollekciónak ma mintegy ötszáz alkotást ölel fel, zömmel a nemzetközi szcéna sztárjaitól, mint Damien Hirst vagy Manfred Pernice. A bunkert átalakították, ám hadiipari emlék jellege megmaradt. Természetes fény nélkül, nyomasztó nyersbeton labirintusban bolyonganak a bejelentkezés alapján fogadott látogatók.¹⁶ Az első válogatás (a gyűjteménynek egy-két évenként változó

¹⁵ Berlin éppen a kelet–nyugati vegyes pozíciójából profitálva válhatott az ilyen típusú fejlődés mintájává. Keleti múltja révén volt fizikailag jelen és anyagilag elérhető az ingatlannyersanyag, míg nyugati jövője miatt volt érdemes és lehetséges ebbe elegendő anyagi és szellemi tőkét beruházni.

¹⁶ A legfelső szint ezer négyzetméteren egy tetőteraszokkal fűszerezett penthouse-ban lakik a gyűjtő és családja; a bejelentkezőknek készséggel tartanak szakmai vezetést az installációk között.

bemutatását tervezik) kizárólag installációkból, kifejezetten a térre reflektáló objektuekből, fényeffektekből, tárgyegyüttesekből áll. Minden egyes művet maguk a művészek rendeztek el, alakították úgy helyben, hogy dialógusba lépjenek az adott térrel.

Bár a magántulajdon révén látszólag elűt az eddigi intézményi példától, a Sammlung Boros ugyanezt a logikát erősíti. Az egész projekt irgalmatlan költségeit tekintve fel sem merülhet, hogy Boros részéről ez nyereségorientált vállalkozás. Ha a kollekcióját kívánná értékesebbé tenni, ahhoz ekkora kiadásra semmi szükség, az anyag már kétszer debütált múzeumban, és a benne szereplő nagyjából hatvan alkotót végignézve folyamatosan a világ körül utazhatna.¹⁷

Ezt az intézményi modellt a Hoffmann házaspár vezette be Berlinben. Gyűjteményükkel az újraegyesítést követően Drezda kulturális életében szerettek volna – más gyűjtőkkel együtt – egy új Kunsthalle létrehozásával szerepet vállalni. Frank Stella meg is tervezte a szokatlan, jó eséllyel nemzetközi figyelemre pályázó épületet.¹⁸ S bár a projekt merészsége jó szándékúan kívánta volna Drezda klasszikus művészeti örökségét a jelen felé nyitni, végül a terv a város habozásán meghiúsult. Hoffmannék nem házaltak másutt, a kollekció még csak kiállításra sem került más múzeumban, míg 2009 nyarán Drezda végül bemutatta egy válogatását. Mint a katalógus (az első a gyűjtemény negyvenéves történetében) előszavában a főigazgató elismeri, sovány fájdalomdíj ez az 1993-ban a város részéről megszakított tárgyalásokért.

Drezda kárpótlási gesztusa el is késett. Hoffmannék 1996-ban egy egykori keletberlini épületben maguk helyezték el anyagukat. A többszintes térben nyerstégla fal, ipari gerenda emlékeztet az urbánus műemlékre. A keleti helyszín kiválasztása és megszüntetve megőrzése, a múltat meghagyó átalakítása tudatos volt. Mint ma már világsszerte minden dinamikus vezetett köz- és magánintézményben, a gyűjteményből látható válogatás egy-két évente változik.¹⁹

A gyűjtemény korlátozottan látogatható, az ingatlanban lakik a tulajdonos is, aki a második világháború után művészettörténetet végzett, majd férjével cégüket irányította, s ennek jövedelméből a hetvenes évektől kezdve gyarapszik a gyűjtemény. Az orosz avantgárdtól induló anyagban érthetően erős a későbbi évtizedek konstruktív, minimalista merítése (Adolf Luther, Piero Manzoni), míg a jelenkori választásokban az áttekintésünk legkülönbözőbb intézményeiben eddig is meghatározó anyagkísérleti szempont (például Georg Herold kaviárfestményei) és térinstallációs irányzat (például Ernesto Neto ezoterikus belső hangulatú szivacs-kunyhója) dominál.

Legyen szó magán- vagy közgyűjteményekről, az eddigi szemle fölöttébb hasonló kánonról árulkodik. Aki látványos festészetet kíván, annak a piacibb szemléletű galériák felé kell orientálnia, vagy aki a német művészet, például a trendinek tekinthető Lipcsei Iskola reprezentációját keresi, annak más, műfaji és nemzeti tekintetben konzervatívabb műtárgytulajdonosokhoz kell fordulnia. Amint a Hamburger Bahnhofban,

¹⁷ Nemhogy nem azonosítható holmi konzervatív üzletemberi ízlés, hanem a nemzetközi kánon javáról van szó. Anselm Reyle vagy Wolfgang Tillmanns itt látható kompozícióit a világ bármely közgyűjteménye befogadná.

¹⁸ Amint Newman vagy Graham eddig említett egy-egy munkája kapcsán, az amerikai kapcsolat sem véletlen: a (nyugat)német művészeti döntéshozók számára fontos az atlanti kötődés tudatosítása a csatlakozott új tartományokban is.

¹⁹ 2009/2010-ben, a Fal leomlásának huszadik évfordulója kapcsán, a szelekció a politikai utalásokra koncentrál. De még így sem tartalmaz kelet-európai alkotásokat! Kijózanító még a régióknak felé látszólag nyitott Berlinben is a kelet-európai művészet gyenge pozíciója.

úgy a Sammlung Hoffmannban is akad élő klasszikus festő (Georg Baselitz, illetve Günther Förg), de csak a szükséges minimális gesztus erejéig.

A városban található még a szakma számára nyilvános, már intézményesült formában működő magángyűjtemény, de Hoffmannék és Borosék gyűjteménye jól körülírja ezt a modellt. A fő elemek a múltat a jelenrel összekapcsoló építészeti megoldás, az egykori Kelet-Berlin integrációja a nyugati (nemzetközi) kortárs intézményrendszerbe, experimentális műfaji skála és gyakori közvetlen együttműködés az alkotókkal. Domináns a műhelyjelleg, vagyis a jelenkori művészetnek nem pusztán utólagos rekonstrukciója, hanem aktív megrendelések, helyspecifikus munkák révén társalkotói előmozdítása. Ezek a tőkeerős intézményi magángyűjtők akár a múzeumokénál színvonalasabb anyagokat is ki tudnak mazsolázni az élő művészetből, hiszen az anyagi erő mellett a rugalmasságuk is adott. Nem kell megfelelni fenntartói (állami, önkormányzati) vagy a nyilvánosság, a sajtó elvárásainak, szakmai döntésekhez nem kell hosszadalmasan kilincselni.²⁰

Közös vonásaik között utoljára hagytam, hogy mindkét gyűjtemény berlini betelepülő! Borosék Wuppertalból helyezik át most már a cégüket is a fővárosba, Hoffmannék szintén a Ruhr-vidéken szereztek vagyonukat és a Mönchengladbachtól Düsseldorfig terjedő elsőrangú múzeumi, műtermi és galériás közegben a művészeti iskolázottságukat. Flick és a már említett más szereplőkön túl egy sor további példát lehetne még hozni, a legismertebb talán Paul Maenz, aki szintén a nyugati tartományokban (Köln) futotta be galériás karrierjét. Kollekciónak ugyancsak tudatos lépéssel keleten, Weimarban igyekezett elhelyezni, s az ottani együttműködés kudarca nyomán húzódott vissza Berlinbe.²¹

Kritikus olvasatban a keleti városokban hídfőállást kereső gyűjtők kulturális gyarmatosítást hajtottak (volna) végre a volt NDK-ban. Ezzel szemben szerintem a vizuális nevelés, a kulturális esélyegyenlőség terén óriási előrelépés lett volna, ha megvalósul a modern és kortárs múzeumok kirajzása a keleti területekre. Az esetleg kényszerű, konfliktusos együttműködés a nyugati gyűjtőkkel legalább élő kapcsolatokat teremtett volna a nyugati és a (csak jelképesen létező) keletnémet művészeti szféra között. Ilyen perspektívában inkább csalódásnak tűnik, hogy érdemben számon tartott új intézmény egyedül Lipcsében jött létre – az egyébként szintén Berlinben élő gyűjtő, Arend Oetker kezdeményezésére.²²

Berlinre tekintve megállapítható, hogy az új főváros maga is vonzott elég sok intézményt, másrészt felszívta az eredetileg egyéb keletnémet célpontokra szánt projekteket. Úgy teljesíti a magánosok álmát, a hozzájárulást a kelet–nyugati közeledéshez, hogy a városban működő nyugati hatékonyság miatt az intézmények nem buknak el, sőt még a politikai, véleményformáló elithez is közel kerülnek.

²⁰ Nem véletlen, hogy Frau Boros és Frau Hoffmann is művészettörténetet végzett, még ha nem dolgoztak is a pályán.

²¹ A keletnémet helyszínnek választása mögött ott a kényszer, hogy a nyugatnémet városok a saját erős múzeumi anyaguk miatt kevésbé lelkesen fogadnák a magángyűjteményeket, amint azt az alig egy éve Münchenben megnyílt Brandhorst Múzeum körüli felháborodás is jelzi.

²² Az amúgy szerény méretű lipcei kortárs múzeumot is ráadásul máig értetlenség, támadások övezik.

Balla D. Károly

PORIG ALÁZVA

csak egyszer fordul termőre az érdem
csak egyszer játszik önhalált a vágy
hiába kérnéd később, csúszhatsz térden
a higgadt érv se adja már alább

csak egyszer eshet meg a végső vétek
csak egyszer halmoz szerszámot a cél
nem vethetsz gátat semmiféle vésznek
nyakadra vár a metszett pengeél

tenyérre egyszer vesz a kapzsi isten
csak egyszer mondja el a szörnyű tant
de homlokodra írva semmi sincsen
és együttérzést senki nem mutat

csak egyszer léphetsz be a tiltott házba
kijönni nem tudsz, csak porig alázva

A BUROKBAHALT

Akadhat még, mi függelembe ránt,
vagy végleges a kívülállás kérge?
Magadra vetted autonóm ruhád
és nincsen mez, hogy elcserélnéd érte?

Most azt hiszed, hogy semmi sincs alant
és nincsen fent és körbe-körbe sincsen
olyan, mi egyszer torkodon ragad
és nexusával ver nehéz bilincsbe?

A könnyű látszat súlya rád tapad,
hiába csábít fények léhasága,
szorongsz a röpké kényszerek alatt,
határolódva életre-halálra.

A szűk burok már bőrdhöz tapad
– szabaddá ekként börtönzöd magad.

k.kabai lóránt

MUNKACÍM: ÉLET-HASZNÁLATI-UTASÍTÁS

Van, aki csak néz, de nem lát; más lát, de nem lép; van, aki csak hallgat, amikor beszélnie kellene, más csak fecseg folyamatost; van, aki félóra sem ad kölcsön egy sörrevalót, amíg befejeződik a nagyelőadás, de ha majd kölcsönzöl neki, előszeretettel feledkezik meg róla; van, aki a válát vonogatja, miközben számot kellene adnia, más meg epét hány a gondolattól, hogy mégsem lehet számadó; van, aki tárgyat keres vágyakozásához, más imádatának meg egyenesen isten kell; van, aki beéri annyival, hogy magyarázat helyett csak hallgat, s van, aki elhallgatja ezt a hallgatást; van, aki alkalmatlan időben hangosan felröhög, de a közös költséget nem fizeti; van, aki élvezi, hogy bárkit megkínozhat, megölhet, apró darabokba szeletelhet, a testrészeket pedig oda teheti dísznek és tróféának, ahová csak tetszik, ugyanakkor siránkozik, milyen rossz is a pártatlanság; van, aki naponta csak egyszer mosna fogat, más lépcsőjárás közben is dohányozna; van, aki adna a lázából, más a súlyos árnyak ad igazat; van, akiben bárki törzsvendéggé válhat, másból a törzsvendégek hálnak sorra ki; van, ki flegmán lapozgatja az újságokat, és szóra sem érdemesít semmit, mást pedig pompás agóniára várnak ugyanazok a lapok; van, aki senkire sincs tekintettel, s így sikolt fel, amikor elélvez, más még a cipőfűzőjét is gondosan tisztogatja; van, aki tudja, milyen egyszerű hazudni napra nap, és nem keveredik kommunikációs zavarba, más pedig szégyelli saját őszinte szavait is; van, aki elveszti a fejét, más csak a rossz idő esetén hagyja a megőrzőben a felelősséget; van, aki nem tudja, mit keres a Duna-parton, más tudja, hogy épp őt fogja gyászolni vagy megvetni; van, aki csak megaláz mindenkit, olyan hiú, más vak az alázattól; van, aki lopja a napot, a holdat, más napra-holdrakész; van, aki megdöglik, és semmi sem változik, más meg csak táncol; és így tovább, és így tovább; és így tovább, pedig a bolt elárusításra van berendezve, nem nézelődésre vagy tapogatásra, a helyre szóló vonatjegy az utas érdekeit védi, a sztalker könnyen megsértődik – megérkeztünk, innen indulunk: bár egyszer minden ebnek joga van harapni, a helyzet mégis az, hogy a kutyát is be lehet csapni.

Tamás Ferenc

„...UGYANAZ, MÁS, UGYANAZ”

Nemes Nagy Ágnes

A FÖLD EMLÉKEI

- 1* *Meglehetősen összezsúfolódtam. Mint a hegyben a kőrétegek, ahogy vetődnek-beszakadnak, ki tudná szétválogatni? Préselődik szilúr, devon; porlik, marad, összetéveszthető. Aztán az üledék-közetek édes mészvázai, az előkunkorodó csigahéjak, piciny oszlopfők egy élettani oszlopsor omladékaiból.*
- 2 *De ez hagyján; számítsd hozzá a szükségszerű flórát, ahogy felütik sűrű kottafejüket a növények, az évszakok szignáljai, és járnak föl-le, föl-le, magasra föl, a mélybe vissza, szabott és végtelen skálájukon. Először csak dadognak, próbálkoznak, egy-egy csenevész pitypang negyedhangja a grondon, aztán rákezdik, ez már nagy beszéd, ömlik a növények zöld-tarka orációja, azt áriázzák, azt, mindig ugyanazt. Változatokkal persze, levél, virágfej, törzs, ugyanaz, más, ugyanaz. Dehát ki bánja a tölgyfák tautilógiáját? A Rák-térítő beszédét ismerem; aztán felel rá a másik dél felől, az ekvátor szalagja el se hallgat.*
- 3 *Meglehetősen nehéz, tudod, a napokat egymástól elszigetelni. Körülhatárolni, hányadika van. Majd megnézem, majd rájövök, hogy az aszfalt olvad-e vagy a hó; ez csak olyan hajnali időzavar, majd oszlik. Már amennyire, hiszen az előbb még tüzetesen szemléltem ötesztendős jobb-térdemet, ott az a féltényérnyi, bíborszínű var, a gyógyuló kékség, valamint a sárga jód-szín halványuló partvonalala. Ezek az összevissza zúzott gyerektérdek, felfedezések domború térképei.*
- 4 *A lift. Ne felejtse el a liftet. A bérház udvarán a később épített lift, ahogy függőleges üvegfolysójában föl-le, föl-le. Hogy fénylett! Átlátszó volt? lila? azt akarom mondani, hogy üveg-színű, derengő. Röntgennel átvilágított torkon – föl-le – fényes falat, falatnyi dallam; egy meg-megzökkenő, derengő zúgás ég és föld között.*
- 5 *Mikor leszálltam a tevéről és adtam neki egy darab lepényt, hogy kapta el roppant lapátfogaival. Milyen nagy-csúnya fej ilyen közletről, de van-e szebb, mondd, a tevékanca hosszúpillás szeménél? Azt láttam én, tudod, amikor elvesztettem bronzpajzsomat ama csatában; a régen elhagyott, egyiptomi homokot láttam, a homok-égen azt a hosszúpillás szemet, az hullámozott fölöttem föl-le, állatarcokból végtelen tekintet. Azért vesztettem el különben a pajzsot, mert a fogószíja elszakadt. Elvesztettük sokan. Korhad a marhabőr, elfárad, bereped, megrántod és patt! Amikor a hintóm függesztőszíja elszakadt, amikor a korcsolyacípóm szíja elszakadt, amikor az ejtőernyőm zsinórja elszakadt.*

* A számozás nem szerepel az eredetiben, a szövegben való könnyebb tájékozódást szolgálja.

- 6 *Göndör barna hajam levágták, hosszú szőke hajamban nefelejcs, halványvörös hajam közepében a barát-pilis, rajta az a kis sípka, tonzurámon a kis kerek sípka, emlékszel? Az a kis... igen. Aztán gyapjas fekete hajam a nullásgéppel, ésatöbbi. Mennyi mindenem: hajam, térdem, halinám, tógám, selyemszoknyám, gipszkötésem.*
- 7 *Nem, nem. A jelenlét nem sziget. Legalábbis szigetsor. Hosszú sorban vonulok én, szigetsor – felülről nézd –, vonulnak lent, az óriási kékben, a Föld ismétlődő emlékei.*

Tegyük félre egy percre Nemes Nagy Ágnes prózaversének címét, *hallgassunk bele* elfogulatlanul a szövegbe! Mintha egy idősödő, feledékenységgel küzdő hölgy csevegne – mondjuk kávé mellett – egy barátnőjével, erről-arról, semmiségekről, emlékekről, megfigyelésekről, számára fontos dolgokról: „*Meglehetősen nehéz, tudod, a napokat egymástól elszigetelni. Körülhatárolni, hányadika van. Majd megnézem, majd rájövök [...] ez csak olyan hajnali időzavar, majd oszlik. Már amennyire...*”

Mintha egy kávéházban, eszpresszóban elhangzó diskurálást hallanánk. Mint egy kései Mándy-novellában. Vagy mint a HAJNALI RÉSZEGSÉG emlékezetes nyitányában: „*Elmondanám ezt néked. Ha nem unná.*”

Ahogy Kosztolányinál sem s többnyire Mándynál sem, itt sem tudni, ki beszél. De beszédmódja alapján előttünk a karaktere, figurája. Afféle Miss Marple-szerű, kissé mosolyra is készítő, de rokonszenvet keltő személy. „*Meglehetősen összecsúfolódtam*” – így kezdi, a társalgási nyelv laza, pongyola grammatikájával. (Tényleg össze tetszett zsúfolódni? Nem csak az emlékei zsúfolódtak össze a néaninek? És *meglehetősen?* – kérdezhetnénk kajánul.) „*De ez hagyján*” – legyint rá arra, amit először elmondott. „*A lift. Ne felejtse el a liftet*” – fontoskodik később. Nem, nem azért nem szabad elfelejteni a liftet, hogy ne kelljen emeletet másznia a barátnőjének, dehogya. Csak szeret a liftre gondolni, mert szépnek látja, és örömét megosztja beszélgetőtársával. Akit minduntalan megszólít: „*Azt láttam én, tudod, amikor elvesztettem...*” És magyarázkodva hozzáfűzi: „*Azért vesztettem el különben...*” Csak úgy árad belőle a szó, mesél mindarról, ami épp az eszébe jut, szeszélyesen változtatva témáit. Van itt földtan és növényvilág, Ráktérítő és gyerekkori térd-sérülés, üveglift és egyiptomi teve, frizura és selyemszoknya. A visszatérő motívumok révén szöttekre és zeneműre egyszerre emlékeztető a textúra. Nemes Nagy Ágnes könnyed, bájos játékosággal beszélteti szereplőjét (micsoda aurateremtő ereje van a kétszer is elhangzó, finom-finomkodó *meglehetősen* szónak!), akinek az *idő* a legfőbb problémája, és talán a *létezés gyönyörűsége* a legalapvetőbb élménye. Derűvel és letisztult bölcseséggel ajándékoz meg ez a vers.

Miss Marple esetében, tudjuk, a szenilis vénkisasszony-figura: álca. Miss Marple mindent megfigyel, mindenre kíváncsi, minden rejtett összefüggésnek nyomára jut, minden titkot bravúrosan leleplez. Az Agatha Christie-könyvek végén rendre egyetlen talány marad megfejtetlenül, és ez a vénkisasszony maga, aki felszínesnek és ügyetlennek látszik, kotnyelesen kutakodik, ám megérzést és logikát sajátosan kombinálva ragyogóan feltárja a bűntényt.

A Nemes Nagy Ágnes-prózavers beszélője is talányos. Megszoktuk, természetesnek vesszük, hogy a lírai műben *egy* személy beszél – a szövegben, a szöveg által megformálódó lírai én. (Természetesen leszámítva a ritka dialogikus verseket, mint Kőlcsey ZRÍNYI DALA és ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKE című költeményei vagy Radnóti eklogái.) Nemes Nagy Ágnes versének meghatározó sajátossága, hogy *beszélője alakváltó*. Kiléte, mibenléte tüzetesebb nyomozást igényel.

Az olvasás A FÖLD EMLÉKEI címmel kezdődik, s mikor az első mondatban az egyes szám első személyű beszélő megszólal, föl sem merül, hogy ne a földgolyó beszélne. Tőle a „*meglehetősen összezsúfolódtam*” indító mondat is kevésbé furcsa, mint embertől, főként azért, mert geológiai szakkifejezésekkel (*kőrétegek, üledék-közetek, vetődés*) és a *préselődik* szóval társul. Persze az *összezsúfolódtam* igealak így sem szabályos: sok alkotóelemből álló dolgok összetömörödésére használható a szó, így első vagy második személyű személyragot egyes számban nem vehet fel, csak többes számban (pl. *összezsúfolódtunk* a vilamosban). Ám rendhagyó beszélőtől könnyen elfogadjuk a rendhagyó grammatikát: miért is ne beszélhetne kissé furcsán a földgolyó?

Csakhogy a geológia itt *hasonlatként* szerepel: „...*összezsúfolódtam. Mint a hegyben a kőrétegek, ahogy vetődnek-beszakadnak...*” A földkéregben lejátszódó folyamat *nem hasonlít* a hegyben lejátszódóhoz, hanem *azonos* azzal, s ha valóban a Föld beszélne, önmagát önmagához hasonlítaná. Nem lehet tehát a Föld a beszélő – de hogy ki vagy mi szólal meg a szöveg elején, nem tudható.

A „*ki tudná szétválogatni?*” tagmondat háziasszonyos-praktikus szemléletmódja, az *összetéveszhető* szó, a mésvázak *édes* jelzője, a csigahéjakra alkalmazott építészeti metafora („*piciny oszlopfők*”) emberi nézőpontra és nőies karakterre vall. Saját állapotát jellemzően alkalmazza a földtörténeti hasonlatot, majd belefeledkezve e képzetkörbe, egy műkedvelő geológus gyönyörködésével szemléli a mészkőben fellelhető maradványokat: „*előkunkorodó csigahéjak, piciny oszlopfők egy élettani oszlopsor omladékaiból*”. Ismeri a földtörténeti korszakok megnevezésére szolgáló tudós szakszavakat (*szilúr, devon*), de lazán, pontatlanul fogalmaz, midőn maguknak e korszakoknak az összepréselődéséről beszél. Itt már földereng a később határozottabb körvonalakra szert tevő „Miss Marple”-figura.

A köznyelvi szempontból hibásnak minősíthető megoldások költőileg rendkívül termékenyek lehetnek, és kiemelten fontos információt hordozhatnak. Mennyi jelentést sűrít magába az „*elestvéledtem*” kifejezés (Bertzsenyi: LEVÉLTÖREDÉK BARÁTNÉMHOZ) vagy Ady meghökentően szabad nyelvhasználatú mondata: „*Az Élet él és élni akar, / Nem azért adott annyi szépet, / Hogy átvádoljanak most rajta / Véres s ostoba feneségek!*” (INTÉS AZ ŐRZÖKHÖZ; kiemelés tőlem, T. F.) A Nemes Nagy-szövegben megszólaló különös lírai alany a maga sajátos közlendője szempontjából metsző pontossággal fogalmaz. Olyan valaki beszél, aki az eltelt életidő hozadékát – aminek elemeit saját lénye alkotóelemeiként azonosítja – zsúfoltságként éli meg. Nem élmények vagy emlékek fölhalmozódásáról számol be, hanem súlyos tapasztalatokról, ezek egymásba nyomódásáról. Saját magát, *saját tudatát érzi zsúfoltnak*. Sok és nehéz, ami benne összetorlódott. Mintegy *az idő maga* tömörödött, sűrült össze benne, anyagszerűen, közetszerűen.

Ez az összetorlódott idő, ez a tapasztalattömeg azonban mostanra már *porlik, omladékos*, a rétegek *beszakadnak*: elvesztik formájukat, összekeverednek. Egy-egy elem őrzi csak meg eredeti jellegét („*marad*”) – erre utal a mészkőbeli csigahéjak képe, jelezve az elme szelekciós mechanizmusának esetlegességét is. A visszatekintő, magát értelmezni kívánó beszélő számára saját tudattartalmai *szétválogathatatlanok, összetéveszthetők*.

A prózavers második szakasza nem a geológiai képzetkört építi tovább, és a zsúfoltság-élmény témáját is épp csak annyiban folytatja, hogy *sűrű* kottafejeket és *ömlő* orációt említ. A százmillió évvel ezelőtt lezajlott folyamatokra utaló kőzetek után a földfelszínen zajló, az ember számára is érzékelhető történésekről beszél, a vegetáció kibomlásáról és az évszakokról, megújulásról, periodikusságról. Az idő ritmusáról, „*szabott és*

végtelen” ismétlődéséről, ahogyan egy élőlény megéli. A természetet, a növényzet diadalmas térhódítását ámulva figyelő ember attitűdjét érvényesíti a szöveg. Ám a szakasz végén újra felbukkan a földgolyó léptéke: „*A Rák-térítő beszédét ismerem; aztán felel rá a másik dél felől, az ekvátor szalagja el se hallgat.*” Aki itt beszél, annak számára a földgolyó egésze füllel befogható, a *grundon* próbálkozó, „*csenevész pitypang negyedhangja*” ugyanúgy, mint az Egyenlítő állandó (növény)beszéde, és hallja a növénytel teli és a növénytelen időszak – nyár és tél – cserélődését az északi és déli félteke között. A lírai én kitágult vagy megnőtt, emberi személyből személy fölöttivé, ember fölöttivé vált. Olyanféle, mint a PARADICSOMKERT angyala, aki kívülről, nagy perspektívából szemléli a Földet. Vagy talán a Föld az, amely (aki) érzékeli a felszínén zajló működést? Mégis ő beszél? *itt ő beszél?*

Az első két szakasz nemcsak az időképzet vonatkozásában eltérő karakterű (kövé sűrűsödő idő – mérleghintaszerűen föl-le mozgó, önmagát variáltan ismétlő idő), hanem abban is, hogy a képek a látás mellett melyik érzékszervre utalnak. Az első rész a manualitás, a tapintás képzetét idézi fel: mintha az a személy, aki megállapítja a körtegegek szétválogathatatlanágát, kézbe is venné, megtapintaná az előkunkorodó csigahéjakat, piciny oszlopfőket. A másodikban a hallás érvényesül, rendkívül erőteljesen: zenével vagy beszéddel összefüggő szó 12 található a néhány soros szövegben. E beszámolóban a növényvilág kibomlása hangzón: szignálok, skálák, orációk, áriák hangáradata.

Hang a lift is, tudjuk meg majd később, a negyedik szakasz *végén*, a felvonó látványának bemutatása után – „*fényes falat, falatnyi dallam; egy meg-megzökkenő, derengő zúgás ég és föld között*” – s ez a metafora *utólag* megalapozottá teszi a váratlan gondolati ugrást a liftre. De nem csak ez, már ez előtt is van kapcsolat a második és a negyedik szakasz között: a lift ugyanúgy *föl-le* jár, mint az évszakok szignáljai a két félteke között.

A versben megszólaló alany – aki itt újra ember – szemlélődése immár nemcsak az élettelen és élő természetre, hanem a városi, technikai civilizációra is kiterjed, s azt ugyanúgy bámulatra méltóan szépnek látja: „*Hogy fénylett! Átlátszó volt? lila? azt akarom mondani, hogy üveg-színű, derengő.*”

Figyelemre méltó a hármas analógia: az évszakok váltakozása és a lift mozgása mellé – váratlanul – harmadikként a nyelés, az emberi test működése társul: „*Röntgennel átvilágított torkon – föl-le – fényes falat, falatnyi dallam...*” Így a lift is, a nyelés is a *periodikus idő* képzetének megjelenítése. És majd ehhez kapcsolódik negyedikként „*a tevekanca hosszúpillás szeme*” a következő szakaszban: „*a homok-égen [...] az hullámzott fölöttem föl-le, állatarcokból végtelen tekintet*”. Létszintek, képzetek állandó, módszeres egymásba játszása történik ebben a versben. Az évszakok ingázása *torok*, az ég pedig *végtelen tekintet* – ismét az *élőlény*szzerű, sőt *emberszerű földgolyó* képzete érvényesül.

A harmadik rész, mint már fentebb szó esett róla, az egymásba csúszó napokról, összetéveszthető évszakokról szól, s a személyes-emberi létszinthez, az időérzékelés időskori zavarához kapcsolódik, annak hiteles (bár ironikusan-önironikusan túlzó) jelzése. Pszichológiailag releváns az is, hogy a beszélő a gyerekkori emléket (egy hatalmas, féltékeny nyári var szemlélését a térdén) a közelmúlthoz tartozónak éli meg: „*az előbb még tüzetesen szemléltem ötesztendő jobb-térdemet*”. A már-már egymásba csúszó életszakaszokkal a *megélt, pszichológiai idő* természetét – az időnek (vagy az időérzékelésnek) egy újabb aspektusát – ábrázolja a vers.

A felbukkanó emlék a gyerekkori személyiséget is előhívja: a mondat érzékelteti az attitűdöt, azt, ahogyan gyermeki kíváncsisággal és nagy figyelemmel tanulmányozza a

sérült a gyógyuló sebet. S e prózaversre oly jellemző módon a sebesült testrészt *térképként*, a Föld egy területeként metaforizálódik, és ezzel az *emberi szint és a földgolyó szintje ismét egymásba játszik, azonosul: „féltenyérnyi, biborszínű var, a gyógyuló kékség, valamint a sárga jódszín halványuló partvonala. Ezek az össze-vissza zúzott gyerektérdek, felfedezések domború térképei.”* Szigetet, sőt a többes számba tett gyerektérdek szó révén *szigeteket* láthatunk ezen a háromdimenziós térképen. Ez a kép megelőlegezi az utolsó rész *szigetsor* képzetét.

A bérház liftjének a negyedik részben szereplő képe után ismét óriási és váratlan téma-beli, képzetbeli ugrás az egyiptomi tevelés és tevetetés felidézése, a teve csúnya fejének és szép szemének leírása az ötödik szakasz elején. Egyedi, személyes emlék, ami aztán előhívja a személyesként, a lírai alany élményeként elképzelt történelmi múltat: „...*van-e szebb, mondd, a tevekanca hosszúpillás szeménél? Azt láttam én, tudod, amikor elvesztettem bronzpajzsomat ama csatában, a régen elhagyott egyiptomi homokot láttam, a homok-égen azt a hosszúpillás szemet...*”

A sivatag homokja és a föléje boruló ég *ugyanaz*, mint évezredekkel ezelőtt, nincs változás, *az idő áll* – ezt éli meg a sivatagba látogató. Mintha visszacsúszott volna az időben évezredekkel korábbra, s ő maga is egy egykori ember, egy ókori harcos lenne. *A személyiség átlép egy másikba* – a kiszolgáltatottá vált egyiptomi katona beszél: „*Azért vesztetem el különben a pajzsot, mert a forgósíjja elszakadt. Elvesztettük sokan. Korhad a marhabőr, elfárad, bereped, megrántod és patt!*” Persze stílusosan ezek a mondatok aligha illenek egy katona szájába – Miss Marple mesél (a tárgyakhoz értő háziasszony pontosságával és játékosan még a hangot is utánozva). A beszélő, mondhatnánk, a második szakaszból idézve, „*ugyanaz, más, ugyanaz*”: egyszerre *mindkét személy*. Mint egy álomban. Vagy hogy közismert irodalmi példára is utaljak: mint Ádám AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ-ban.

Az elszakadó szíj képzeete hasonló helyzetek sorát hívja elő, különböző korok figuráiként szól az én – *a személyiség megsokszorozódik*: „*Amikor a hintóm függősíjja elszakadt, amikor a kocsolyacipóm elszakadt, amikor az ejtőernyő zsinórja elszakadt.*” Ennek a szakasznak az újdonsága a fölsejlő tragédia: a védekezőeszközét elvesztő katona és az ejtőernyős sorsa is a biztos pusztulás. De a tragikus kifejelet csak az olvasó tudatában jelenik meg, a szöveg nem bontja ki: *hiányával* van jelen. A mondat maga grammatikailag is hiányos: három időhatározói mellékmondat alkotja, melyeknek nincs főmondata.

A hatodik szakasz, folytatva az előzőt, az *egyből a sokba kilépő személyiség figurációinak felvonulása*. A hajuk színével jellemzi őket – a négy szín talán az emberfajtaikat jelölheti, s így az emberek összességét húzza magába a versbeli én.

Személyiségek és sorsok bemutatása következhetne, de épp csak felvillannak emberalakok, a felsorolás az „*ésatöbbi*” szóval megszakad. Mindössze kettő körvonalazódik, úgyahogy. Az egyik egy tonzúras szerzetes kis kerek sipkával, talán a középkorból. A másik, a jelzésekből így sejthető, egy zsidó fogoly, akit a barát-sipka és a kipa hasonlósága hív elő: „*halványvörös hajam közepében a barát-pilis, rajta az a kis sipka, tonzurámon a kis kerek sipka, emlékszel? Az a kis... igen. Aztán gyapjas fekete hajam a nullásgéppel, ésatöbbi.*” A kép épp csak utal, ám jól felismerhetően utal a holokausztra. *Egyetlen* ember megalázó kopaszra nyírását – a fogolylét kezdőpontját – idézi meg (bár a szakasz elején is van szó hajlevágásról, de a brutalitás mozzanata – nullásgép – ott nem szerepel), ez a kép súrítja magába, *ez a rész helyettesíti az egészet*: a modern, gépesített népirtást, az emberi lény kiszolgáltatottságának, megalázásának, kifoszthatóságának és megsemmisítésének teljes problémakörét. Ez az emblematikus kép azt jelzi, hogy *a sors egyéni, de nem egyedi*.

A hatodik szakasz első két eleme akár személyes emlék is lehet: mondjuk a göndör barna haj levágása kamaszkori frizuraváltás, a nefelejcses, hosszú, szőke haj pedig kislánykori kép. A megfogalmazás persze olyan általános, hogy szinte akárkire vonatkozhat. Nem úgy a következő: a tonzúrázás fej *férfi* szerzetesé. Mint ahogy a pajzsos egyiptomi is férfi. Említhetjük a tógát is, amely otthonos egyenrangúsággal szerepel együtt a selyemszoknyával. A FÖLD EMLÉKEI személyiségeket és korokat magába szívó lírai énje nincs tekintettel a férfi-nő különbségre. Ahogy olvasás vagy filmnézés közben magunk is azonosulhatunk és gyakran azonosulunk is a miénktől eltérő nemű, korú, státusú stb. szereplővel. Abból a perspektívából, amit a prózavers érvényesít, nem a nő vagy a férfi, hanem az ember számít (aki egyébként, tudjuk, férfinak és nőnek teremtettet).

A záró, hetedik szakasz sajátos végkövetkeztetés. (Sajátos, mert szigorú logikával nem következik a megelőzőekből, a gondolat átugorja a levezetést – ahogy a köznapi társalgásban szoktuk. S ahogy az ellipszis alakzatát kedvelő modern irodalom szokta.) „*Nem, nem. A jelenlét nem sziget. Legalábbis szigetsor*” – olvassuk. Az *individualitás*, az ember (de legalábbis a modern európai ember) büszkesége számolódik fel, vagy inkább radikálisan *átértelmeződik* e záró felismerésben. Az *énben ott a más, a másik; az ényemben a közös.* „*Hová lesz énem zárt egyénisége?*” – kérdi aggódva Madách Ádámja (harmadik szín), s azt éli meg, hogy „*Alattam ing a föld. / Amit szilárdnak és alaktalannak / Tartottam eddig*”. A FÖLD EMLÉKEI beszélője szerint az én *zárt* egyénisége – nincs. De ez nem szegényedés, hanem gazdagodás. S nem ing alatta a föld, ellenkezőleg: *részese* a Föld mindenre kiterjedő, egyetemes rendjének.

A *jelenlét* szó Heidegger híres *Dasein* (ittlét, jelenlét, jelenvalólét) szavával cseng egybe, s a szakasz emberfelfogása is közel áll a német filozófuséhoz. Nem meglepő módon: az ÉJSZAKAI TÖLGYFA kapcsán Juhász Anikó számos lényegi kapcsolódási pontot tárt fel Heidegger és Nemes Nagy Ágnes látás- és gondolkodásmódja között, rámutatva, hogy a közvetlen hatás megléte bizonytalan, ám mindkettejük erős kötődése Rilkéhez magyarázatot ad a hasonlóságokra. A FÖLD EMLÉKEI zárórészében talán még eklatánsabb a Heidegger-közelség, mint a korábbi versben. „*Az, hogy az embert Heidegger Daseinként határozta meg, annyit jelent, hogy az ember nem az objektumként felfogott külvilággal szembeállított szubjektum – valamiféle önmagába zárt, önmagának elégséges ego –, hanem a világra nyitott, eleve a világban létező, világával egységet alkotó, hangolt-megértő ittlét*” – írja a heideggeriánus pszichoanalitikus irányzat, az ún. Daseinanalízis honlapja (<http://www.daseinanalizis.hu>). (A további lehetséges Heidegger-párhuzamokra, valamint az eltérésekre, különbségekre itt nem térek ki.)

Felülről nézd, figyelmeztet a beszélő, távlatból, mintegy történelmi vagy kozmikus nézőpontból. „*Hosszú sorban vonulok én, szigetsor – felülről nézd –, vonulnak lent, az óriási kékből, a Föld ismétlődő emlékei.*” *Változatokkal* persze, tehetnénk hozzá a második szakaszból kölcsönkérve a kifejezést. A világ folyása szüntelen történés és szüntelen ismétlődés. S minthogy minden történés nyomot hagy: a Föld emlékei. Vagy másképpen: ha a Föld metonimikusan a bolygón lakók összességét jelenti, minden, ami velük történt, a Föld emlékeinek nevezhető. Amikor a beszélő ezekkel azonosnak mondja magát, az én itt valamiféle mitikus világénné tágul.

„*A világ és az én itt eggyéválík, az én-nek világ-nagyságúra kell tágulnia, hogy kifejeződhessék. Jellegzetes objektív költői magatartás ez...*” – ezt Nemes Nagy Ágnestől idézem. De nem saját verséről írja, hanem a fiatal Babitsról, a HIMNUSZ IRISHEZ című költemény kapcsán: „*Idézz fel nekem ezer égi képet / és földi képet, trilliót ha van, / sok földet, vizet, új és régi népet, / idézz fel, szóval, teljes enmagam.*” (A kiemelés Babitstól.) A FÖLD EMLÉKEI és a Babitsról szóló

könyv (A HEGYI KÖLTŐ, 1984) közel egy időben keletkezett, ez magyarázhatja a szoros kapcsolódást. De legalább annyira fontosak a különbségek is. A Babits-vers énje inkább csak vágyik a világgal való azonosságra, mintsem valóban azonossá vált volna vele: individuális én beszél, és égi segítőhöz fohászkodik célja elérésének érdekében. Ezzel szemben a Nemes Nagy-prózaversben – főként az egyes szám első személy sajátos használatára révén – az én valóban több és más, mint az individuális én.

„*Most a világ beszél*” – ez is eszünkbe juthat A FÖLD EMLÉKEI zárásáról. Így, expressis verbis meg is nevezve a mitikus beszélőt, Vörösmarty tekint rá az emberi történelemre és az emberi lényre magára (AZ EMBEREK). Láttele szerint a történelem gonoszság és szenvedés ismétlődése, „*az ember fáj a földnek*”, „*az emberfaj sárkányfog-vetemény*”. A Vörösmartyéhoz hasonló szemszög Vörösmarty tragikus keserűsége nélkül – akár így is jellemezhetjük A FÖLD EMLÉKEI-t.

A prózavers utolsó mondatának még egy jellegzetességére érdemes felfigyelni: az *emlék* szó múltra vonatkozása azt sugallja, hogy a beszélő itt időbeli távlatból, mintegy a jövőből tekint vissza magára – a zárlat tehát nemcsak a tér és az én tekintetében vált perspektívát, hanem az idő vonatkozásában is.

A szakaszt indító kétszeres tagadás egy ellentétes álláspont elutasításaként hat, de magában a szövegben nem konkretizálódik, kivel vagy mivel helyezkedik szembe a vers beszélője. Talán saját magával, korábbi felfogásával. Talán a szokásos, közkeletű vélekedéssel. Babits-utalásként is olvasható – a fentebb bemutatott összefüggés után talán ez nem is olyan meglepő. A Nemes Nagy Ágnes számára magatartási mintaként is meghatározó, a szellemi ellenállásra példát adó Babits az 1925-ben megjelent kötetének, a SZIGET ÉS TENGER-nek a címét egy interjúban így magyarázta: „*Boldogabb korokban az emberi sorsok hajjai voltak a nagy sorstengernek: ma úgy állunk korunkban idegenül, mint a sziget, melynek a körüle zajló tengertől csak félnivalója van. Ilyen sziget volt ez években különösen minden emberi nyugalom és boldogság.*” A kényszerű és értékörző elszigetelődés, a fenyegetett individuum törekvése otthonos saját világ kialakítására-elkerítésére – ez a húszas évek Babitsának válasza a korra. „*Az ember hajdan ember volt, s szíve / itta az embert, testvér-szív; – ma nyáj, / megúnt baján kérődöz. Légy sziget / s várj napot a mocsárból!*” (RÉGEN ELZENGTEK SZAPPHÓ NAPJAI.)

„*Nem, nem*”, mondja a Nemes Nagy Ágnes-vers alánya, nem vagyok és nem lehetek sziget. Ez akár keserűen rezignált felismerés is lehetne, de nem az. S nem is éles vita, a Mester véleményének vagy magatartásának tagadása, hanem csupán töprengő továbbgondolás, újragondolás eredményének rögzítése. A széles perspektívájú, boldog kép – az óriási kében vonuló szigetsor – az élet törvényének megértéséről és elfogadásáról beszél. Az egyetemesben, valami *e világi transzcendenciában való osztozás* megéléséről. „*Hazám a lét*” – akár így is fogalmazhatna a prózaversnek személyiségeket és személy fölötti perspektívákat is magába ölelő beszélője, kölcsönkérve a KETTÓS VILÁGBAN című vers szavait.

A KETTÓS VILÁGBAN IS, A FÖLD EMLÉKEI IS kötet címadó, tehát a költő által is kiemelt, különösen fontosnak tartott vers: a pályát nyitó verseskötet (1948), illetve a költő életében megjelent utolsó, gyűjteményes kötet (1985). Figyelemfelhívásként hat ez az összecsengés. Meg más egyéb is: *az ég és föld között* szó szerkezet, a *növények*, a *tölgyfa*, *Egyiptom* – számos jól ismert Nemes Nagy Ágnes-motívum. E költészet konstans vonásaira irányítják figyelmünket. Hogy az állandó elemek jobban kirajzolják az életműben lezajlott változást. A kései prózavers *e költészet belső emlékezete* is, visszatekintés és végső összegzés.

A KETTŐS VILÁGBAN cím lentre és fentre, földre és égre utal, a vers hőse pedig mindkét világ lakója, a két világ összekötője: „*S a kettős, egymást tükröző világban / megindulok, mint földmérő az égen, / s pontos barázdán igazítva lábam, / a nyíri tájat csillagokba lépem.*” A pályakezdő költő feladat kijelölése, költői programja ez a vers. Ez a fiatalosan magabiztos költőmagatartás és az én efféle kitüntetettsége az első pályaszakaszban is ritka (sokkal inkább szorongásról, félelelről, vágyról, a világ és önmaga értelemmel történő bemérésének, megismerésének igényéről olvasunk), a későbbi Nemes Nagy-költészetből pedig eltűnik. De fentnek és lentnek egymásra vonatkoztatása, együtt érzékelése mindvégig alapvető a számára – erről vall, rendkívül erőteljesen, A FÖLD EMLÉKEI: a *föl-le* kifejezés hatszor fordul elő (sőt hétszer, mert kibővíve-nyomatékosítva is szerepel: „*maszra föl, a mélybe vissza*”).

A *föl-le* motívumhoz kapcsolódik az „*ég és föld között*” kifejezés, amely szinte szó szerinti idézet a KÖZÖTT című versből, a költői pálya *középső* szakaszának jelentékeny és jellegzetes darabjából (az 1969-es NAPFORDULÓ című kötetet ez a vers nyitja, majd az 1981-es gyűjteményes kötetnek ez adja a címét). E nagyszabású költemény az objektív líra eszközeivel az emberi létezés meghatározó körülményeket ábrázolja. A tárgyiasítás köre itt szélesebb, mint A GEJZÍR vagy a SZOBROK című versben, írja kitűnő elemzésében Lengyel Balázs, mindarra kiterjed, „*amiben az eleven ember a maga sajátos között-helyzetében él, ellentétek keresztezési pontján, hogy Nicolaus Cusanus szavával éljünk*”.

A KÖZÖTT a létezés a kiszolgáltatottság és a szenvedés drámájaként láttatja: „*széthasgató önkívületben / a fehér s a fekete mindennapos / néma villámcsapásai – // A nap s az éj között. // A szagatások, hasgatások, / a víziók, a vízhiányok, / a tagolatlan feltámadások, / a függőlegesek túrhetetlen / feszültségei fent és lent között*”.

Nemcsak a két szféra *közötti* helyzet miatt megpróbáltatás a létezés. A vágy „*percenként hússzor lélegezni / a zúzmárás, nagy angyalokat*” – nos, egy ilyen vágyakozás alanya még akkor sem boldog, akkor sincs harmonikus viszonyban a világgal, ha nem úgy gondolja, hogy „*minden angyal / Iszonyú*” (TÉLI ANGYAL). A fentinek, a transzcendensnek ilyen intenzív igénye kielégületlen, gyötrő sóvárgás. A lent világa pedig egyértelműen drámai történések helyszíne vagy lenyomata:

„*És lent a súly. A síkon röghegyek
nagy, mozdulatlan zökkenései,
amint fekszenek, térdénállnak
az ormok és a sziklahátak,
a földtan szobrai,
a völgy egy percnyi figyelem-lazulás,
aztán megint a tömbök és a formák,
meszes csonttól körvonaltól
kővé gyűrődött azonosság.*

Az ég s a föld között.”

Mennyire hasonlít ez a kép A FÖLD EMLÉKEI nyitányához, és mégis mennyire más! A KÖZÖTT tájába mintegy belerögzült a létrejövétel történéssorozata, s így folyton érzékelhető, állandóan jelen lévő az óriási erők feszülése. A prózaversben csak a *vetődnek-beszakadnak* és a *préselődik* igének van drámai töltete, de ezt felülírja a *porlik* szó. Ami a KÖZÖTT világképe szerint állandó, az itt mulandóként, szétesőként mutatkozik meg. A szakaszban a *ki tudná szétválogatni* bájos bizonytalansága, az *üledék-közetek* lassú, drá-

mátlan kialakulásának képzete, az *édes*, az *előrekunyorodó*, a *piciny* jelzők sugallta érdeklődő-kedvteli odafordulás a meghatározó. A geológiai képek nem is uralják a szöveget, szemben a másik verssel – kezdő s kis terjedelmet elfoglaló téma csupán. A FÖLD EMLÉKEI mintegy emlékszik csupán a valahai drámára. S nemcsak itt, az indításban, később sem sűrűsödik drámává az anyaga, pedig bőven volna rá lehetőség. A gyerekkori, minden bizonnyal súlyos térsérülés a gyógyulás perspektívájából idéztetik fel. Az elveszett pajzs a védtelen ember sorsának emblematisztikus képe lehetne, az *elvesztettük sokan* megjegyzés pedig a menekülő hadsereg és a szanaszét heverő holttestek látványára utalhat – de nem aktiválódik efféle vízió. A marhabőr elfáradásáról, az anyag természetes előregedéséről értekeznek a beszélő, a *megrántod és patt!* megjegyzéssel pedig mulatságos kis malórré fokozódik le a felidézett esemény. A további három analóg eset is – „*Amikor a hintóm függesztőszíja elszakadt, amikor a korcsolyacipóm szíja elszakadt, amikor az ejtőernyőm zsinórja elszakadt*” – kicsinek és jelentéktelennek tűnik föl. Igen, a dolgok elszakadnak, tönkremennek, baleseteket szenvedünk. A mondat a nyomatékos *elszakadt* szó ellenére azt sugallja, hogy az emlékező túlélt a szerencsétlenségeket, a hajdani feszültséget és fájdalmat „*békévé oldja az emlékezés*”. Mint már szó volt róla, a hajlevágás motívuma enged legtöbbet látni az egyéni élet és a történelem tragikus vetületéből – de a szöveg az *ésatöbbi* kifejezéssel határozottan elharapja az erről szóló beszédet. A FÖLD EMLÉKEI emlékszik a szörnyűségekre, de nem erre akar emlékezni.

Talán mondani sem kell, hogy nem valamiféle közöny vagy apolitikusság megnyilvánulása ez Nemes Nagy Ágnes esetében. A második világháború vagy 1956 háborús képei számtalanszor szerepelnek a költőnő verseiben elvont vagy akár igen konkrét formában. A KÖZÖTT-ben például a kibontatlanságában brutális tanknyomok szóval: „*Éghajlatok. Feltételek. / Között. Kő. Tanknyomok.*” Kibontott formában, 1956-os emléket felidézve az EKHNÁTON ÉJSZAKÁJÁ-ban:

„*És jöttek már a tankok.
Fém-hullámhegyek
elől futott az utca kőmederben,
futottak a puha testek fém és kő között,
egy-egy léggömböt húzva még magukkal,
dőlt bódék vászoncsattogásait,
hidkarfák loccsanásait,
távol hamut, és üveg-permetet,
s a hangközökben azt, ami fűjt felettiük,
azt, ami fűjt
fent, fent, a teljes égítést fölött.*”

*Egy mellvéden vetette át magát
a többivel együtt,
együtt, meredeken gurultak,
darabosan, zökkenve hulltak,
fent sorozatok még, ők egymáson át,
mint egy hegyomlás.”*

A FÖLD EMLÉKEI nem a háborúkra, kataklizmákra, az öldöklésre, árulásra, menekülésre, éhezésre, szenvedésre, az emberi nem véres történelmére akar emlékezni – vége-hossza sem lenne. Úgy tűnik fel, a növények fontosabbak. A növények zöld-tarka orációja, áriázása. Még ha ugyanazt mondják is: „*ki bánja a tölgyfák tauológóját?*”

De mit is mondanak? Az ÉJSZAKAI TÖLGYFA: „*Oly sürgetően állt ott mozdulatlan, / mint egy hír, tölgy-alakban, / amely elfárad megfajtatlanul.*” S egy másik TÖLGY: „*A tölgy-magasnyai fájdalom / önnönmagában megvigasztal.*”

Az üzenetet hordozó, hírhozó növény a Nemes Nagy-líra visszatérő motívuma. A JEGYZETEK A FÉLELEMRŐL című versben, „*a még lombtalan csemete-fák*” ágai, „*a targally vonalai ében, / ismeretlen betűket írnak, / s köztük, az ég zöld szeletében, / fent szikrázik az esti-csillag.*” A tulipánok pedig „*oly csapottak, oly borzasak, / széltépte, lázas hírnökök, / dadogják testbe-öltözött / híradásuk zilált szavát...*”

A jeleket író növények a KÖZÖTT zárlatában is felbukkannak:

„*Egy sáv fekete nád a puszta-szélen,
két sorba írva, tóban, égen,
két sötét tábla jelrendszerei,
csillagok ékezetei –*

Az ég s az ég között.”

Az idézetek kirajzolják, hogy Nemes Nagy Ágnes fái, növényei egy teljesebb lét hírnökei: a „fenti” tartományának üzenetét hordozzák, ezt érzékeli bennük a szemlélő. Ezt, a teljességben való létet kell tanulni tőlük (FÁK). Mert bár az ember elvesztette a teljességet, nincs teljesen kizárva belőle. Legalábbis tud róla, és vágyik rá: „*a vágyam égig domborul*” – olvassuk a korai (1946-os) ELÉGIA EGY FOGOLYRÓL című lírai elbeszélő költeményben. Jellegetes a folytatás is: „*De hozzá nem forr [...] / Egy réteg élet / a tested és a vágy között?*” És mintha ezt folytatná az „*istent csináló*” Ekhnáton maszkjában megszólaló én a 60-as évekből: „*A vágy már nem elég, / nekem betonból kell az ég*” (EKHNÁTON JEGYZETEIBŐL). A KÖZÖTT ehhez kapcsolódó képzetét, az angyalok belélegzésének vágyát már idéztem korábban. Ebben a versben a lélegzés- és az angyal-motívum a fa-képpel kapcsolódik: „*egy percnyi ég beláthatatlan / következményű lombjai, / az élő pára fái, felkanyarodva / akár a vágy, a fenti lombba, / percenként hússzor lélegezni / a zúzmarás, nagy angyalokat...*” Az angyal (angelos) szó etimológiailag hírhozót, az angélionnak – az ég üzenetének – közvetítőjét jelenti: a fa- (vagy növény-) és az angyal-képzet Nemes Nagy Ágnes költészetében közeli rokonok.

Nos, a *tölgyfák tautológiája* és a *növények orációi* a fentire, a transzcendensre, az egyetemesre irányítják a figyelmet, s ez A FÖLD EMLÉKEI lírai alanyának bizony fontosabb, mint a vérontások emberi történelme. Hogy is mondja Babits? „*...mily kicsi minden / emberi történelm!*” – ez a mondat dereng fel a háttérben (MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ...). Ugyanebben a Babits-versben kicsit előbb ezt olvassuk: „*én csak az őszre / nézek, az ősz érzem, mint bölcs növények és jámbor / állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb // tájaira...*” A bölcs növények és földgolyónyi lépték egyértelművé teszi a kapcsolódást. Tudjuk, ha máshonnan nem, hát Nemes Nagy Ágnes elemzéséből, hogy Babitsot nagyon is foglalkoztatták az aktuális történések. Ám a magasabb, az egyetemes, a létfilozófiai perspektíva – mint a tanítványául szegődő későbbi költőt is – még intenzívebben.

De miért éppen a növények a hírhozók? A kézenfekvő mitologikus-archetipikus vonatkozásokon túl (amelyeket a költőnő nemigen hangsúlyoz, de amelyek ott működnek képeiben) rendelkeznek még valamivel. A SZABADSÁGHOZ bazarórszájának „*Szépsége tömör, mint egy ékszeré. / Gyönyörű szirma sűrűn, gazdagon / fodorodik a vázán kétfelé. // Ha volna bennem valami imádat, / elébehullnék csukló térdemen: / csakis reá tűzd győztes glóriádat, / mert szép, mert él és mert – lélektelen.*” Lélektelen, vagyis tudat, öntudat nélküli. És éppen ez a

hiány teszi többé, mint a tudattal kereső, a racionális ismeretet oly sokra tartó embert. Mert ez utóbbi csak vágyik és kapaszkodik valamire és valami felé, amiben a másik élőlény benne van. „*Csak a növény tiszta egyedül. / Nem ismer kategóriát*” – kategóriát, a világot rendszerező, osztályozó emberi tudat alapeszközét –, „*S a bűnös széndioxidot / éjszaka mégis ő cseréli át. / Tisztán ragyog reggel az égi sátor / a tölgyek néma megváltástanától.*” (SZÉNDIOXID.)

Az a Nemes Nagy Ágnes, akinek költészetében, különösen a korai szakaszban, kulcsfogalom az ész, az elme, az eszmélet, az értelem, az öntudat, az ismeret, az agy, az agyvelő, a koponya szavakkal jelzett tudat (HADIJELVÉNY, AZ ISMERET, A KÍN FORMÁI, TENGEREN, KERESS HAZÁT, KETTŐS VILÁGBAN, BŰN, TAVASZ FELÉ, A REMÉNYHEZ, A SZÖRNY, DAGÁLY UTÁN, A HALLOTTAK, VASÚT, HARANGSZÓ, LIDÉRC, ELÉGIA EGY FOGOLYRÓL, MESTERSÉGEMHEZ, ESZMÉLET, DIÓFA, TRISZTÁN ÉS IZOLDA, ELMÉLKEDVE, JEGYZETEK A FÉLELEMRŐL, VÉDD MEG, A BŰN, A FORMÁTLAN, A GEJZÍR stb.), aki *esztelenül bízik az észben* (NAPLÓ / ÉSZ) – a növények öntudatlanságát csodálja! Sőt, megáhitja azt is, hogy a fentivel való közvetlen, áttétel nélküli, testi érintkezés érdekében már-már összeforrjon egy fával: „*Ne hagyj el engem, levegő, / engedj nagyot lélegzenem, / angyalruhák lobogójának / mellkasomban ezüstösen, / akár a röntgenképeken. // Egy ezüstnyárfát adj nekem, / arcom a rezgő lombba nyújtva / hadd fújjam rá lélegzetem, / s ő fújja vissza szüntelen / új, szennyezetlen életem, / míg kettőnk arca közt lebeg / a lélegzetnyi végtelen.*” (LÉLEGZET.) És csodálatos, de félelmetes is, amikor bent fa nő: „*...most titokban egy fa nőtt / ott bent, nem vettem észre, nem, / de most már érzem, érdesen, / törzsben a törzset s gyökerezve / hajszálgyökért hajszálerekbe, / s amint szilárd hulláma gyűlik, / körözni lassu évgyűrűt, / és éjszaka felriadok, / amint a roppant lomb suhog.*” (AZELŐTT.)

Gyötrelmes kettősségre, belső drámára bukkanunk ezen a ponton is, mint az életmű annyi más érzelmi vagy intellektuális területén. S annál feltűnőbb, sokatmondó, hogy A FÖLD EMLÉKEI-ből a növényekkel kapcsolatban, de minden másban is, hiányzik a drámaiság.

S ha már a hiányról esett szó, vessünk egy pillantást arra, hogy a prózavers az életmű milyen fontos témáira, problémáira nem utal! Nincs szó semmilyen formában a szerelemről, férfi-nő kapcsolatról, pedig ezt az alapvető érzelmi területet – ha nem is nagyszámú, de – súlyos, nagy alkotások képviselik (A SZOMJ, FÉLELEM, DIÓFA, TRISZTÁN ÉS IZOLDA, PARADICSOMKERT, HÁZ A HEGYOLDALON). Erre sem akar emlékezni a prózavers beszélője. Mint ahogy az Isten-kérdéssel való viaskodásra sem (A SZABADSÁGHOZ, PATAK, KIÁLTVA, ELMÉLKEDVE, JÉG, JEGYZETEK A FÉLELEMRŐL, PARADICSOMKERT). Noha Egyiptom említése joggal juttatja eszünkbe az Ekhnáton-ciklust, a prózavers Egyiptoma a tevével és a pajzzsal olyannyira csak profán, hogy nincs benne helye a nyugtalan fáraónak és égető problémáinak. Bár... bár az a végtelen tekintet a homok-égen talán jelzése, nyoma a valahai lázas Isten-keresésnek. A FÖLD EMLÉKEI nem akar tudni a szorongásról és a félelelről, ezen belül a halálfélelelről sem (NEM AKAROK, VIADAL). Mintha felülről nézve, messziről nézve ezek már nem látszanának. Vagy mintha az érett bölcsesség megszabadította volna ezektől a szenvedélyektől és szenvedésektől. A valahai villódzó feszültség helyét derű és megértés tölti be.

A kozmikus távlat alkalmazása feltűnő sajátossága Nemes Nagy Ágnes költészetének; az az ehhez közel álló jelenség, amit kitágult testérzékelésnek nevezhetünk, s ami A FÖLD EMLÉKEI specifikumának tűnhet, szintén gyakran bukkan fel korábbi versekben: valójában ez is Nemes Nagy Ágnes alapvető képzeleinek egyike. Eklatáns példája egy publikálatlan töredékből, az 1950-es évek végéről: „*Már óriási a kezem és az állam, / mint egy*

léggömb, fekszem az ágyban” (UTÁLAT, UTÁLAT AZ EGÉSZ; a BARNA NOTESZ-ból, 1958–1960). Már egészen korai versekben is felfedezhető. „*A negyvenezer kilométeres föld / Agyam csigáján gördül egyre beljebb*” – olvassuk az első kötetet nyitó HADIJELVÉNY-ben. „*Keress hazát! Az ürbe horgonyozz, / S a semmiségnek vetve gyöngye hátad, / Hol nem perzselhet többé torz nyomod, / Egy ifjú istent szűlj, mint az imádat*” – írja, az EKHNÁTON-t is megelőlegezve, a KERESS HAZÁT címűben.

A HARANGSZÓ-ban geológiai képzzel társul a sajátos testérezkelés: „...*a maró, merevedő kintől / így lassan közteté gyűrődöm*”, az OTTHON című versben explicit módon időképpzel kapcsolódik össze: „*Mint egy folyó nyugszom az ágyban, / vászon-völgyeken, halmokon. / Testből idővé válva lassan / a nappól éjbe így uszom. // És éjszaka, elcsöndesedve, / partjaimról magasba röppen / ködöt kavarva egy madár, / és némán kóvályog fölöttem.*” Az ISMERET-ben szintén szerepel a folyóképzet, de itt a lírai én mint híd jelenik meg: „*A rettegés és ismeret közt / mint hídbolt görnyedek / [...] fut rajtam nemzet, álom, élő, / de mind hová, hová? [...] Elold felleg, folyó, / köd úszik foszó partjaimnál...*” Erről eszünkbe juthat a FÁK csodálatos képe: „*és ködbé úszik át a fa, / akár a test emlékezetbe*” – újabb asszociatív áramkört kapcsolva be az én és a világ viszonyát, valamint az idő természetét vizsgáló, „emlékező” prózavers teljesebb értéséhez.

Az ÉJSZAKAI TÖLGYFA a test kitágulásának és alakváltásának folyamatát be is mutatja, továbbá itt is szerepel a part képze. A tölgyfa arcát nézve „*Erezte akkor a járókelő / saját körvonalaít lazulni, / köd úszta be folyékony partjait, / mint aki hirtelen erdei / tóvá sötétül, / mert egy ilyen arcot tükrözhetett.*”

A NŐI TÁJ már címében is jelzi emberi test és táj egymásba csúsztatott képzeit, és bár a táj emberiesítése nem olyan ritka költői eljárás, mint a fordítottja, a vers a fölbukkanó folyó- és időképpzel miatt is érdemes a figyelmünkre: „*Térde között kíváncsi síkló / villózik át: a nagy folyó. // Sokezer év dicsérte lággyá / a sűrű völgyet, dús hegyet...*” A BALATON 3. részében a geológia jelenik meg antropomorf, titáni istenségként: „*Levendula-mezők között / látni a geológiát. // Hegyet gyűr, szétszakít, / humuszt morzsol hamuból, / s iszonyatos lábujjai / kiállnak a saruból.*”

Szintén absztrakt természeti elem rendelkezik emberszerű vonással a TAVASZ FELÉ című versben: „*A Bak-térítő homloka világol, / faragva hitből és politikából: / észak felé közeledik a nyár.*” Az évszakváltást földgolyó-léptékben láttatni és még a névvel rendelkező egyik délkört is említeni – ugyanaz a gesztus, mint a majd’ negyven évvel későbbi prózaversben! S ha már évszakváltásról és kozmikus rendről esik szó, idekívánkoznak a DALSZÖVEG világkorszakok ritmusát megidéző sorai: „*Az észak is helyet cserél, / egymással észak és a dél, / 26 ezer év alatt. // 26 ezer év után / öregszik a gyümölcs a fán / és hallani a júliusi kertben / hulló gyümölcsök egyenetlen, / extraszisztólés dobbanásait.*”

Természetesen eszünkbe juthat a nyíri tájat csillagokba lépő alak is, bár a KETTŐS VILÁGBAN képe kevésbé tetszik valódi, megélt testérezkelésből fakadónak, mint a többi, már idézett példa; inkább csak kigondoltnak hat. Bár ki tudja. A villanyvilágítás előtti vidéki világ óriási csillagos égboltját kell elképzelnünk. A tágasan nyújtózkodó nyírségi táj a sötétben csak sejlik, nem látszik. Aki itt hazafelé tart a barázdákon, a lába alatti földet sem látja, csak érzi – a mély sötétségben állandó és intenzív a talaj érzékelése, figyelni kell. És körülveszi, húzza fölfelé a milliárd csillag. („*Se hold, se út. Fönt jár a szem, / bolyong a csillag-sűrűben*” – fogalmaz a későbbi BALATON című versben.) Nem lehetetlen, hogy megéli, amit a szöveg mond: „*a nyíri tájat csillagokba lépem*”. Csak a kezdő költő képei még nem olyan élesek (lásd A LÁTVÁNY című verset), nem rendelkeznek az érzékletességnek, valószínűségnek azzal a sűrűségével, mint a későbbiek.

Külön kell szólni a SZOBROK című versről. A NAPFORDULÓ című kötet darabja, az objektív líra módszerére rátalált költő alkotása. Szerepvers, egy sebesült katona mondja el utolsó perceinek történetét. Azt, hogy katona beszél, egyetlen utalásból kell megértenie az olvasónak: „*elgurult fehér sisakom / egy buborék a homokon*”. (Meglepő, hogy épp egy katona? Dehogy. Sebesült katona szerepel a VIHAR című versben is, amely a kötetben épp a SZOBROK előtt áll, hasonlatként pedig a HÁZ A HEGYOLDALON-ban; egy katona halálát ábrázolja a korábbi VILLAMOS, vö. még az EGY KÖLTŐHÖZ c. verssel; a háborúban határőrszolgálatot ellátó katonák a szereplői az életrajzi ihletésű MIHÁLYFALVI KALAND című elbeszélő költeménynek; halott katona képe villan föl a kései VÍZ ÉS KENYÉR-ben.) Kicsoda ő? Miért fehér a sisakja, ruhája? Honnan való? Hogyan került abba a helyzetbe, amiben most van? Mindez nem tudható, rejtélyes, titokzatos. A vers arra fókuszál, amit megél ez a fiatal férfi. Sebesülésének mibenlétére vonatkozóan is mindössze két bizonytalan kapaszkodónk van, hasonlatokba rejtett jelzések, így nem tudhatjuk biztosan, legitim-e az információt a szereplőre vonatkoztatnunk: „*zörögtem, / mint vasszilánk a koponyában*”; „*S a bádógok rajtam, a bádógok. / Horpadt szelencék, / amint a fényt dadogva visszaverték, / egy repülőgéproncra fénylik így, / de bent még mozdul, ami él, / karóraszíjon némi vér...*” Talán repülőgép-katasztrófa történt, a pilóta a hegynek ütdődött, lezuhant gépből kirepült. Amit az eseményekről megtudunk, az rendkívül kevés; az elbeszélést a sziklák közötti tehetetlen gurulással kezdi a vers, s mindössze néhány sor vonatkozik a külső történésekre: „*a sziklatorkon legörögtem [...] Aztán kigurultam a partra. [...] koponyám forrt a napon [...] fekiüdtem, sziklát ért a vállam [...] fekiüdtem a sziklára kenve, / az eleveniség mocska a kövön.*”

A tengerparton „*szobrok voltak*” – minden bizonnyal a „*földtan szobrai*” (ahogy a KÖZÖTT fogalmaz): szoborszerű kőtömbök, sziklák. Mint a cím is jelzi, ezek a vers főszereplői, ezeket nézi, mint a sebesült és halálára készülő Andrej herceg az eget, a költemény súlyosan sérült katonája. És nem magával törődik, hanem lenyűgözve a látványtól, metafizikai kérdéseken töpreng, mint a HÁBORÚ ÉS BÉKE hőse is: „*Ki ez a tömb? / Ki volt, aki hegynyi palából / irtózatos indulatával / hasogatta ki ezt a közönyt?*” És ahogy a sziklára kenve fekszik, az élni vágyás makacsságával létszintet vált: „*Nincs makacsabb, makacsabb, / egy kőbe dobod magadat / egy tárgyba dobod, egy kőbe dobod / eleven nyakadat, / ez már kőbeli évszak, / lecsavarva az élete félvak, / ki véste ki ezt a közönyt? / ki volt, aki hegynyi palából / eleven nyakadat?*” Teremtés és megsemmisülés, születés és halál összeér a természeti képződménnyé váló, a kőltébe alászálló ember kihunyó tudatában. Aztán már nincsenek kérdések és szándékok, nincs idő sem; a környezetét érzékeli csupán: „*Só és homok és fent a kőtömb, / mint egy barlang az égbe vájva, / ez a viszonylagos öröklét, / ez az ásványok félhomálya – // zúg, zúg, a víz, egy Föld az ágya: / keserősége kőedényben.*”

Nemes Nagy Ágnes (mint Rilket is) elsőrendűen foglalkoztatták a különféle tudatállapotok. Mit élhetne meg egy kitörő gejzír, ha emberi tudata lenne? (A GEJZÍR.) Mit élhet meg egy űzött és elvérző vaddisznó? (VADKAN.) És a feltámadó ember? (LÁZÁR.) És az, aki a „*túli tartományból*” tér vissza? (A VISSZAJÁRÓ.) A SZOBROK is efféle alkotás, a határhelyzet előhívta sajátos tudatállapot rögzítése (legalábbis ez a vers egyik rétege). Ha A FÖLD EMLÉKEI kibontaná a pajzsát elvesztő egyiptomi vagy az ejtőernyővel balesetet szenvedett másik emberalak (nyilván ő is katona!) helyzetét, a SZOBROK-hoz hasonló szöveg jöhetne létre. De nem bontja ki, csak utal rá – emlékeztet és emlékezik. S természetesen a geológiai képzetek is rímelnék egymásra, de ami ennél fontosabb: mindkét vers zárása – hirtelen látószögváltással – a tengert és a Földet láttatja. De a hasonlóságban ismét a szignifikáns különbség tűnik fel. A korábbi versben: „*zúg, zúg, a víz,*

egy Föld az ágya: / keserősége kóedényben”; s így is kezdődött: „Keserű. / Keserű volt a tenger, amikor...” A késeiben pedig, emlékszünk jól a feledhetetlen képre: az óriási kék tengerben méltóságteljesen, nyugodtan vonul a szigetsor.

Nemes Nagy Ágnes utolsó pályaszakaszában több prózaverset írt – ezek alkotják A FÖLD EMLÉKEI közvetlen környezetét. Több közülük tematikailag is közel áll hozzá: a rétegzett, térként megjelenő és/vagy tárgyá váló idő az alapvető problémájuk (EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA, MÚZEUMI SÉTA, TERASZOS TÁJKÉP). Nem a test úszik át emlékezetbe (FÁK), hanem ennek inverzét tapasztalhatjuk: az emlékezet ölt testet. S mindegyikben az az oldott, csevegő hang! Laza, társasági beszéd. A korábbi, keményre kalapált, kötött versformák után igazi újdonság, megújulás. A tónus a költőnő esszébeli dikciójára emlékeztet – de persze más is, és ahány prózavers, annyiféle. De az kétségtelen: a költő tanult saját esszéesztikájától. Úszkálni lehet ezekben a szövegekben, és kortyolgatni, ízlelgetni. Elcsodálkozni, ráismerni, mulatni, gyönyörködni – részletekben, váratlan asszociációkban, összefüggésekben. Lassan, tűnődve és sokszor kell olvasni, hogy mélységüket és gondos megszerkesztettségüket megmutassák.

A FÖLD EMLÉKEI kisebb terjedelmű, s így kevesebb motívumot görget, mint a legtöbb Nemes Nagy-prózavers, de még így is zavarba ejtően gazdag. A legkisebb mozzanataiban is utalást, fel nem tárt jelentést lelhet a figyelmes olvasó. Azt hihetnénk, a harmadik szakasz térdmotívumával nem lehet különösebb dolgunk, ezt értjük. De ahogyan a hatodik szakasz felsorolásában újra felbukkan: szemet szúr, s az újraolvasásokkor egyre inkább: „Mennyi mindenem: hajam, térdem, halinám, tógám, selyemszoknyám, gipszkötésem.” A mennyi mindenem formula s utána a kettőspont: ismétlő felsorolás bevezetése. Igen ám, de a haj-motívumot leszámítva (ami a szakasz vezérmotívuma) a térd az egyetlen, ami tényleg szerepelt a korábbiakban, és ez a felsorolásban az egyetlen testrész! Nem a halinán, tógán, selyemszoknyán csodálkozom – miért is ne lehetnének ott a szerepeket, maszkokat egymásba zsúfoló versben, s miért is kellene iskolásan ismételnie magát a szövegnek? De miért van itt a térd, kilógva a sorból, kivillanva e bámulatos jelmezbal darabjai közül (alól!), mire figyelmeztet?

Lehet, hogy a beszélő ezzel teszi sajátját az idegen korok és kultúrák ruhadarabjait, pontosabban a velük jelzett életeket. Erre látszik utalni a felsorolás végi, rímfelelőként szereplő gipszkötésem szó is (csakis láb gipszet képzelhetünk ide!). Mert a térd valóban a sajátja – úgy értem, a költői életmű sajátja: „A gyermek rezgő, állati / félelme kezd kiállani / csontomból. Ép a térdem” – olvassuk a korai ÁLLATOK című versben. A térd, ha nem is oly gyakori, mint a testre vonatkozó egyéb szavak (váll, nyak, tenyér, test, csont, koponya, izom, homlok és még mennyi!), jellegzetes Nemes Nagy-motívum, lásd A SZABADSÁGHOZ, A NŐI TÁJ, ELÉGIA EGY FOGOLYRÓL, TRISZTÁN ÉS IZOLDA. Szerepel egy sor fiatalkori, a költő által nem publikált darabban is, így az 1944-es MAGÁNY-ban: „Elsűllyedek, de nem fáj. / Elsűllyedek, de nem érzem. / A vízzel lanyhán küszködik a vállam és a térdem.”

A térd A FÖLD EMLÉKEI-ben olyan tehát, mint egy személyes védjegy, a szerepekben feloldott-kitágított én mögött megbújó személyes én jegye. Érdemes megnézni még egyszer, alaposan, milyen is ez a térd, hátha kivállja titkát! „...ott az a féltényérnyi, bíborszínű var, a gyógyuló kékség, valamint a sárga jód-szín halványuló partvonal.”

A bíbor nem Nemes Nagy-szín, ez nem utalás, csupán a látvány leképezése. A gyógyuló kékség már többet mond: felszívódó véraláfutásra utal. Ez az itt ki nem mondott szó fontos, súlyos önjellemző versszövegekben szerepel. A „Különös, hogy mindig sebet kapok”

kezdetű, a MÁSODIK KÉZZEL ÍRT FÜZET-ből (1947–1960) származó, nem publikált vers „régóta horzsolts, véraláfutásos / bensőm”-ról beszél. Az ugyanitt található, beszédes című FÁJ-ban ez olvasható: „Be jó, hogy nem látni a tudatot! / Micsoda véraláfutások, / micsoda régen elfelejtett / foltok, micsoda mélyre-vásott / ütéshelyek / tarkítják – rút lehet.” A NAPFORDULÓ-kötetben publikált, objektíváló módszerű A TÓ álomszerű víziója szerint „van valahol, / valami lassu to. / Bukdosnak benne föl-le, föl-le / korsók, millió, millió. [...] Én itt cserép-esőben ázom. / S mérem a véraláfutáson, / korsónak melyik volna jó.”

Újra és újra megisméltendő sérülések, lelki véraláfutások helyett – gyógyuló, felszívódó, eljelentéktelenedő ütésnyom a kései prózaversben. A „Minduntalan megsértenek. A villamosok, a legyek, a képzelet, a mozdulat – / percnként öl az indulat” (MINDUNTALAN) hiperérzékeny sérülékenysége helyett a sebet borító-védő var és az a kékség, amiből a zárásban a boldogító tenger- és szigetsorkép kibomlik. Nemcsak „a létezés személyestől független megtapintása” történik meg ebben a prózaversben (Lengyel Balázs megfogalmazása), hanem, elrejtve, Nemes Nagy Ágnes legszemélyesebb vallomása is személyisége átalakulásáról. (E ponton vitatom Lengyel Balázs véleményét, aki szerint a kései prózaversekben áttételesen sem rajzolható meg konkrét alanyi vonatkozás.)

Gyógyuló kékségről és nem teljes gyógyulásról szól ez a vallomás, s nem feledhetjük az EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA figyelmeztető megállapítását sem: „A seb környéke érzékeny.” De az a létállapot, az a létélmény, amelynek efféle mondatok a kvintesszenciái: „a léttel küszködöm naponta” (ALKONY); „bugyborog a szív a rettenetben” (PATAK); „...hol minden vibrál és veszendő, / hol minden fércelt, foszladó, / hol rojtosodik már a szív, / s egyetlen szálon függ a szó...” (MESTERSÉGEM); „villózik, néma láthatáron, / a szárazvillám szenvedély” (KERIVÁROS) – nos, ez a közérzet a múlté. S ez a megállapítás egybevág a prózaverssel kapcsolatos egyéb, korábban rögzített tapasztalatainkkal.

Van még egy utalása ennek a csodálatos térdnek, amelynek a bíbor és a kék mellett, a jódától, sárga is a színe. Kék és sárga... honnan olyan ismerős ezeknek a komplementer színeknek az együtt szerepeltetése? A sárga falú, sárga tornyú templom, amely a kékbe nyúlik... megvan, igen: A KRISZTINÁBAN! „a déli, nyári sárga-kék.” Szorongásról is beszél ez a vers kétségtelenül („Szorong a szív. S benne szorong / a nyári fény, a sok torony [...] szorong a szívben a világ”) – de a színkettős varázslatos szépségében alapvetően az egymást kiegészítő – s nem egymásnak feszülő – kettősség harmóniája, az élet csodája nyűgözi le a látványt magába ivó és verssé bűvölő költőt. A vers végén, egy felröppenő galambraj révén mozgókép lesz az állóképsorozatból, s a galambokhoz szól a szorongástól szabadulni vágyó, a fentit áhító és az élményrögzítést feladatának tudó lírikus fohásza: „Galamb, galamb! Röptesd fel hát a képet, / a sárga mögött lengesd meg a kéket, / hogy megmaradjon, mozdulatlan, / egy szárnycsapásnyi mozdulatban.”

Talán nem csak ezért, a harmónia vágyának kifejezése és a világban fellelhető dinamikus összhang meglétének demonstrációja miatt idézi föl A FÖLD EMLÉKEI A KRISZTINÁBAN-t. Egy szobor kapcsán hangzanak el ezek a – prózavers szempontjából oly sokatmondó – sorok: „egy vékony fiú szobra állt a térben, / az ibolyaszín előtt hófehéren, / s oly élesen, mint a sötétedő / élet előtt a mult idő.”

Ez a megfordított hasonlat (hiszen az absztrakt fogalmat szokás konkrétumhoz hasonlítani az elképzeltetővé tétel érdekében, s nem fordítva) rendkívüli érzékletességgel, szinte testiesítve jeleníti meg az idősödő ember emlékezetének mechanizmusát: a régebbi múlt, a fiatalkori emlékek éles kontúrjait a közelmúlt vagy akár a jelen homályosabb, érdektelenebb háttére előtt. A jelenbeli tapasztalat vagy hallott esemény előhív a

múltjából hasonlókat, és a koros ember azokat érzi inkább a sajátjainak, hiszen a régi tapasztalatok idején volt fiatal, ereje teljében lévő, továbbá azokból a tapasztalatokból épült fel a személyisége: azok igazán az övéi, a jelenbeliek esetlegeseek, súlytalanok. A felidézett emlékek gyakran örömmérzést váltanak ki, mert a személyiség éntudatát megerősítik („ilyet én is tapasztaltam, ezt én is ismerem!”), s az emlékező, visszalépve az időben, mintegy visszafiatalodik; ezek fényében a jelen valóban (de persze metaforikusan) elsötétedik. Különösen dialogikus szituációban, amikor új ingerek érik, amelyek megszólítják a régít.

De vajon ezt az emlékezésmechanizmust láthatjuk-e A FÖLD EMLÉKEI-ben?

Nem, nem egészen. Szétválogathatatlan rétegekről – tudatrétegekről – beszél az első szakasz, egymástól nehezen elszigetelhető időszakaszokról a harmadik eleje: nem emlékeket idéznek fel, hanem időskori tudatállapotot ábrázolnak. Jelenbeli a tavaszi-nyári növényáradat és a lift – vagy legalábbis (az ismétlődés révén) jelenhez, múlthoz egyaránt tartozik. Emlékek, valódi múltbeli képek csak a harmadik szakasz második felében és az ötödik-hatodik szakaszban jelennek meg, alanyi emlékek és más múltbeli személyekhez köthető történések. Csak ezeken a pontokon emlékező vers, s itt valóban a fent leírt mechanizmus érvényesül. Ez a terjedelemnek kevesebb mint felét teszi ki. Láthattuk, sok mindenre nem akar emlékezni A FÖLD EMLÉKEI. De a beszélő kétszer is felszólít emlékezésre: „*Ne felejtse el a liftet!*”; „*kis kerek sípka, emlékszel? Az a kis...igen*”. És még a hajtat díszítő virág is: nefelejcs. Az emlékekkel és a felejtéssel, az emlékezni akarással és a felejtetni akarással küszködő emberi tudatot állítja elének s teszi tapasztalatlankká ez a szöveg.

E ponton térjünk ki még egyszer a különös „összezsúfolódtam” szóra! Tudattartalmak, emóciók összezsúfolódásának, összetorlódásának, egymásba préselődésének képzete szintén előfordul korábbi versekben, nem tanulság nélküli ezeket is föllapoznunk. Már idéztem a FÁJ című, nem publikált versből a véraláfutásos tudat képét. Ugyanebben a versben ez is szerepel: „*Oly réteges a fájdalom, / s egymás fölé gyűrűzve gyűlik. / Mit számlál-gassam magamon / a szomorúság évgyűrűit.*” Az 1958–60 közé datált BARNÁK NOTESZ-ben található az UTÁLAT, UTÁLAT AZ EGÉSZ című töredék: „*De mennyi része van, hány rétege! / A fürtelem dobostortája, tábla, / földtani metszet, kőzet-ábra, / ez a szegények bibliája, / olvasható az életedet, / undorból préselt rétegek. / Meddig még a prés?*”

Képek összezsúfolódásáról többször olvashatunk. A szintén nem publikált, 1947-es OTTHON című enteriőrben valódi festményekre vonatkozik a kifejezés: „...a mennyezettől földig zsúfolva mind a képek / és néha éjszakánként a fojtott párbeszéd / [...] mind fullasztók az ízek és fullasztók az álmok...” A SZÁRAZVILLÁM-kötet JÉG című darabjában: „*Belémfagy lassan a világ, / mint téli tóba nádbugák, / kis torlaszokban ott ragad / egy ág, egy kép, egy égdarab –*” A hetvenes években keletkezett A LÁTVÁNY-ban pedig: „*A kék. A zöld. A folyamág. / A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztja végig / a koponyám falát, mint körmozi. // És éjszaka is felzavarnak, / északifénye van a falnak, / és fényes kések: bútorok – s fölránt fektemből a páfrány, / s rég-rohadtt, bonyolult fonákján / a spórák is vele, / mint bonyolult nagyvárosok / légifelvétele – / Mert élesek / a képek mind, mert élesek, / vakít ez a hangtalan zsúfolódás, / amint jönnek és körbemennek / az ón, a kén, a madarak, / a repülések, kiterjedéstelen, / elektronhéküvesztett égítetek / sűrűségébe összehajtván...*” (A kiemelések tőlem, T. F.) A hosszabban idézett utolsó versben a zsúfolódás mellett feltűnhetnek a prózaversben is megtalálható elemek, képzetek, szemléleti formák: fosszília (itt: páfrány, ott: csigahéjak), különös fényjelenség (itt az északi fény metaforája, ott a fénylő lift, a röntgennel átvilágított torok), a fenti nézőpont (légifelvétel, égítetek, illetve Rák-térítő, megnevezetlenül a

Bak-térítő, ekvátor; a felülről nézd felszólítás; a nagybetűvel írt Föld szó). Az életműben újra és újra előbukkanó, egymást megszólító képzetekben egy erőteljes és egyéni költői világ, egy specifikus költői szemléletmód mutatkozik meg.

Az emlékezés mibenléte és működése az utolsó pályaszakaszban rendkívül erősen foglalkoztatta Nemes Nagy Ágnes, több versének is témája. Az EGY PÁLYAUDVAR ÁTALAKÍTÁSA szintén tartalmazza az *emlékszel* kérdést, s ennek ismétlésével felszólít, sürget. Az építkezés leírása (jelen) után a leendő központi létesítményt szemlézi, a még nem levőt: „már-már látni éleít fent, a biztos és a kétes közti térben”, hiszen „oly keskeny réteg zárja el attól, hogy legyen”. A jövő, ahogyan a jelenben felsejlik: mintegy megfordított emlékezés. Aztán a vasút épp elbontott, a közelmúltban még meglévő tárgyai következnek: „Te emlékszel még, ugye, a mozdonyforgató dombra?” Majd az építési terület és a pályaudvar környezete (a Vár, a Vérmező) szemügyrevételére szólít fel: „De fordulj vissza. Nézd meg mégegyszer az építési területet. (Úgy értem: a történet táblái közt próbálj meg visszatalálni arra, amely jelenlétnek nevezhető.)” Igen, az időben is sétál a teret és tereptárgyait szemlélő és szemléltető beszélő. A következő szakaszban át is lép egy olyan időbe, ahonnan az építkezés már múlt: „Ugye, emlékszel, amikor befejezték? Te ott voltál, amikor véget ért? Te ott voltál a megnyitáson is még? Tágas lett.” És a zárásban már nemcsak az építkezés múlt idejű, tehát emlék, hanem megrendítő módon maga a város is. A távoli jövőből, valami életen és történelmen túli perspektívából szemlél és szólít fel emlékezésre: „Ugye, emlékszel a citromsárga gumiruhára? Az ételcsomagokra a világon? A kétes és a biztos közti térre? Ugye, emlékszel a Vérmezőre? A földtani teknőre a domb alatt? A visszamenőleges viszonylatokra? Az átalakításra? Az épület-együttesre? És az átalakításra? A légikikötőre? Emlékszel-e arra a városra?” Ugyanilyen időbeli perspektívaváltást A FÖLD EMLÉKEI zárásában is megfigyeltünk.

Közvetlenül: a LÁTKÉP, GESZIENYEFÁVAL címmel 1981-ben megjelent pályaképiinterjúban önmagát (ha tetszik: empirikus énjét) jellemezve beszél Nemes Nagy Ágnes a történetiséghez való viszonyáról is: „Igaz, ami igaz: össze szoktam téveszteni a múltat a jelenrel. Sőt a jövőt is a jelenrel. Nekem nem fontos, hogy valami régen történt-e vagy a jövőben fog történni – az idősíkokat hajlamos vagyok összezagynáltni. Kijövök a szalamiszi csatából, hogy beforduljak a Nefejejs [!] utcában egy kapualjba. Az idő számomra egyszerre, együtt van jelen; az aktualitásérzésem, a jelenléti érzésem messzire kilóg az életemből. [...] az időszintek elválaszthatatlanul folynak át egymásba.” Nem a költészetéről, hanem önmagáról beszél – persze egy költő játékos komolyságával. Tehát mégis inkább a versek alanyára vonatkozik a szöveg, s nem a névvel-lakcímmel rendelkező költőre? Személyes és nem személyes szféra, versbeli én és empirikus én összefüggése bonyolult.

A jelenben felbukkanó múlt a témája az Áprily Lajosnak és Jékely Zoltánnak ajánlott A KERTBEN című versnek. E témamegjelölés alapján szokványos emlékverset sejtethetünk – de nem az: az emlékről és a múltból való töprengések is, a képek is jellegzetesen egyéni és izgalmasak, és áthallásokat fedezhetünk fel A FÖLD EMLÉKEI-vel. „A kertre kell, a kertre mindig / emlékezni. Vagy inkább / a mintha-most-is, mintha-volna mellől / eltörölni a minthát. // Tulajdonképpen azt hihetné az ember, / hogy a múlt lecseng. De nem, / eltűnik, aztán visszatér, / a földet megkerülve visszatér, / akár az évszakok, melyek / hol maggá tömörülnek, hol kinőnek, / pontatlan útjain a téridőnek [...] / Ott járnak ók, az épp megint kinőtt / kertben [...] / kigyúlván, elhomályosulva, / az idő spiráltekercei mentén el-, visszakanyarulva, / el, vissza, jönnek: / Újra, újra, újra.”

Térszerű az idő az EGY PÁLYAUDVAR...-ban is, A KERTBEN időképzete szerint is; az első szerint mi közlekedünk benne, pontosabban az idő táblái között járkálhatunk, a második szerint a (múlt) idő tér vissza, periodikusan. Profán pszichológiával: az emléke-

zés irányított-akaratlagos és spontán-akaratlan fajtáját jeleníti meg a két vers. Persze többet is: a tudat „nem ésszerű” működését, vagyis a racionalitás közhelyes felfogásától eltérő mechanizmusát, a pszichében valóságként megjelenő különös időélményeket, s azt is, hogy a valóság és képzelet összefüggése sokkal bonyolultabb, mint ahogy azt a kategorizáló emberi elme gondolni (képzelni) szereti.

A képtelenség: valóság – ezt tapasztalja a Grand Canyonban az AMERIKAI ÁLLOMÁS hőse. Meg mást is, még különösebbet: „...*belebámulva a nem-volt / és soha-többé-nem-lesz képtelenbe, / a süllyedő Három Hajó, a Hindu Templom / kőtömbjeit félősen üdvözölve, / melyek ez egyszer éppen akkorák / voltak, mint a geológiai gondolatok. / Rájuk ismertem, nem vitás.*”

Tudható, hogy nem elképzelt, hanem valóságos Grand Canyon-élmény a vers ihletője (Nemes Nagy Agnes 1979-ben fél évet töltött az Egyesült Államokban, lásd AMERIKAI NAPLÓ címmel kiadott feljegyzéseit). Sajátos módon nem a kanyon leírása a vers tárgya, ebbe bele se fog a költő, aki pedig az érzékletes leírás művészetében Arany János szintjéhez mérhető. Csak jelez – a „*geológiai gondolatok*” kifejezéssel a földtani erők működését ábrázoló verseire utal (KÖZÖTT, SZOBROK, A GEJZÍR stb.), és az ezekben ábrázoltakra, a földtan szobraira, a tömbökre és formákra vonatkozik a *rájuk ismertem* megállapítás is. Ráismert arra a valóságra, amit költői képzelete évtizedekkel korábban meglátott és ábrázolt! Ezt a nyilván megrendítő, misztikus élményt módszeresen elfedi, takargatja a versszöveg, nem enged utat az itt aztán igazán helyénvaló pátosznak: egy elhagyott állomást, egy fabódét választ témául, a lenyűgöző kanyon: melléktéma csupán; a *rájuk ismertem* kifejezéshez a pestiesen szlenges, bagatellizáló „*nem vitás*” megjegyzést fűzi; a vers hőseit, saját magát pedig esetlennek, minden nagyformátumúságot nélkülözőnek ábrázolja („*Csontig fázom. [...] / Az előbb még egy korcs borókafába / kapaszkodva álltam a szakadék / rézvörösének legszélén, belebámulva...*”, „*félősen üdvözölve*”) stb.

Ennek a ráismerésnek az élményét ragadja meg egy publikálatlan kis vers (ÉN LÁTTAM EZT), és ebben aztán teret kap a misztikus sejtelem; ez a szöveg kapcsolódik az emlékezés témájához. Teljes terjedelmében idézem:

*„Én láttam ezt. (Még sose láttam.)
Én jártam itt. (Még sose jártam.)
Egy másik életben talán
Erre a földre rátaláltam.*

*Egy másik életben talán
(Vagy valamely másik halálban),
Amikor öntudatlanul
S elfátyolozva erre jártam.*

*Vagy el se mentem én soha.
Itt voltam mindig, földbe-ástan.
S most itt állok, még szédelegve
E vértelen feltámadásban.”*

A vers elején mintha két hang beszélne. Az egyik a helyszínrre ráismerő, arra emlékező tudatrész. A másik a racionális én, amely (aki) tudja, hogy nincs mire emlékezni. Mind a kettő határozott, magabiztos – mindkét, egymást kizáró állítás igaz. Az élmény bizonyosságát a racionális belátás még csak meg sem ingatja, nemhogy lesöpörné. Ezért, az élmény magyarázatául, játékos-költői hipotézisként az fogalmazódik meg, hogy az én

egy másik életből ismeri a helyet. Gyakran előhúzott, közhelyes idea ez, s a könnyed dikció jelzi, hogy a beszélő nem is veszi túl komolyan az ötletet. S mint egy mondókában, megismétli: „egy másik életben talán”. Erre vág rá a „*vagy valamely másik halálban*” sor. Játékos felelés ez? A racionális én csúfolódása? Lehet, de bele is borzonghatunk. Élet és halál felcserélhető? Összetéveszthető? Két azonos státusú létállapot? Ettől kezdve egyre súlyosabb a szöveg. Az „*öntudatlanul / S elfátyolozva erre jártam*” kijelentés Euridikére utal, a halott fiatalasszonyra, akinek majdnem sikerült elhagynia az alvilágot, hogy egy második életet kezdjen, de aztán visszasüllyedt a halottak derengő, tudattalan létébe (vö. Rilke: ORPHEUSZ. EURÜDIKÉ. HERMÉSZ). Az „*Itt voltam mindig, földbe-ástan*” sor élőhalottként jellemzi a beszélőt. A zárás pedig a feltámadás-motívum révén halott állapottá minősíti a beszélő egész addigi életét. De a feltámadás sem boldog és fényes katarzis, mint például Bach H-MOLL MISÉ-jének CREDÓ-jában vagy M. S. mester oltárképén. Inkább keserűnek és tanácstalannak érezzük a vers hősét. Persze tudhatjuk: „*feltámadni éppolyan nehéz*” (LÁZÁR).

Hogy a tudat különös játéka-e csupán az efféle ráismerő emlékezés, vagy valóban van korábbi élet, amelynek emléknymoi váratlanul előbukkanhatnak, nem dönti el a vers. Meghagyja hipotetikusnak, és az élménnyel szembesülő, az élményt értelmezni kívánó, egész életét mérlegre tevő embert ábrázolja.

S ha van korábbi életünk, életeink, miért ne lehetne, hogy az egyikben elvesztettük bronzpajzsunkat az egyiptomi sivatagban, a másikban szőke hajunkban nefelejcs volt, a harmadikban nullásgéppel vágták le gyapjas fekete hajunkat? Ahogy A FÖLD EMLÉKEIBEN olvassuk. Én és nem én között nincs éles határ, ahogy múlt, jelen és jövő között, élet és halál között, emlék és jelenbeli tapasztalat, valóság és képzelet között sem. Ezt mutatja meg, ennek megélésében részesíti olvasóját Nemes Nagy Ágnes.

Radnóti Miklós versfordító-pályázat

HOMÉROSZI HIMNUSZOK

X. Aphroditéhez

Küproszki szép Küthereiát énekelem ma e dallal.
Édes ajándékot hoz az embernek, finom arcán
kedves rózsa-mosoly szalad és kivirágzik az isten.

Üdv, istennő, őre a jólépült Szalamisznak,
s Küprosznak, mit a tenger ölelget. Küldj nekem édes
dallamokat, s költök rólad majd verseket én még.

Publius Vergilius Maro

ELSŐ EKLOGA

- MELIBOEUS Tityrusom, te a bükk lombsátra alatt heverészve
erdei Múzsádat fújod vékony furulyádba;
elhagyjuk mi az otthont és édes mezeinket,
futva futunk – de te, Tityrusom, lustán a hűvösben
„szép Amaryllis”-t visszhangozni tanítod az erdőt.
- TITYRUS Minket az isteni kegy békével övez, Meliboeus.
Ő nekem isten lesz mindig: neki öntözöm eztán
aklunkból vett kisbárány vérével az oltárt.
Hagyja az állataim – látod – szabadon legelészni,
én meg játszhatok itt nádsípomon azt, ami tetszik.
- MELIBOEUS Én nem irigykedem, inkább ámulok: errefelé hogy
mily nagy a zúrzavar. Én magam is, látod, szomorúan
hajtom a kecskéim – bizony épp csak vonszolom ezt is.
Mert az imént a sűrű mogyorósban két kicsit ellett,
és a csupasz sziklán odahagyta a nyáj e reményét!
Hányszor előre jelezte a bajt – emlékszem – a villám,
tölgyfát sújtva – de én mindig vak voltam a jelre!
Tityrusom, mondd csak mégis: ki tehát az az isten?
- TITYRUS Ostobamód azt hittem Rómáról, Meliboeus,
hogy csak egy akkora város, mint a miénk, hova gyakran
pásztorként a kicsiny jerkéket hajtani szoktuk.
Így mérem kölykét a kutyához, kis gödölyéhez
kecskét; így szoktam kicsi mellé mérni nagyobbat.
Ám ez a város a többi közül bizony úgy kimagaslik,
mint ciprusfa a lengedező fűzfák sűrűjéből.
- MELIBOEUS És mely fontos okod volt, hogy Rómába utazzál?
- TITYRUS Az, mi a restre tekintett (későn bár): a szabadság;
most hogy már, ha nyirom, szürkén hullik le szakállam:
lám, mégis letekintett rám, s ha sokára, de eljött,
most hogy már Amaryllis ölel, s Galatéa a múlté.
Mert (ez igaz) szabadulnom, amíg Galatéa enyém volt,
nem volt semmi remény, de a jószággal se törődtem.
Bár a karámomból kikerült a sok áldozat-állat,
s préseltem puha sajtot a fősvény városiaknak,
még sohasem jöttem teli erszénnyel haza addig.
- MELIBOEUS Ámultam, hogy az isteneket búsan hivogatta,
s nem tudtam, kire hagyta a fán Amaryllis az almát.
Tityrus elment. Téged, Tityrus, itten a fenyves,
téged a források s a gyümölcsfák mind hivogattak.
- TITYRUS Mit volt mit tegyek? Én szabadulni a szolgasoromból
máshol nem tudtam, se találni ilyen kegyes istent.

- Itt láthattam az ifjút: azt, akinek, Meliboeus,
 évi tizenkét nap füstöl majd mindig az oltár.
 Kérvényemre a választ ő elsőnek így adta:
 „Csapd ki a marhát, mint eddig; szaporítsd a gulyádat.”
- MELIBOEUS Boldog vagy te, öreg! hisz a földed megmarad akkor,
 s ez neked épp elegendő, bár mindent csupa kő fed,
 s lápos iszap, szittyó lepi el legelőd, meg a káka.
 Vemhes üszöd a szokatlan fű sem fogja zavarni,
 s nem fertőzheti meg szomszéd nyájak nyavalyája.
 Boldog öreg! hiszen itt, ismert patakok közelében,
 szent forrásoknál lehetsz árnyék hűvösére.
 Itt, hol a szomszéd mezsgye sövénye szegélyezi kertet,
 s most is vadméhek legelésznek a fűzfa virágján:
 lágy zsongásuk szór a szemedre szelíd-puha álmot.
 Onnan, a szikla alól fog a lombvágó dalolászni,
 és nem szűnnek a kedvenc gerléid s a galambok
 turbékolni az égig nyúló szil tetejéről.
- TITYRUS Szarvas előbb legelészik az égben, a könnyüfutású,
 s partra előbb veti meztelenül halait ki a tenger,
 vagy pedig egymás országában számkivetettként
 párthus előbb Ararist, s Tigris kortyolja a germán,
 mint hogy az ő arcképe a szívemből elenyésszen.
- MELIBOEUS Most mi pedig délnek tartunk, szomjas feketékhez,
 vagy szkítákhoz, ahol vad Oaxés zúg sebes árral,
 vagy kik a föld túlsó peremét lakják, a britekhez.
 Látom-e még valahára, csodálom-e még a tanyámat:
 otthonom és gyeptéglával kirakott kicsi kunyhóm?
 – jó néhányszor lesz majd még aratás bizony addig.
 Mit gonddal műveltem, a szántó: vad katonáé,
 s barbáré a vetés. (A viszály mire vitte a polgárt,
 a nyomorultat!) Ezeknek műveltem meg a földem?!
 Így olts körtét, így telepítsd, Meliboeus, a szőlőt!
 Jöjjetek, egykor dús nyáj, jöjjetek erre, gidáim –
 nem fogok én ezután zöld barlangban leheverni
 s nézni, amint csüggök ti a távoli szikla bozótján;
 nem dalolok többé, s nem is én hajtlak, gödölyeim,
 tépni fanyar fűzet, s ha virágzani kezd, a lucernát.
- TITYRUS Még ma azért lepihenhetnél itt nálam az éjjel
 zöld levelek sűrűjében. Van zamatos finom almám,
 van puha gesztenye még, s neked is jut bőven a sajtból –
 ott már füst gomolyog fel, a messzi tanyák tetejéről,
 messze a bércekről már ránk magasodnak az árnyak.

Mezősi Miklós fordításai

FIGYELŐ

AZ ESSZENCIALIZMUS: FELEJTÉS

A visszaszerzés reménye. Húszéves a Hitel (Antológia)
Szerkesztette Papp Endre
Hitelért Alapítvány, 2008. 612 oldal, 5400 Ft

A hagyományátadás folyamatában talán csak egyetlen végzetes zavar állhat be, és ennek semmi köze nincs egyes hagyományelemek elvesztéséhez, esetleg kényszerű újraértelmezéséhez. A zavar csak akkor válhat végzetessé, ha a hagyomány átlátásának képessége, a rá irányuló reflexió képessége vesz el, az az energia, ami lehetővé tenné az állandó újraértést, tehát a folytonosságot az időben. Ilyenkor az a látszat keletkezik, hogy maga az idő vált a hagyomány ellenségévé, a múlt idő, az időben lezajló változások nem engednek minket hozzáférni az egyetlen autentikus tradícióhoz, a régi világhoz, amikor még minden problémátlanul jó volt. Vaskorban élünk, mert régi jó hagyományaink nem érvényesek immár. Ez a bénultság, ez a halálos zavar hívja életre az esszencializmust és a fundamentalizmust.

Ahogy előrehaladunk a *Hitel* folyóirat húsz évét ünneplő kötet olvasásában, egyre inkább megerősödik a meggyőződésünk: erről van szó, egy idő után már arra kezdünk figyelni, vajon maradt-e mégis bármi, ami nem igazolja ezt a sejtésünket, ami némi reményre jogosít. A kötet címe – A VISSZASZERZÉS REMÉNYE – (különben Csoóri Sándor a *Hitel* születését elmesélő esszéje viselte ezt a címet annak idején) is mintha erre utalna. A válogatás két uralkodó szövegtípusa, a versek és a „sorskérdéseket” tárgyaló esszék egyaránt egyfajta dacos időnkívülséget hirdetnek, vagy legalábbis figyelmen kívül hagyják mindazt, amivel az elmúlt évtizedekben szembesülniük lehetett volna. A kötet uralkodó hangneme egy olyan válság- és hiányretorika és érzület, ami nem ismerhet problémákat, kérdéseket, a válaszok ugyanis mindig és eleve rendelkezésre

állnak, csak a félszívűség, az elnyomás, az önző, kapzsi rosszindulat eltakarta őket a szemünk elől. A jelen az a pont, ahonnan ezt, a reménytelenség uralmát érzékeljük, a jövő pedig – ez a visszaszerzés reménye – akkor válhat a mienké, ha az eleve adott, mindig is rendelkezésre álló válaszokat végre meghalljuk a Hivatottak szájából, és a kellő hittel, elszánással indulunk a nyomukban. A XIX. század nagy magyar közéleti költészetének jól ismert retorikai-szerkezeti megoldásait követik ezek a megszólalások, „és mégis-mégis fáradozni kell”, továbbá a Király István Adyjának mégis-moráljára ismerhetünk rá újra és újra bennük. Ezzel magyarázható, hogy a kötet szépirodalmi anyagának elsősorú többsége a líra műnemébe tartozik, alig-alig találunk novellákat, Lázár Ervin kis remekét és egy emlékezetes szociográfiatörredéket Rott József tollából, Méhes Károly ügyesen megírt, kissé talán modoros szövegét és még legfeljebb egy-két írást. A szólitás, mozgósítás, hitvallás, nevezük leegyszerűsítve így: váteszhagyományának magyar tradíciói a lírában a legerősebbek, a kötet költőinek túlnyomó többségére, különösen a kevésbé jelentősekre elementáris hatást gyakorolt Nagy László és a részben vagy egészben a Nagy olvasatában élő József Attila és Ady Endre, a leggyengébb versek nem többek az ő életműveik poétikai kliséinek ügyetlen és anakronisztikus variálásánál. Ha arról kezdenénk el beszélni, mi volt az, ami a magyar költészet történetében problematizálta azokat a költői szerepmintákat és poétikai gyakorlatokat (váteszi hagyomány, látomásos költészet, melynek alapja a kép, történelmi-parabolisztikus retorika, a lírai szubjektum üzeneteként színre vitt tanítás, feddés, buzdítás), akkor vagy kénytelenek lennénk alapos líratörténeti fejtegetésbe bocsátkozni, vagy pedig érdemtelen közhelyeket kéne mondanunk, óhatatlanul fölényes stílusban, pedig célunk mégiscsak a megértés volna. Tandori, Petri, Tolnai Ottó, Oravecz Imre neve nem vagy csak alig-alig kerül elő a kötetben, a szerzők költői nyelvén hatásuknak nyoma sem látszik, náluk fiatalabbakról nem is beszélve, de még Nemes Nagy és Pilinszky vagy Weöres és Vas

líryanylevének is csak elvétve találjuk nyomát. Az egyetlen kivétel Orbán Ottó lehetne, aki Csoóri számára személyesen és költőileg is fontos volt, továbbá Orbánt költőként szenvedélyesen foglalkoztatta a kötet költői megszólalásait meghatározó lírai hagyomány továbbvitelének lehetősége, részleges érvényessége, csak sokkal reflektáltabban ennek a kötetnek az átlagszínvonalánál. Természetesen nem arról van szó, hogy a költők és értekezők ne hallottak volna a szóban forgó életművekről, hanem hogy nem hajlandók őket tudomásul venni. Versértésüket és versírói gyakorlatukat nem kívánják újraszituálni, aktuálisá tenni valamiféle vitapozícióból, csak deklarálni, hogy mindenfajta átgondolásra készítő kihívást ellenük irányuló elleneséges hadműveletként ismernek fel, ami csak megerősíti meggyőződésüket igazságuk magárahagyottságáról, helyzetfelmérésük pontosságáról, harcuk jogosságáról.

Ennek az attitűdnek talán legszembeötlőbb példája éppen a kötet szerkesztője, Papp Endre írása. Papp úgy véli, hogy egyes teóriák és csoportok szerint a „nemzeti” irodalomnak nincs létjogosultsága. Ez itt valami olyasmit jelent, hogy a magyar irodalom teljesítményeit a „nemzetközi tudásipar” által gyártott teorémák, vizsgálati módok szerint kell olvasni, s elvesztek a magyar irodalom önértékei. Ez réges-régi és természetlen vita (hogy mennyire régi, mennyire kapcsolódik a magyar tudományos, művészeti és társadalmi modernizáció különböző törekvéseihez, ahhoz lásd, mondjuk, Litván György *MAGYAR GONDOLAT, SZABAD GONDOLAT* című esszéjének elejét a *Huszadik Század* című laphoz és a Társadalomtudományi Társasághoz köthető szociológiai törekvések magyarországi fogadtatásáról). A kötet gyenge írásait épp ez jellemzi, hogy mindenféle új gondolat felvetése hiányzik belőlük, régi, részben már korukban is tévesen feltett kérdésekre kívánnak régi, régen is használhatatlan válaszokat adni. Kell-e mondani, hogy mindenfajta tudományos és művészeti tájékozódás nélkülözhetetlen feltétele az, ha tudjuk, ki mit beszél-csinál a világban, hogy a tájékozódás nem önkéntes behódolás, hogy a saját, jelentős, a tudományos centrumokban zajló diskurzusokat is alakító teljesítmények is csak akkor hozhatók létre, ha erről a tájékozódásról nem mondunk le, hogy olvasni nem ön-alávetés a szellemi gyarmatosításnak. A nemzetközi tudományos eredményeket, persze, le-

het mechanikusan „alkalmazni”, ez azonban nem elég ok arra, hogy az érdeklődést nemzetietlen karaktervonásnak tekintsük. Papp a saját értékrendet erőszakosan befolyásoló, lecserélő nyugati minták követésének tekinti az irodalomelméleti robbanás mellett például azt, hogy a Nobel-bizottság döntése után a magyar irodalmi gondolkodás megkísérelte újraértékelní Kertész életművét. Papp abból a leegyszerűsítő előfeltevésből indul ki, hogy a „különböző előjelű kánonokban... addig nem említették a nevét”. A szerző a „kánonokat” jól láthatóan valamiféle szerzők neveit tartalmazó dicsőségtábláknak tekinti, pőre, vegytiszta hatalmi machinációknak, az irodalmi teret harctérnek látja. (Természetesen hatalmi mező is az irodalmi, csak nem olyan közvetlenül, olyan kétosztatúan, ahogyan Papp véli, nem az a paranoid hatalmi logika rajzolja ki, ami írásában mutatkozik.) Mivel minden értékelés csak manőver a nemzeti és a nem par excellence nemzeti tábor közt dúló ütközetben, világos, hogy akiknek jó véleményük volt Kertészről a Nobel-díj után, azok közül „senki nem merte megkérdőjelezni a korábbi leértékelés tévedésé-*ként való lelepleződését*”. Persze azért, mert az elismerést „a kérdésben érdekelt csoportok azonnal a szerző származásával hozták összefüggésbe”. Ez aztán „*eleve kizárta, hogy szakmai természetű kritika is szót kaphasson*”. A sötétben bujkáló a „*kérdésben érdekelt csoportok*” diverzáns tevékenységének dicséretes éberségre valló leleplezése nagyjából mindent elárul Papp Endre nem túl bonyolult „hatalomelméletéről”. A hatalmi viszonyokat természetesen nem a diskurzusanálízis hivatott feltárni, hanem a gyanú megdöbbenést szimplán működő, zavarba ejtően jól ismert – félreértés ne essék, sok helyről is jól ismert – „hermeneutikája”. Nyilván nem azért mondják, mert úgy gondolják, hanem hát „*ki merné kockáztatni, hogy értellenségével az antiszemítizmus gyanúját vonja fejére*”. A „*szakmai természetű kritika*”, hiába a reakció sötét mesterkedése, természetesen „szót kapott”, mondjuk, Szirák Péter Kertész-könyvében, aki a SORSTALANSÁG-on kívül egyetlen könyvet sem tart hibátlannak, szót kapott, természetesen azt, Radnóti Sándornak a FELSZÁMOLÁS-t tárgyaló írása lesújtó ítéletében, szót kapott, mondjuk, Bán Zoltán Andrásnak a K-DOSSZIÉ-t elemző szigorú kritikájában. De például e sorok frójának Kertészről szóló könyvében is a JEGYZŐKÖNYVRŐL, a GÁLYANAPLÓ-ról, a VALAKI MÁS-ról szóló írásokban, az esszéket kommentáló fejezetben.

Szó, szó, szó, ahogy a dán királyi sarj mondaná. Amennyiben Papp megírná, persze, szigorúan szakmai természetű, a tőle oly igen távol álló politikai megfontolásoktól magától értetődően mentes kritikáját, rögtön volna miről tárgyalni a homályos gyanúsítgatások helyett, és sokkal kevésbé tűnne úgy, hogy – az egyszerűség kedvéért nevezzük így – politikai kifogásai vannak. (Most el lehetne kezdeni elmélkedni arról, hogy van-e és kívánatos-e politikai megfontolásoktól mentes kritikai tevékenység, de a szöveg valódi kérdések megvitatására nemigen ad alkalmat.)

Azzal folytatja elmélkedését az értekező, hogy az irodalomtudományban elterjedt „*a nemzetközi tudásipar*” térhódítása okán egyfajta olvasásmód, ami a szövegek nyelvi-retorikai aspektusainak vizsgálatát helyezi előtérbe, és kevésbé foglalkozik művelődéstörténeti, esztétörténeti kontextusukkal, és azzal vádolja a régi vágású szakembereket, hogy naivan áttetszőnek tekintik a nyelvet, „üzenetek” hordozójának. Papp Kulcsár Szabó Ernő iskolájáról beszél, és a „nemzeti” iskolát, tábort, irodalomértelmező csoportot mintegy a „másik” oldalra helyezi, a naivnak, szakmaiatlannak tartott (értsd: szakmai kihívásokkal szembesülő) táborba, hiszen az ilyen tudósok a „*nemzeti sajátosság önazonosító jegyeit*” kutatják művelődéstörténeti perspektívából. Az értelmetlenség határát súroló, esszencialista szintagma, „*a nemzeti sajátosság önazonosító jegyei*” szembeállítás az – írj és mondd – nyelvi-retorikai vizsgálódással, mint kevésbé nemzetivel, akkor is értelmezhetetlen volna, ha értelmes megkülönböztetésnek tartanánk a „*vagy a nyelv, vagy az eszme- és mentalitástörténet*” típusú szembeállításokat. Akárhogy is, Kulcsár Szabó Ernő egyik írásából kiderül, nyugtatja meg társait Papp, hogy „*nincs olyan tudományosan alátámasztható érv, amely kizárhatná az irodalmi értékítélet célképzetei közül a nemzeti jelzővel identifikálható vonatkoztatási rendszert*”. Ennek a mondatnak minden egyes eleme lóg a levegőben, bár a fogalmazásmódja imponálóan körülményes, ergo roppant tudományos kaliber lehet tán mégis, aki ilyeneket tud mondani. Magyarul nagyjából azt jelenti, hogy srácok, nyugi, mi mindent jól csinálunk, minket semmivel nem lehet meglepni, semmi okunk bármire odafigyelni, bármit megtanulni a továbbiakban, Kulcsár Szabó maga is bevallotta. A mondatzáró szószörny, a „*nemzeti jelzővel identifikálható vonatkoztatási rendszer*” tudományosul mondja azt, hogy: ti, akik velem

vagytok, ergo mi, a nemzet. Ha pedig tudományosul mondja, akkor meg is lehet bízni benne.

Kulcsár Szabó azt állítja, hogy az olvasás tevékenységéből sosem lehet teljesen kiküszöbölni az „*antropológiai érdekeltséget*”. Mindebből ezt tanulja Papp: „*mindezek után igen furcsa, hogy a fenti elmélet kritikájával... »megtalált« irodalomtörténészeink, tudósaink döntő többsége nyíltan sohasem tiltakozik az ellen, hogy kollégáik minduntalan orra akarják buktatni őket valamiféle záróküszöbön, amelyről most kiderült, hogy nem teljesen világos, mit mitől zár el*”. Amennyiben Kulcsár mérlegel, finomít, kettős könyvelést vezet be, az azt jelenti, hogy a „*záróküszöb*”-ről „*nem világos, mit mitől választ el*”, tehát nem vagyunk korszerűtlenek, nem kell odafigyelni, kollégák. A tudományos kihívás orra buktatási kísérlet, ennek nem szabad inspirálnia bennünket. Ha kiderül, hogy nem A korszerű tudományosság áll szemben B nemtudományossággal, mert a dolgok aránylag bonyolultak, akkor ebből azt kell tanulnunk, hogy rajtunk immár korszerűséget nem lehet számon kérni, hátradőlhetünk. Pató Pál úr irodalomelméletet ír az ősi, magyar igazság jellemében: nem írok, nem olvasok, nemzeti sajátosságokat kutató irodalomtörténész vagyok.

Bíró Zoltán Adyról értekezik, döbbenetes módon épp Ady életműve ellenében, régi rossz kérdéseket újra feltéve és a régi, szükségszerűen rossz válaszokat adva rájuk, a kötet rosszabb szövegeinek eddigre már az unalomig ismert tónusában. Az ÉN NEM VAGYOK MAGYAR című híres verset értelmezve veti papírra korjellemzését: „*Olyan magyar világban, amely gyors léptű asszimilánsok és szapora szavú félasszimilánsok gyülekeznek a politikai, a gazdasági és a sajtóhatalomban, s napról napra a maguk magyarságát érzik bizonyítandónak, az Ady-félék nehezen viselhetők el*.” Pontosan tudjuk, hogy a korban uralkodó szólások éppen Ady szövetségeseit, a Nyugatot és a Nyugatnál radikálisabb Jásziékat minősítették így. (Lásd mondjuk Szekfü híres könyvét, a HÁROM NEMZEDÉK-et, amely alkatában tragikus magyarnak tartja, politikai állásfoglalásában – ez a tragédiája – megtévedtnek, romboló erők szövetségésének.) Ezt a retorikát Bíró egyszerűen megfordítja, Rákosi Jenőék ellen irányítja. Így egyszerre tud két irányba ütni, amint ez mindjárt világossá válik a vers nyitó versszakának analízisében: „*A következő három [sor – V. GY.] a karakter – az Ady-magyar karakter – magyaráza-*

ta, leírása, melyben merőben eltér a nyugatról importált ideáltípustól.” Az, hogy a „keletiség” önépítő mítoszát Ady hogyan kapcsolta össze jellegzetesen „nyugatról importált” megújító javaslatokkal, elfelejtődik, a verset sikerül jellegzetesen a nyugati, külföldi modernizációs javaslatokat elutasító, etnicizáló (gyors asszimilánsok politikai, gazdasági, sajtóbeli térfoglalása) szöveggé tenni és ilyen életművé – az Adyé.

A meg nem értés akarásának imponáló teljesítménye, a vakság iránti szenvedélyes elköteleződés szép példája. Bázisa persze megvan Ady problematikus zsenijében. A zárószakasz „a nem magyar magatartás, a nem magyar típus jellemzésében az ellenkezőnek, a magyartól valóban eltérőnek a felmutatásában” kulminál. A magyartól „valóban” eltérő a már jól ismert esszencialista szemléletmód újabb felbukkanása. Ady tehát megmutatta nekünk a jó kizárást, igazából nem Ady a nem magyar, hanem ez meg az meg amaz. Ilyenkor szokás ezekben az, úgy tűnik, elhagyhatatlan szánalmas vitákban megkérdezni, hogy ki dönti el, ki az „igazi” igazából és ki nem, de hát mit lehet ezen egyáltalán megbeszélni? Nézzünk egy példát. Egy – ezek szerint nem magyar, sőt „ellenkező” típusú úr azt írja egy hasonló figurának 1906 februárjában Ady versei kapcsán: „Mit tart a magyar-szidásról... Nekem visket a tenyerem s fölpezsdül bennem az a vér, mely a nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vadmagyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok.” A címzett egyetértően válaszol, ezeknek se volt elég jó magyar Ady, ergo ezek az igazi nem magyarok. A levél szerzőjének neve különben Kosztolányi Dezső, címzettje Babits Mihály. Mert vagy-vagy. Nehogy már kétféle magyar legyen. Némiképp zavaróan hathat, hogy a szóban forgó nem magyarok (vagy ki tudja már, ki nem magyar ebben a nagy tolongásban) nem „gyors léptű asszimilánsok”.

A tanulság talán az lehetne, hogy a kérdés így feltéve nem vezet sehová; sokat árt, és semmit sem használ. A *Hitel* című lap azért kívánt elindulni, mert, helyesen, úgy ítélte meg, hogy a magyar nemzeti önismerettel roppant súlyos problémák vannak. Az ehhez hasonló írások közlése és beválogatása ebbe az antológiába éppenséggel nem segít ezen a helyzeten. A *Hitel* saját fontos célkitűzését blokkolta, fordította ellentétébe az ilyen szellemiségű közleményekkel, jelezve, hogy a nemzeti önismeret hiányá-

nak felemlégetése nem jelenti azt, hogy magunk ne lennénk – nagyon is – a probléma részei. Ne legyünk igazságtalanok, jegyezzük meg, hogy ez messze nem csak a *Hitelre* és a rokon szellemiségű orgánumokra érvényes.

Bíró szigorúan és kizárólag arra emlékezik és emlékeztet Adyból, ami problémássá teszi zsenijét. Az „asszimiláció” problémáját Ady máshogy oldotta meg a maga számára: „*Kitáruul a felé karom / kit magyarrá tett értelem, / parancs, sors, szándék, alkalom.*” Nyilván érdemes lenne megkérdezni Ady jobb megértéséhez, hogy a szlogenné vált sorokban hogyan is viszonyul egymáshoz, teszem azt, „sors” és „alkalom”, mit jelentenek együtt, egy felsorolás részeként, ez azonban – talán – megint valódi kérdés lenne. Bíró dolgozata szemlátomást semmit nem tud és nem is akar tudni arról, amit Bibó mondott az asszimiláció kérdéséről, miért tartja a kérdésolytén feltevését alapvetően elhibázottnak. Ez azért döntő jelentőségű, mert Bibó a népiek köréből indult, ha valahol, hát a *Hitel* gárdájában nem volna szabad jelen lennie a Bibó-feladásnak. A beválogatott esszék döntő többségében (majdnem mindben) „sorskérdésekkel” foglalkoznak, azonban Bibó neve tán egyszer sem szerepel, noha szóba hozni volna alkalom bőven a század legbecsületesebb és egyik legfontosabb politikai gondolkodóját. Bibó a szerzőknek bizonyosan nem ihletőjük, és, mint látjuk, nem csak neve, szelleme is hiányzik. Pedig Bibó harminc éve halott, a *Hitel* gondolkodásának nem Bibó előtti, hanem Bibó utáni stádiumban kéne lennie. (Ez a Bibó előtti és utáni csak annyit jelent, hogy el kell számolni Bibó gondolkodásával, nem azt, hogy ő már mindent megmondott egyszer s mindenkorra.) „*A Hitel című folyóiratunkért azért hadakozunk – írja Csoóri visszaemlékezve a lap indulását megelőző tízéves huzakodásra –, hogy legyen egy olyan lap, amelyik nem enged minket felejteni. Vagy rákényszerít a szigorú emlékezésre.*” Biztos vagyok benne, hogy Csoóri halálosan komolyan gondolta, amit mondott, ezért különösen szomorú, hogy a *Hitel* – legalábbis számos közleményében – semmit nem tanult, nagyon sok mindent felejtett, amit nem lett volna szabad, és semmit sem mindaból, amit pedig fontos lett volna elfelejtenie.

Az emlékezés és a felejtés hiánya, persze – mint Bibó példája mutatja, nagyon is összefügg. A nem emlékezés, nem tanulás és nem felejtés sajátos együttesének ideológiai megalapozását

Tőkéczi László írásában találjuk meg, aki tizedik születésnapján köszöntötte a folyóiratot. Írásában szembeállítja a morált a politikával, a politika a számos részizagság közti közvetítés, tehát a sötét megalkuvás terepe, amitől a versben és esszében hirdetett tiszta erkölcs idegen. *„Nincs, nem lett idő a társadalmi megérésre, az erkölcsi megtisztulásra, az értékelvű átépítésekre, hanem rögtön »politizálni« kellett, mert immár hatalmi ügygő lett Magyarország jövője.”* A részérdekek ütközése hatalmi marakodás. Az „értékek”-hez semmi köze nincs, azok ugyanis eleve adottak, mindenki számára azonosak minden helyzetben, megvitatásukra nincs szükség, mi több, kimondottan veszélyes, ha kiszolgáltatjuk őket a politikának, veszendőbe mennek, mi tehát a politika ellenében vagyunk az értékek őrzői – a viszszerzés reményében.

Az értékpluralizmus értékvesztés – ez a gondolat lépten-nyomon visszatér a szövegekben, vegyük például Pécsi Györgyinek Nagy Gáspárról írt nekrológját: *„Valójában soha nem politikában, mindig evidenciális értékekben, erkölcsi axiómákban gondolkodott.”* Mindez nagymértékben magyarázza a *Hitel* szerzőinek elégedetlenségét a rendszerváltással. A pluralizmus ugyanis az egy igazság halála, sárba tiprása, bemocskolása, a sötét politika világa, ahonnan az erkölcsileg kényes szerzők visszavonultak, miután az MDF népi szárnya egyre többet veszített jelentőségéből, Antall József fellépése után, fokozatosan. Távol álljon tőlem, hogy ezt az elképzelést vegytisztán cinikusnak, „savanyú a szőlő” típusú magyarázatnak tartsam. Világos, hogy képviselői őszintén hisznek ebben a szembeállításban, csak hogy a rendszerváltás éppenséggel a politikai részérdekek összehangolásának lehetőségét ígérte – többpárti pluralizmust.¹ Mondanunk sem kell, hogy az ország jelenlegi állapotában nehéz nem együtt éreznünk a szerzőkkel, akik – jóval a mai állapot előtt, tehát – tévesen úgy tetszhetik: váteszként, prófétafént – a rendszerváltás kisiklásáról beszélnek, de megint nem téveszthetjük szem elől, hogy a súlyos problé-

¹ Ennek a szemléletnek a szükségszerű folyománya a 80-as években oly kiváló és bátor Duray Miklós búsongása a nemzeti erénydiktatúra fájó hiányán: *„Ha a szabad választások idején a nemzet mégsem választ nemzetépítő kormányt, akkor a nemzet kulturális ereje rendült meg. Ilyenkor, profán példával élve, a kocsis, a ló és a szeker nem egy irányban mozognak, ezért nem érnek célba.”*

mák fájlalása egyáltalán nem jelenti azt, hogy aki fájlal, nem része maga is a problémának. Itt is erről van szó.

Persze, Tőkéczi éppenséggel – kissé bizarr – politikai szövetséget ajánl, mintegy átvállalva az „értékek” képviselőtét a politikai rivaldában, cserébe az „eszmei” támogatásért. Így aztán már csak az emlegetett értékek közti látszatelentmondást kell feloldani. Bevezetésnek, bizalomgerjesztés céljából Tőkéczi elhúzó egy pár taktust a *Hitel* egyik kedvenc nótájából, miszerint jöttek az újundokak a külföldi dolgaikkal, és *„a realista, népi gyökerű irodalom immár korszerűtlennek nyilvánított”*. A diktatúra nyelvvel van ez a szomorú folyamat kapcsolatban Tőkéczi hangszerelésében, ami kezdetben *„egy utálatos dial-matos bikkfanyelv, azután a nyugati útitársak utópiás »európai« latinja. (Lukács Györgyénél ez még erősen germanizmusokkal telített, aztán egyre inkább hunglish jelleggel.) Ez a filozófónak szánt doktriner elmélet előbb-utóbb elérte az irodalomról szóló közbeszédet, sőt az irodalmat is, és így az erkölcsi felelősséget hordozó »realista« jellegű népi irodalom immár korszerűtlennek nyilvánított”*. Értsük meg: ez a folytonosság Lukács Györgytől és Fehér Ferencről egészen Esterházy Péterig, de tán Balassáig, Szegedy-Maszákig, Kulcsár Szabóig tart, valamiképpen Lukácsal van összefüggésben a „realista” jellegű irodalommal szembeni fellépés és a népiek korszerűtlennek nyilvánítása. Lukácsal a realizmus elvetése. A gondolatmenetet nem sikerült annyira homályossá tenni, hogy ne férjen bele ez a képtelenség. A napnál is világosabb, hogy a szóban forgó történet meg nem nevezett szereplőit egy dolog köti össze: ők az ellenség. Továbbá, jól ismert nóta ez is, rendszer és ellenzéke ugyanaz. Ez az ellenségkép lesz a megkötendő szövetség bázisa. A *Hitel* szerkesztőinek vállalt elődei ugyanis nem áttalottak himni mindenféle emancipatórikus törekvésben, ezért nem kapnak dicsőretet Tőkéczitől, ezt már az „utópiás” jelző is sejteti. Első feladatként le kell választani a népi és az urbánus progresszió táborát egymásról egy olcsó politikai manőverrel: *„a népiek nagyobb része – végső soron – pusztulásként összegezte a diktatúrás fél évszázadot, míg az »urbánusok« többsége – az 1994-es kormánykoalíció ezt egyértelművé tette – »modernizációt« látott Kádár Magyarországon”*. A ’94-es koalíciókötést, tehát egy párt konkrét döntését egy heterogén és „mozgalom”-ként kizárólag az ellentétlogi-

ka mentén értelmezhető kvázi-csoport értékítéletének, döntéseinek visszamenőleges diszkreditálására felhasználni felette kevésbé tisztességes. A liberálisokat egy dolog hozza össze – fontosabb nekik a modernizáció, mint a diktatúrától sújtott nemzet.

Újfennt erre a modernizációra szövetkeztek az elnyomók utódaival. Az, hogy éppenséggel az MDF népi szárnya hajlott még 94' előtt jóval az MSZMP népi szárnyával kötendő szövetségre, amit végső soron a négy igenes szavazás akadályozott meg, nem kerül szóba. Méltatlan is lenne ebből Tőkéczkéhez hasonló következtetéseket levonni, ócska politikai manipuláció. Haza és haladás megismételt szembeállítás, noha például Litván idézett könyve a népi mozgalom nagy pillanatait ennek az egységnek a helyreállításaként értékeli. A Márciusi Front – írja – „végre ismét összekapcsolta a nemzeti és a szociális gondolatot, s egy pillanatra felelevenítette a század eleji progresszív, demokratikus hagyományt is”.² A korai egybekapcsoló Litván szerint, mondani sem kell, Ady volt. Tőkéczkét persze éppen ez zavarja a népiségben, ezt kívánja elfelejtetni a *Hitel* szerzőivel és olvasóival, amikor az akkori Fideszsel kötendő szövetségre hív, és talán nem is veszi észre, hogy szélesre tárt kapukat dönget. Újra egy régi rossz szembeállítás manipulatív politikai újrahaznosításának kísérlete. A válogatás, ha nem lennének szép és érdekes darabjai is, egyszerűen rossz kérdések lomtára volna, olyan rossz kérdéseké, amelyek azért még nagyon is tudnak ártani. Ős patkány terjeszt kört miközöttünk, a meg nem gondolt gondolat. Ez az antikadárista szövetség különben ilyen mondatokkal vezetetik be: „*A társadalom önismeretét nem lehet csak olyan szellemi irányzatokra bízni, amelyek a gyorsan változó avantgardizmusban, a szélesebb társadalom »nyelvét«, szemléletét [...] szinte teljesen figyelmen kívül hagyva, szélsőséges szubjektívizmussal élnek.*” Ezt a mondatot tényleg nem egy 70-es évekből származó párthatározatból másoltam ki, szerepel Tőkéczké írásában, a kötet 610. oldalán. Van még „*az ifjú nemzedékek hedonisztikus, pragmatikus [...] mentalitása*”, tágas lomtárban sok minden elfér.

Az értékek és a politika szembeállítása, az értékek időn és beszéden túliságának előfeltevése

nagymértékben rányomja a bélyegét a kötet szerzőinek tipikus (azért nem kizárólagos) versformálási és versértelmezési technikáira is. A szövegek tanúsítanak, hirdetnek, „vallanak” a szöveget megelőzően – mindig is – ismert igazságokat, és ezeknek az igazságoknak, értékeknek, normáknak a státusa semmilyen módon nem változik meg a vers szövegében, legfeljebb emlékezetesebbé lesz azáltal, hogy „szépen” mondatik. „*Emlékezni, látni, megnevezni és sohasem félni*” – idézi Pécsi Györgyi nekrológja nyitómondatában Görömbei András. A vers lát, és bátran szól. Kimond. „*Értéktanúsító*”, ahogy a szöveg mondja. Nagy Gáspár első kötetéből rögtön szentenciát idéz Pécsi Györgyi, majd jelzi, hogy „*már e kötetben is olvashatjuk klasszikussá vált sorait, életprogramját*”, ez újfennt erkölcsi önfelszólítás lesz. Ezután felsorolás következik: „*Versépítkezésében föllelhetők a neoavantgárd jegyei, tanult Weöres Sándortól*” stb. A „*neoavantgárd jegyek*”, a Weörestől tanult versalakítás semmilyen kapcsolatba sem kerül a mondandóval, a tanultság ornamentuma marad pusztán. Ezt és ezt mondja, ilyen és ilyen módon fejezi ki. Az, hogy ezek a neoavantgárd jegyek, Weöres poétikája hogyan válnak szemléleti elemmé, nem kerül szóba, marad a jótanulós felsorolás, ami értelmezésnek igen kevés. Hallunk még „*a nemzeti megmaradást weöresi versbravúrral megéneklő*” Nagy Gáspár-zsoltárciklusról, amiből végképp világossá válik, hogy Weöres költészete kizárólag verstechnikai értelemben elgondolható Pécsi Györgyi számára, ami lehetővé teszi, hogy szépen dalolja a költő mély, bölcs és igaz énekét, a szép forma az igaz gondolat díszé. „*És sok-sok finoman megmunkált gyönyörűséges mikrokozmoszára – talán mert közéleti üzeneteire nagyobb figyelmet fordítottunk – még csak ezután fogunk rátalálni.*” Újfennt: van az igaz üzenet és a tőle független szépség. Nem véletlen, hogy az, aki azt gondolja, egy szövegben is történhet valami az igazsággal, a nyelv is mutathat fel belőle valami eddig nem sejtettet, újat, árulóként „*lepleződik le*” az ilyenfajta gondolkodás számára: „*Nagy Gáspár soha nem átértelmezni akarta a nemzeti múltat – verseiben mindenkor a történelmi folyamat szakrális jelentőségére mutat rá. Ez az értékrelativizmusával, amely gyakorta címikusan kétségbe vonja a múlt valós értékeit.*” Az átértelmezés értékrelativizmus, ami a „valós” (beh ismerős ez a szó) értékeket kétségbe vonja.

² Litván György, MAGYAR GONDOLAT, SZABAD GONDOLAT. Magvető, 1978. 154.

Helyben vagyunk. Az újraértelmezés támadás. Történelmünk minden értékhangsúlya, az időben változatlanul eleve és örökre adott, mi több, szakrális. Nem akarnék kötözködni, de a nemzeti történelem szakralitásáról beszélni, bizony, nem problémátlanul fér össze a „*két-ezer éves kereszténység*” „*evidenciális normáival*”, mert bálványimádás. Viszont mivel a normák „*evidenciálisak*”, ilyen ellentmondás nem lehetséges, ha van, akkor sem, és mindenfajta vita és kérdés amúgy is kötözködés, cinizmus és normaszegés. Ha a norma evidenciális, a kérdés szükségképpen szentségtörés, tehát vitára nem nyílik esély. A párbeszéd iránti igény önmagában és szükségképpen ellenséges tevékenység. A feszültség, ami a szakrális nemzeti történelem és a keresztény evidenciák közt van, megmutatja – és ez ennek a kötetnek a legfőbb tanulsága – hogy az esszencializmus lényegében – minden ellenkező híreszteléssel szemben – felejtés. Ezért illúzió, szomorú és káros illúzió a Pécsi Györgyié: „*minden múltfelejtő, a múlt értékein ironizáló erő ellenére bennünk él múltunk, történelmi, irodalmi örökségünk, sorsunk tudása*” – ő, nem, sajnos, ennyire nem egyszerű és nem ilyen jó a helyzet. A szabadság ugyanis, a közkeletű tévedéssel ellentétben, nem az elnyomás hiánya. Múltunk ugyanis, mint Pécsi Györgyi esete is mutatja: állandó, alázatos munka – értelmezés. Ez nemhogy árulás volna, hanem hazafias kötelesség. Akinek ez nem volt nyilvánvaló eddig, azt rádöbbenheti a külső elnyomás elmúltá után 20 évvel a represszió elsöprő, belülről jövő igénye a magyar társadalomban. Ezzel, a kimondásra, megvallásra, hirdetésre koncentrááló versszemlélettel fűgghet össze, hogy a szövegek Illyés-kánona is meglepően szűk, elsősorban és majdnem kizárólag a szónokias, „kimondó” nagyversekből áll (KOSZORÚ, A REFORMÁCIÓ GENFI EMLÉKMŰVE ELŐTT, BARTÓK-típusú szövegek, mindenekelőtt pedig természetesen az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL). Ez azért különösen meglepő, mert a kötet élén, Csoóri bevezető kisesszéje után Illyés kései verseit találjuk, amelyek valamelyest más hangnemben szólalnak meg, a kései líra egyik vonulatának tónusában, amolyan búcsúzóversekként (gondoljunk például a nem itt megjelent nagy versre, a KHÁRON LADIKJÁ-ra), és az Illyés-líra egy másik, ugyanolyan fontos lehetőségét mutatják be. Ez és ennél sokkal bonyolultabban leírható, érdekesebb eltérések az Illyés-kánon e fővonalától aligha-

nem érdekesebb Illyés-képet hoznának létre, ez az olvasásmód egyúttal Illyés-csonkítás is. Alighanem megérne egy újraolvasást például a Vas- és az Illyés-líra nyelvszemlélete rokonságának kérdése, tudva, hogy költőként különösen nagyra becsülték egymást. Hasonlóképpen biztosak lehetünk abban is, hogy Pécsi Györgyi olvasásmódja is számtalan dolgot hagy észrevétlenül Nagy Gáspár lírájában. A kötetnyitó Illyés Csoórinak különösen fontos, Illyés versei után az ő versei következnek, majd az Illyés pályakezdését és harmincas évekbeli munkáit bemutató esszéje. Egyfajta folytonosságot lát a „nemzeti költő” szerepében Babits és fiatal barátja-tanítványa, Illyés közt, aki mintegy átvette a költő kihűlt kezéből a stafétát a *Magyar Csillaggal*, aztán pedig haláláig vitte tovább a megörökölt szerepet. Csoóri alighanem úgy gondolja, hogy a fáklyát neki kellett továbbvinnie. Kérdés, nem lett volna-e jobb Csoórinak magának is, másoknak is, ha ezt a szerepet nem tekinti végső soron érintetlenül érvényesnek és önmagára szabottnak, minden jól ismert vívódása ellenére is. Ehhez segíthetné hozzá, ha a választott szerep mintájául szolgáló Illyés fényes pályakezdését és nagyszabású pályáját sem apologetikusan mutatná be különben sok tekintetben szép, de számos tipikus, a kötetet – többnyire az övénél alacsonyabb színvonalon – jellemző meg nem gondolt gondolatot újra-mondó esszéjében.

A kötetbéli verseket jellemző felsorolásos, fokozó hang, képi világ, vallomásos-látomásos alanyiság, az értékvesztés állandó regisztrálása, a vallomásos alany versbeli megszólalása mint utolsó menedék (a „*versben bujdosó haramia vagy*” beszédhelyzete) alig-alig engedi elszakadni a kötet természetének jelentős részét a Nagy László-i hangtól, amiből ilyen módon éppen a „*tűz*”, az „*ihlet*”, mely „*mindenség gyökerű*”, fog menthetetlenül hiányozni. A költemények elsősorban éppen a Tűz és a hozzá hasonló versek Nagy Lászlóját idézik, sokkal kevésbé köszön vissza a lényegesen izgalmasabb hosszúversek (ZÖLD ANGYAL, MENYEGZŐ) poétikája. A versek képvilága jól kiszámítható, felfejthető és veszteség nélkül redukálható az „értékvesztést” állító üzenetre Szécsi Margit versében is, ami – sajnos, meglehetősen ügyetlenül – épp a Nagy László-hosszúversek világát próbálja imitálni. „*Még van a szerelem, még az ég síkján ragyog a csillag / – ég csillaga ragyog – még héroszi poeta / gyűrkőzik újból a*

lehetetlennek” vagy „*érdek, alázat / tömi el a tiszta forrást, vontja el a mintát... s nem épül meg az álom*”, továbbá „*közel az alku dög-parolája / Rothad a vér, elhull a virág*” és zárásul „*Hóban a költő vértanú-lángja / De új tilosba gyűjtja magát*”. Ezek a képek kiszámíthatóságuknál fogva maradnak teljesen hatástalanok, nem válnak „láttatóvá”, a képi fantázia teljes hiánya megöli őket. A vér és a láng mint az elszánás metaforái, a költő mint bukott (vér)tanú, a szerelem mint csillag, az elhulló virág mint értékvesztés szemben a tiszta forrással nem különösebben mozgatják át az olvasó képzetait. Tornai József a *Hitel*-kör egyik legfontosabb költője, az ő hosszúvers-imitációja kevésbé esendő, ha a szép sorok ellenére kataritikussá nem is válik. Illyés-parafrázisa azonban (EGY MONDAT A SZABADSÁGRÓL) rigmusokba foglalt, hallatlanul felszínes, rossz napközistanári kultúrkritikánál, sajnos, nem több: „*ott szabadság van / az ország kirablásban / angolul írt reklámban / rock-koncert majmolásban*”. Mindez annyira kínos, hogy Tornai őszinte tisztelője nem is tudja, hová nézzen, hogy ne a papírt lássa maga előtt. Döbrentei Kornél végképp nem csinál mást, csak dőcögő rímbe faragja indulatait, megtudjuk poémájából, hogy „*Egy ünnepe sem az engedélytől nemzeti / a hatalom kegye csak lezüllsztheti*”, és hogy „*a húsos kondéért köréből ki nem engedi a kiváltságban dúsz, exkluzív csőcselék*”, ami szomorú, ha a Költő is szeretne kicsinyég odaferni két honmentő zöngemény elkurjantása közt. Ide nekem a húsos kondéért, költői ajakamra – hangzik ki végül a tanulság a honmentő dalból. A szónokias felsorolásra és az erőlködően kozmikus képek igényéből fakadó képzavarra épül a kötet másik Döbrentei-költeménye, a HALOTTAK NAPI VERS. A „*vérrel nemesített ősz*” jelzi, hogy túlzott képi változatossággal továbbra sem leszünk megörvendeztetve, hacsak a „*kéjbe horgadt kampó*”-val nem vigasztaljuk magunkat vagy a sor végi látomással, hogy tudniillik: „*a rend bosszúval bagzó*”. A második strófa emlékezetes sora a „*hősökre uszult bendő*”. A Lét is lealáz, vérzik a béke (a vér alighanem nagyon költői szó, minél többször szerepel egy versben, annál versebb lesz; konc vagyunk sunyi, csahos ebeknek, reményt vetettünk, de nem arattunk, mindig magunk maradtunk. Nagyjából így lehetne összefoglalni. Vér, konc ebek, lealázott Lét, reményvetés kontorra nem aratás. Az egész olyan kongóan üres és közhelyes, hogy még ironizálni is nehéz rajta, önmaga paródiája. Van még persze láng és va-

cogás is. November hetedike, de valami nagyon vonalas rajvezető kell hozzá.

Tamás Menyhért versének utolsó, újfent túlzottan is ismerős megoldásokkal dolgozó strófáját olvasva az az érzés támadhat a befogadóban, hogy a versek mindegyikét ugyanaz a költő írta: „*Megtérőben száll a páva / sebét lázlon vérzi szét / torka mégis csupa fénylet / holtig menti énekét*.” Versben bujdosó haramia, madárra átírva. Marsall László költeménye is erre a felsorolós poétikára épül, egyéb szempontból is ismerős: „*Magyarnak lenni: majmolások, / »hajdujudú« manap: hatásos, / és rockandrollos bikk-makk pátosz, / szabadító meg álnokságos*.” Még Szepesi Attilánál is „*mindig vérzik*” az „*álom*”. A versek jelentős részéből (hacsak a furcsán zavaros megoldásokat, mint a „*rockandrollos bikk-makk pátosz*”-t nem számoljuk) teljes mértékben hiányzik minden nyelvi és gondolati invenció, hol inkább, hol kevésbé ügyetlenek, de végig és megbízhatóan elviselhetetlenül unalmasak, különösen ilyen hatalmas mennyiségben. A kötet korrektnek minősíthető esszéinek is az a legkomolyabb baja, hogy nem lépnek túl a bemutatáson, összefoglaláson, hiányzik belőlük az applikatív képesség, érzék, ami eleve né tehetné elődeik gondolatait, hozzájuk méltóvá tehetné szövegeiket.

Monostori Imre Németh László gondolkodásáról szóló, pontos, színvonalas, árnyalt, egészen enyhén apologetikus esszéjének egy pontján azt olvassuk, hogy „*közgazdasági és politikai szemszögből nézve e reformtervezet több helyütt bizonytalannak látszhat. Erkölcsei, lélektani és pedagógiai értékei viszont aligha túlbecsülhetően fontosak, sőt korszerűek – mind a mai napig*”. Ha a szóban forgó munka bizonyos helyeken elavult, akkor miért nem térünk ki ezekre a helyekre, miért nem mutatunk rá a gyengékre, teszünk új, korszerűbb javaslatokat, integráljuk ezeket a Németh László-i gondolkodás időtálló minősített keretei közé? Végére is ez a lap épp azért jött létre, ha jól értem, hogy nemzeti sorskérdéseink tárgyában ilyenfajta javaslatokat tegyen. Az a deklaráció azonban, hogy bölcs eleink már majdnem mindent megmondtak egyszer s mindenkorra, bizonyosan nem javaslat. A kiegészítés elmarad, a retorikai feloldás (ámde ugyanakkor lélektanilag, erkölcsileg tényleg kiállta az idő próbáját a mi mesterünk) valamiféle megoldási javaslat helyett áll. Ez a fajta antikváriusi történelemszemlélet lengi be az egész kötetet, ezért nem tud valóban hozzászólni va-

lói kérdésekhez, és az, hogy ezt az ambíciót nem adja fel, elég szomorú következményekkel jár, hol csak mosolyogtatóan üres és anakronisztikus szavalattá válnak passzusai, hol határozottan ellenszenvenessé. Monostori írásának tárgya, Németh hihetetlen elme volt, tévedései és bűnei is érdekesek és fontosak voltak, mindig valódi gondolkodás termékei. Az ő nem egyenletesen vonzó, de egyenletesen eleven szelleme majdnem teljes mértékben hiányzik ebből a válogatásból. Ez különösen azért furcsa, mert miközben Monostori alig lép túl az összefoglaláson, másutt hirtelen megelevenedő, erőteljes és figyelemre méltó kísérletek zajlanak Németh közvetlenül politikai célzatú újraolvasására. Ilyen kísérlet elsősorban Békés Márton könyve. A könyv megkísérli „elvenni” a mégiscsak emancipatórikus-baloldali népiségtől Németh életművét, hogy balos vonásaitól, az „utópikus salaktól” megszabadítva „valódi konzervatív” gondolkodóvá tehesse. Ez az eszmeharc, ha jól érzeltem, egy fiatal, konzervatív értelmiségi generáció kultúrpolitikai harca is a „másik” jobboldal, a „népies” eszmekör kései utódai ellen.³ Az emberi létezés minőségivé tétele a múlt (görögség stb.) értékeinek visszahozása, restauratív forradalom.⁴

Vasy Géza harcosabban gondolattalan Monostorinál Illyés Gyula politikai szerepéről szólva: „A magyar társadalom szerencséjére nem Illyés Gyula műve és magatartása vált korszerűtlenné sem 1971-ben, sem 1983-ban bekövetkezett halálakor, sem azóta. Korszerűtlenné vált viszont a szovjet típusú szocializmus minden kipróbált formája. S korszerűtlennek és bántóan igazságtalannak nevezem azokat a nézeteket is, amelyek féligazságnak is hamis hiedelmek, félreértelmezések alapján próbálják Illyés Gyula valódi rangját és szerepét hitelteleníteni, nem látva meg, hogy 1945-től haláláig ő volt a kommunista hatalommal szembeni féllégális ellenzéki központi szerepű alakja.” Aki azt állítja, hogy Illyés szerepértelmezése bizonyos mértékig problematikus, vitatható, sok tekintetben újragondolandó, az lekorszerűtlenezi Illyés Gyulát, amit

nem megvitatunk, hanem visszautasítunk. Illyés Gyulával nem halad az idő, az ő életműve egyszerűen nem az időben van, hanem felette. Viszont korszerűtlenné vált a szovjet típusú szocializmus, ami, ha jól értem, úgy jön ide, hogy korszerűtlen az, aki mondja, ezt a következő mondat meg is erősíti, korszerűtlenek a bírálók. A jó dolgok örökre megmaradnak, a rossz dolgok elmúlnak, tehát „korszerűtlenek”, talán ez volna Vasy teológiájának fő tézise. De nehogy azt higgyük, hogy azok, akik Illyés szerepét problematikusnak látják (akárcsak, mondjuk, barátját, Vas Istvánét és még sokakét), egyszerűen tévednek, dehogy, rosszindulatból csinálják, hiszen az igazság oly világos, hogy kérdésekre semmi szükség, aki problematizál, az aljas indokból teszi, „hitelteleníteni” próbál. Soha ne bízz abban, aki kérdez! – üzeni Vasy. Ez a fajta gyanakvás a „hivatalos” véleményről eltérő megközelítésekkel szemben ismételt jelzi, hogy a *Hitel* köre nem barátja a véleménypluralizmusnak, van egy „valódi” Illyés, továbbá a vak rosszakarók, akik nem akarják meglátni őt. Már csak azért sincs szükség kérdésekre, mert a dolgok „valójában” végtelenül egyszerűek és egyértelműek. Illyés magától értetődően, csak a gáncsoskodók számára nem láthatóan volt a „*féllégális ellenzéki*” vezetője már '45-től (tehát már a fordulat éve előtt is, attól a perctől, ahogy megérkezett a Vörös Hadsereg). Illyés politikai szerepének megítélése bonyolult kérdés, a sommás ítékezés nyilván nem ért meg semmit sem a korszakról, sem önmagunkról. Illyés egyike a Kádár kori kultúrpolitika kulcsszereplőinek. Helyesen vagy helytelenül felmért mozgásterének, „játszmái” természetének, céljainak, illetve a hatalom személyével kapcsolatos céljainak vizsgálata nagymértékben hozzásegíthet bennünket a kádárizmus jobb megértéséhez. Egy biztos: szerepének leírására legkevésbé az intranzigens, mindenfajta alkudozást visszautasító ellenálló képe tűnik alkalmasnak. Ez a megállapítás nem válhat végső, a további kérdezést feleslegesnek feltüntető erkölcsi ítélettel, de egy nyilvánvaló képtelenség még kevésbé zárhatja le a kérdést. A kérdések és a válaszok végtelen egyhangúsága jelzi, hogy itt minden kérdés retorikai kérdés. A reflektálatlan elfogultság, a bizalmatlan bezárkózás rossz reflexei néhol szándékosan kiszolgáltatottá válnak. Alföldy Jenő összehasonlítja Illyés ZSARNOKSÁG-versét ihletőjével, Éluard SZABADSÁG című költeményével,

³ Mindez sokkal világosabban érzékelhető Panyi Szabolcs írásából: A MŰVÉSZET ÉS A NYÁRSPOLGÁRISÁG VÉDELMEBEN. ELŐVÁZLAT EGY KONZERVATÍV KULTÚRPOLITIKÁHOZ. *Kommentár*, 2009. 5

⁴ Vö. Békés Márton: A HAGYOMÁNY FORRADALMA. Kortárs, 2009.

végül azt latolgatva, melyik vers jobb. Éluard versének jelzőhasználatát egy ponton édeskésnek nevezi, majd megjegyzi, hogy ha más fordításokat veszünk alapul, mint amivel ő dolgozott, az sem javít a helyzeten. Alföldy Jenőnek szemmel láthatóan eszébe sem jut, hogy a kérdés „el döntéséhez” talán mégsem a fordításokat kéne összehasonlítani egymással. Extra hungariam non est vita, si est vita, Illyés Gyula akkor is jobb. Pedig elsősorban Illyés franciás kultúrájához méltatlan ez. Ideje leszögezni, félreértések elkerülése végett: Illyés és Németh kivételes szellemek voltak, az előző század legfontosabb figurái közül valók a magyar szellemi életben. Sokan és joggal hívják fel arra a figyelmet, hogy nem lenne szabad elintézni Illyés lírai életművét olyan főként és felszínesen, ahogy a *Hitel* körétől távoli irodalmárok teszik: „kritikátlanul, valódi szembenézés nélkül adorálják, illetve utasítják el” – írja róla Bán Zoltán András. A kérdésnélküliség, bizony, nem a *Hitel* szerzőinek kiváltsága.

Aki keresztülvágja magát a szövegeken, Bitskey István és Imre László felkészült dolgozataival vizsgálódhat, mindkettejük célja a magyar nemzettudat egyes toposzainak visszakeresése a magyar történelem különböző korszakaiban. Emlékezni fog Ágh István, Buda Ferenc és Utassy József szép verseire, aki nem adja fel, Elek Tibor érdekes esszéjére Közép-Európáról, Borbándi Gyula vallomások életrajzi írására, címe: HOGYAN JUTOTTAM EL A NÉPI MOZGALOMHOZ. Nagyon fontos tanúság. A válogatás első részében Nagy László naplóját, Németh László, Tamási Áron naplórészleteit olvashatjuk, ezek felettebb értékű irodalomtörténeti dokumentumok. Bizonyára van még egy s más, ha nem is sok, ami méltó az említésre (bizonyos értelemben a legfiatalabb szerző, Falusi Márton különlegesen rossz verse is ilyen), a legemlékezetesebb azonban Kodolányi Gyula nagyesszéje.

Kodolányi írása rendkívüli műveltségről és kivételesen eleven szellemről tesz tanúbizonyságot, magaslati atmoszférája nagymértékben elűt a jobbára kissé áporodott levegőjű válogatástól. Francis Fukuyama A NAGY SZÉTBOMLÁS című könyvéről szólva bírálja a sematikus és egyirányú történeti mozgásokat láttató válság- és értékvesztés-retorikákat, egyszerűen azt, amivel máskülönben lépten-nyomon találkozunk a *HITEL-ANTOLÓGIÁ*-ban. Úgy véli, hogy Fukuyama, amikor a jellegzetes „filiszter”-állápontról a 60-as, 70-es évek ellenkultúrájának (és által-

ban a késő XIX. és XX. század modernitásának) a tradicionális erkölcsöket és közösségeket elorsvasztó hatásáról beszél, nem veszi figyelembe, hogy mit, alkalomadtán milyen hazugságokat szentesítettek a szóban forgó tradíciók, milyen repressziók és elfojtások tették problematikus-sá a tradicionális közösségeket, és ugyanakkor milyen alternatív közösségek kiépítését célozták meg a 60-as, 70-es évek mozgalmi az Egyesült Államokban (hippimozgalom) és a korabeli Magyarországon. Az itthoni ellenkultúra sorsa – az egzisztencialistának bélyegzett műalkotásoktól a neoavantgarde mozgalomig és a hosszú hajviseletig bezárólag – szépen mutatja, hogy a honi államszocializmus tekintélyelvű és agresszív filiszterezés volt, amit represszív filisztererkölcsi nem akadályoztak meg abban, hogy a falu tradicionális közösségét szétverje a térszesítéssel. Ennek alternatíváját kínálták fel a szabadság kis körei, mondjuk a Kodolányi cikkében méltán magasztalt táncházmozgalom. Kodolányi ezeket a jelenségeket párhuzamosnak érzi az Egyesült Államokban lezajló folyamatokkal, Fukuyama könyvének tárgyával. Vagyis nem kizárólag az individualizmus térnyeréséről van szó, hanem éppen valódi közösségek létrehozásának kísérletéről. A „család” és a protestáns munkaetika védelmezői elfelejtik, hogy a család válsága nem külső bomlasztó erők terméke, hanem a polgári életforma súlyos immánens krízise a polgári házasság krízise, ahogy arról a XIX. századi regény története bőszesen tanúskodik, mindössze néhány évtizeddel, szűk száz évvel Figaro Almaviva gróffal vívott győztes csatája után. A filisztermorál, a protestáns munkaetika (a kapitalizmus szellemének bázisa), ami szembeeszegezhető volna a „szétbomlással”, a bűntudat kultúráján (a kálvinizmus predesztinációtana, a gyónás megszüntetése), a szociális represszió (a koldus figurája gyanús lesz, és nem szánalomra méltó többé, jegyzi meg Max Weber, és szépen mutatja elnyomás és munkaetika összefüggésének erőteljes magyar hagyományát Kádár János híres mondata, miszerint aki dolgozik, az boldogul), szigorú és rugalmatlan puritanizmuson alapul, tehát bizonyos mértékig eleve művészetellenes, ha tetszik, „A tücsök és a hangya” szellemiségének kultúrája, vagyis nem eleve jogosulatlan az alternatíváit keresni. A liberális individualizmussal Kodolányi (többnyire) nem is a „természetes erkölcsök” morális fundamentalizmusát állítja szembe, ha-

nem egyfajta ökológiai (Lányi András értelmező magyarázatában: együttéléstani) kritikát, ami az embert nem olyan lényként gondolja el, aki a természettel szemben érvényesíti autonómiáját, hanem eredendően közösségi módon egzisztál, együtt él és együttműködik kulturális, társadalmi és természeti környezetével, oikoszával, ráutalt erre a környezetre, és alakítója is, ez a „világa” a heideggeri értelemben. Fukuyama technicista konzervativizmusával ezt az ökológiai konzervativizmust állítja szembe. Ezt aztán néha hajlamos a szöveg „normalitás”-nak, „természetes rend”-nek nevezni, ami nagy kár. Nem azért, mert oszтанám azt a véleményt, hogy a politikai közösségnek nem lehet más normatív összekötőszöve a jogon kívül, ahogy kiváló, sőt korszakos szellemek gondolják Magyarországon, elsősorban Nádas Péter. Ellenkezőleg, azt gondolom, hogy súlyos krízis jele, ha ezek a szövegek sérülnek, és jelenleg a magyar politikai közösségben, például a demokratikus szokásjogok tekintetében súlyosan sérültek, és közeljövőbeni, legalább részleges regenerálódásukhoz igen kevés remény fűzhető. Ugyanakkor éppenséggel az ökológiai szemlélettel ellentétes azt gondolni, hogy ezek a szabályok nem az együttélés folyton megújuló termékei, hanem valami előzetes, változhatatlan és az együttélés alakulójához képest külső szabályok volnának. A fundamentalizmus, aminek retorikája fel-felbukkan, ha nem is sokszor, a szövegben, önellentmondás a gondolatmeneten belül. Kodolányi írása kiáll a 60-as, 70-es évek olyan mozgásai mellett is, mint „a II. Vatikáni Zsinat és a hozzá fűződő megújulási mozgalmak a katolikus egyházban... a női egyenjogúság mozgalmának megújulása... az emberi jogok és kisebbségi jogok előretörése a politikában és a köztudatban”, vagyis konzervativizmusa a legnagyobb mértékben belül van a liberális konszenzuson, híve a liberalizmus emancipatórikus törekvéseinek. Feltehetően csak a válogatás valamiféle egységességének elérése, kötetkompozíciós okok magyarázhatják az olyan, túlságosan is ismerős kitételeket, melyekben például „az emberi jogok védelmének átcsapása”-t regisztrálja a szerző „az ellenkező végletbe: a kisebbség izlésuralmába”. Akárhogy is: Kodolányi tág horizontú esszéjéből rengeteget tanultam, a szöveg nem csak ebből a kötetből emelkedik ki, de bármilyen hasonló magyar vállalkozás díszére válhatna.

A fontos, de kisszámú kivétellel együtt is a könyv legnagyobb hibája, hogy nagyon kevésbé cáfolja meg olvasója előzetes elvárásait, hogy szinte soha nem okoz semmi meglepetést. Amikor letettem, úgy éreztem, éppen annyit tudok szerzőről, mint azelőtt, hogy a kezembe vettem volna.

Vári György

MORÁLIS MENEDÉK

Ortutay Gyula: Napló 1–3. (1938–1954; 1955–1966; 1967–1977)

*Szerkesztette és a jegyzeteket írta Markó László Alexandra, 2009 (1–2.); 2010 (3.)
816, 648, 648 oldal, kötetenként 4999 Ft*

Az Alexandra Kiadó hatalmas vállalkozása volt Ortutay Gyula naplóinak 2009 ősze és 2010 tavasza között megjelentetett három kötete. A Kádár-rendszer első felét már tudatosan átélt olvasóknak nem szorul bizonygatásra e naplókiadás fontossága. A köteteket szerkesztő és jegyzetelő Markó László munkájának botrányos színvonalát többen szóvá tették, és maguk a kötetek sem maradtak visszhang nélkül. (Hogy csak néhány recenziót említek: Ungvári Tamás: *AZ ELVESZETT NEMZEDÉK*. In: *Élet és Irodalom*, 2009. augusztus 19. és az ezt követő vita, valamint uő: *KIS MAGYAR NÉPRAJZ. ÉS*, 2010. január 22., László Ferenc: *FELFELÉ A LEJTŐN*. In: *Magyar Narancs*, 2009. augusztus 13., Bölcs István: *FAJMAGYAROK KORA*. In: *168 óra*, 2009. június 6., TANÚNAK LENNI. 2010. január 19., *A PÁRTONKÍVÜLI BOLSEVIK*. 2009. június 16., Radnóti Sándor: *EGY TUDÓS-POLITIKUS*. In: *Revizor*, 2009. november 10., Péter László: *A NAPLÓ ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA*. *Kortárs*, 2010. március.)

Munkatársai a mai napig nagy szeretettel emlékeznek róla. Ama kevesek közé tartozott, akik a Kádár-kor *keresztapái*¹ közül sokaknak és szívesen segített. Politikusi és tudományos pályája a falukutatók mozgalmával indult. Emellett azonban a népiekkel szemben kellő távolságtartással viseltetett, kritikai érzéke nem hagyta

¹ Ungvári Tamás találó megfogalmazása.

el (ez a későbbiekben is megmaradt, Németh Lászlót vagy Illyés Gyulát például megsemmisítő bírálókkal illeti néha naplójában). Barátai közé tartozott Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Erdői Ferenc, Kállai Gyula. Elmondható, hogy politikai értelemben az 1945 előtti „nagy” generáció tagja volt. E jelző használatát indokolja az említettek 1945 előtt még tisztának és erkölcsösnek tűnő és a mainstream nézetektől markánsan eltérő harmadik utas-társutas politikai koncepciója, amely az 1945 utáni hazai irodalmi életben meghatározóvá vált. Az ide semmilyen módon sem besorolható Radnóti annyira megbízott benne, hogy a később BORI NOTESZ néven irodalmi jelentőségű noteszébe öt nyelven (!) is azt jegyezte be, hogy megtalálójá „*juttassa el Magyarországra, Ortutay Gyula egyetemi magántanár részére*”. Radnóti sokat sejtethetett, bár ezt a bejegyzést minden bizonnyal még Borban, 1944 nyarán írhatta. Ortutayt rendkívül pozitívan minősíti, hogy Radnóti őt jelölte ki remélt biztos pontként – egy olyan világban, amikor annyi minden lealjasult.

1942-től vett részt az antifasiszta ellenzék munkájában, 1943-ban megszervezte a Független Kisgazdapárt polgári tagozatát. A nyilas hatalomátvétel után antifasiszta ellenálló, 1945 után titkos kommunista párttag. Hivatali funkcióinak felsorolása több bekezdést tölthetne ki, elég csak azt említeni, hogy 1945-től haláláig országgyűlési képviselő is volt (leszámítva az 1953–1958 közti időszakot). 1947-től vallás- és közoktatásügyi miniszterként az egyházi iskolák felszámolója (korábban piarista diák és Sík Sándor tanítványa volt, nála is doktorált). 1949-től a Hazafias Népfront jogelődjének tagja, 1957-től főtítkára, majd alelnöke, 1958-tól az Elnöki Tanács tagja. Ezekből a címekből is láthatjuk, hogy a Kádár-rendszer „társutas értelmiségi” karrierjei közül kiemelt szerepe volt. Pártfunkció hiányában sohasem tartozhatott a politikát ténylegesen irányítók közé. Maradtak helyette a pletykák, intrikák és cselszövényes sakkjátszmák, amelyek döbbenetes szövevényét nyújtják a napló feljegyzései.

Az alábbiakban nem szándékozom teljes recenzensi alapossággal elemezni a naplóban tárgyalt eseményeket. Ez messze túlfeszítené egy ilyen írás kereteit. Ortutay az 1938 és 1977 közötti időszokról összesen 1453 oldalt vetett papírra, és ezzel maga is sajátos történetírói művet

alkotott. Igazat kell adnom Péter Lászlónak, aki szerint Ortutay legnagyobb műve a naplója. Súlyos állítás ez, különösen annak fényében, hogy a naplóíró tudományos munkássága rendkívül jelentős. Nem arról van szó, hogy a napló nagyobb tudományos értékű, mint egyéb munkái, hanem arról, hogy a politika és a hatalom iránt mohó vonzódást érző Ortutay számára minden bizonnyal fontosabb volt naplója, mint tudományos teljesítménye. Saját bevallása szerint három fő művét idő hiányában nem tudta elkészíteni. A közéleti szereplés, a társutaság és a tudományszervezés fontosabbnak bizonyult számára.

A társutas értelmiségi

Ortutay szövegfolyama más jellegű, mint az ismert politikusok hasonló művei. Szemben az utóbbiakkal, akik elsősorban politikai közszereplésükről és történelminek vélt cselekedeteikről írnak, ő alapvetően lelkiállapota megörökítését tartotta fontosnak. Ebből és elfoglaltságaiból adódóan csak akkor volt módja az írásra, amikor épp nem történt vele semmi fontos. Nemcsak hónapok, hanem helyenként évek is hiányoznak. Feltűnő az is, hogy 1956. október 24-től 1957. júniusig egy sort sem írt.

Talán ez is magyarázza, hogy a napló elsősorban nem konkrét történelmi események felderítésére alkalmas. Most csak két szempontból kívánok elemezni: mi vett rá egy művelt, jó házból való és ifjúságában a kor szellemi elitjével baráti kapcsolatot tartó, eleinte tévedhetetlen ítélőerővel rendelkező tudóst a politikai lealjasulásra? Másrészt hogyan jelenik meg a naplóban a politikai rendőrség?

A morális kérdés Ortutay esetében szinte kikerülhetetlen. Mások is felteszik ezt, mint például legutóbb az ELTE BTK vezetése, amely ilyen megfontolásból nem engedte szobrának felállítását – miközben maga is kettős mércével mér, mert nem tartja problematikusnak, hogy még ma is Professor Emeritusként laudáltatnak olyan személyeket,² akik 1956 után a legsöté-

² Lásd Draskóczi István: A KÖZÉPKOR PANORÁMÁJA [SZÉKELY GYÖRGY LAUDÁCIÓJA]. In: *Trefort-Kert* II. 2. szám, 29. Székely György rúgatta ki többek között Asbóth Erzsébetet a BTK-ról, azért, mert egy évvel a forradalom után neki átadott röplapokból három darabot megtartott (!). Lásd KONSZOLIDÁCIÓ ÉS MEGTORLÁS AZ

tebb sztálinizmust képviselték az épület falain belül – szemben Ortutayval.

Nem tudjuk, mit szolt volna Radnóti, ha megismeri a naplóíró Ortutayt. Az önvallomásokban élénk táruló kép zavarba ejtő, különösen 1945 után, amikor erkölcs, politika és józan ész nála is egyre inkább külön utakat követett. Minden jel szerint a napló lehetett az a menedék, ahol Ortutay megpróbálhatta egyesíteni a szétszakadt világot. Önvallomása szerint „*megkönnyebbülésül*” írt. Az eredmény a kortársak végtelenül cinikus és rosszmájú bemutatása. Ellentéte annak a szívélyességnek és segítőkészségnek, ami személyiségét sokak előtt annyira rokonszenvesse tette. Jót szinte senkiről sem ír. Ha mégis, akkor ez sajátos fényt kap, mint például Bóka László esetében, akiről azt pletykálták neki, hogy a besúgója. Naplójában ezzel kapcsolatban csak annyit rögzít, hogy „*lehet, ez nem zárja ki, hogy szeretett*”.

Skizofrén lelkiállapotról árulkodik, amikor Ortutay egyik 1955-ben megjelent írását „*aljas fogalmazás*”-nak nevezi, és mindezt naplójában azzal dokumentálja, hogy „*Csak a szégyenemről szóló vallomást akartam idevágni*”, „*nem vagyok már megmenthető a becsületes, igényes tudományos munka számára [...] így mocskolom magam*” (II. kötet, 37.). A naplófolyamban ugyan csak néha olvashatók az önvád megnyilvánulásai, jellemzően elsősorban akkor, amikor Ortutayban oldódna a diktatúra görcei. Sokáig rettegni kellett attól, hogy feljegyzései a politikai rendőrség kezére jutnak. Ez át is vezethetne bennünket a második témához, de most csak azért említtem meg, mert a napló 1948–1958 közötti szövegén érződik ez a félelem is. Később Ortutay aggodalmai csökkenhettek, mert a szövegben van utalás arra, hogy már nem tart attól, hogy naplójának szövegét más is olvashatja – lásd később az Aczél György kapcsán írottakat.

ELTE BÖLCSÉSZKARÁN című tanulmányomat. In: *Valóság*, 1994. 1. (Székely nevét, tekintettel arra, hogy megjelenésekor magam is az egyetem hallgatója voltam, nem említettem. Az információért Szűcs Jenőné Asbóth Erzsébetnek mondok köszönetet. Az ELTE épületén belül egyébként mind a mai napig a professzorokat megőrkítő képgalériában láthatók Andics Erzsébet, Kis Aladár, Mód Aladár és más pártállami történészek.

Magánélet

A napló érdekessége a szöveget finoman átszövő önvád. Radnóti és Reitzer mint meghalt barátok a túlvilágról emlékeztetik korábbi énjére. Ortutay azonban korántsem csak politikai tevékenysége miatt érezte magát kínosan. Családapaként szembe kellett néznie hűtlenségével. A napló nőkkel kapcsolatos szálai sokrétűek, és csak nehezen fejthetők fel. Ortutaynak a hűtlenség különböző bugyraival kell szembesülnie. Mint országos politikus és egyetemi tanár hatalmi helyzetéből adódóan hordatott szeretőket munkaszobájába. Hogy 1959-re vonatkozó és 1964-ben leírt bejegyzését idézzem: „*Győry [Gábor] hajította fel kb. egy éve számomra a jobb-rosszabb kurvákat.*” Sok minden megítélés kérdése lehet, de azt biztosra vehetjük, hogy a prostituáltak használata nem tartozott abba a kategóriába, amit a fiatal Ortutay falusi népnőzást és nyomort kutató baráti köre erkölcsileg elfogadhatónak tartott volna.

Életében azonban nem a futó nőkapcsolatok voltak meghatározók. Két szerelme, T. E., majd T. K. éveken át a szeretője volt, úgyhogy Ortutay állandóan a szakítás és a válás között örlődött. Gyávasággal vádolta magát, elsősorban K. miatt, akit nem tudott feleségül venni. A napló szövegéből az önvád mellett helyenként kiemelkedik egy-egy morális jellegű utalás Reitzerre, Radnótira vagy a sohasem szeretett, de morális integritása okán elismert Kodályra. Utóbbi személye a közéleti lét iránt rendkívül vonzódtó Ortutay számára különösen fontos lehetett. Hiszen Kodály úgy tudott a Rákosi-, majd a Kádár-rendszerben kikerülhetetlen művész maradni, hogy minimalizálta politikai misszióit. Érzékelteti ezt, hogy nem tagadta meg vallásosságát sem. Halála után Ortutay többször is említi nevét, például egy kézírata javítása kapcsán: „*mennyire élt még 1955-ben is a szervilis fogalmazás, és én, sajnálatos, de mennyire átadtam magam amolyan becsúztatott udvarolható mondatoknak Sztálin nyelvelméletéről, a szovjet kutatásról. Ott is, ahol nem kellett volna. Ilyenkor gondolok tisztelettel Kodály makacsságára, neki nem kellett ennyit törölnie mondataiból*”.

A napló olvasójaként nehezen tudtam elhessegetni azt a benyomást, hogy Ortutay valahol George Orwell 1984 című regényének hőisével rokon. A politikai rendőrség hálójában, Winston Smithhez hasonlóan egyfajta morális túlélési ösztönből örökíti meg a Kádár-rendszer

mindennapjait, anélkül, hogy nyíltan lázadni kívánna ellene. Áruklodók az Aczél György kapcsán lejegyzett sorok. A harmadik kötetben 89 oldalon szerepel ez a név. Ennél többször csak Kádár, illetve Ortutay családtagjai fordulnak elő az utolsó kötetben. Aczél „Gyurika” egyszerre Ortutay vacsoravendége és Kádár Raszputyinja (Ortutay megfogalmazásában „házi futója”). Megdöbentők azok a karaktergyilkos történetek, amelyeket Ortutay rá hivatkozva lejegyez (például a II. kötet 408–409. oldala, ahol Illyés Gyula és Németh László járatták le kölcsönösen egymást egy vacsorán Aczél előtt). A Kádár-korszak meghatározó művelődéspolitikusának másik arcát ismerhetjük meg a kötetben. Aki eddig túlzásnak tartotta azt, hogy a belső elhárítást „Aczél-műveknek” is nevezték, annak számára a napló revelatív erővel bírhat. Ő az, aki mindent tudni akar, és majdnem mindent tud is. Példa erre Nagy Lajos titkos, politikailag kínos részleteket tartalmazó naplója, amelyet szerzője Ortutayra bízott. Nagy Lajos halála után azonnal „Gyuri rákérdez a titkos naplóra, s arra kér, hogy ő minél hamarabb elolvashassa. Remélem, rendezetlen az anyag, Boriska rendetlen természetéhez híven. Az efféle érdeklő Gyurinkát mindenből. Ment volna el belügyi nyomozónak, garasos Fouchet” (sic!) (III. kötet, 20.).

Az állambiztonság

Tanulságos összevetni a napló besúgókkal kapcsolatos megjegyzéseit. Ezek rendkívül fontosak. Ha valaki csak az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára alapján kívánna tájékozódni a Kádár-rendszer politikai elitjének megfigyeléséről, nem sok anyagot talál. Elsősorban nem azért, mert ezek az anyagok a rendszerváltáskor megsemmisültek. Rosszabb a helyzet. Ortutay körül legkésőbb az 1960-as évektől csak úgy zizegnek a különféle besúgók, akik nyilván jelentések tömegét adták róla. Nemcsak bizonyos felkínált nők, hanem a sofőr és a kolléga képeben is megjelenik a rendőrség. Minderre a korabeli operatív szabályzatok semmilyen lehetőséget sem adhattak volna. Személyi dossziéját az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában található jegyzőkönyv szerint 1953 és 1964 között megsemmisítették. 1962 után konkrét operatív cél nélkül elvileg szigorúan tilos volt másokról adatokat gyűjteni, még inkább tilos volt ezt tenni párttagok esetében. Nyilvánvaló, hogy ezektől a szabályoktól

csak a megrendelő határozott kérésére térhetek el. Néhány fennmaradt ügyből eddig is tudhattuk,³ hogy Aczél a számára „kedves” emberek mindennapi életét már-már egy valóságshow szintjén tette saját magának transzparenssé. Lakásokat és telefonokat poloskáztatott be, az elhangzottakról pedig az illető fontosságának megfelelően napi, havi, féléves vagy éves összefoglaló jelentéseket íratott. Nem kis teljesítmény lehetett például Konrád György vagy Heller Ágnes éves telefonforgalmának tízoldalas elemzése. Sajnos nem tudjuk, elalvás előtt vagy munkaidejében olvagatta-e ezeket a műfaj szempontjából nehezen behatárolható szövegeket. Ortutay mindenesetre tudta, hogy megfigyelik. 1971. szeptember 19-én végrendelete kapcsán említést tesz titkos naplójáról is: „ez a napló lepecsételendő, s csak halálom után 30 évvel olvashatják a tudományos kutatók. [...] Igaz, az sem biztos, hogy kikötésemet megtartják – ha Aczél úrfi nagyon kíváncsi, ő biztos beleolvas, segíti a Belügy meg magas méltósága. De ha már ő megszegheti a végrendeletet, engem ez se nagyon zavar majd”.

Ortutay korántsem csak áldozatként ismerete ezt a rendszert. Maga is haszonélvezője volt, olyannyira, hogy amikor szeretőjét – más ügyből adódóan – be akarta szervezni az állambiztonság, pontosan tudta, kit kell megkeresnie az ügy leállítására. A róla hivatalosan megfogalmazott, operatív cél nélkül készült jelentésekből semmi sem maradt az utókorra. Ezeket a tartótszitek „mezítlábas foglalkoztatás” keretében készíthették csak el, még csak dossziészámot sem kérhettek rá, hiszen ebben az esetben lepleződött volna a BM hierarchiáján belül a törvénytelen adatgyűjtés. Csak sejthetjük, hogy az effajta papírok sohasem kerültek iktatásra. Így is figyelemre méltó, hogy Ortutay Gyula neve nem kevesebb, mint 152 iktatott (!) dossziében fordul elő. Ez az adat jól érzékelteti a BM adatgyűjtő mániáját, hiszen a fennmaradt említésekben Ortutay csupán mellékszereplő. Arra azonban még ez is alkalmas, hogy feltérképezzük a BM „mélyfúrásait”. A Hungária kávéházban összejáró értelmiségiek, az MTA Nyelvtudományi

³ Lásd SZÉLSŐBALOLDALI TÁRSASÁG – IMRE KATALIN ÉS KÖRÉNEK MEGFIGYELÉSE. In: Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: ELHALLGATOTT MÚLT. A PÁRTÁLLAM ÉS A BELÜGY. A POLITIKAI RENDŐRSÉG MŰKÖDÉSE MAGYARORSZÁGON 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina, 2008. 329–347.

Intézet, Szekfű Gyula tanítványi köre, Lipták Gábor balatonfüredi háza mind olyan színhely, amelyeken Ortutay nevének említését besúgók és tartótisztek regisztrálták. Bár Ortutay ötvenes években készült személyi dossziéja megsemmisült, (nem kriptokommunista) kiscgazda párttársai jó részéről az ilyen jellegű iratok fennmaradtak, és ezekből a naplóíró megfigyelésének metódusai is rekonstruálhatók. Egy ilyen Ortutayhoz köthető megfigyelési ügy a világhírű baritonénekes Svéd Sándor megfigyelése, akiről az ÁVH azt feltételezte, hogy disszidálni akar – ami különösen érdekes feltételezés annak fényében, hogy Svéd tíz év emigráció után 1950-ben tért haza Magyarországra, ahol operaénekesi karrierjét töretlenül folytathatta.

A napló három kötete a XX. század szellem-történetével foglalkozók számára megkerülhetetlen olvasmány. Politikai pletykáival, a hatalmi klán belső torzsalkodásainak ismertetésével sokat segít a kései olvasónak a kádári pártállam működésének megértésében. Hasznos volna, ha ennek nyomán egy kutatás feltárná Ortutayt „a másik oldalról”, azaz a „Párt” és ezen belül is az állambiztonság szemszögéből. Köszönet jár a jogutód Ortutay Tamásnak azért a nemes gesztusért, hogy a naplót a nyilvánosság rendelkezésére bocsátotta.

Ungváry Krisztián

AZ ÚJ RADNÓTI- KÉPESKÖNYVRŐL

„...az égve írj, ha minden összetört!”

Radnóti Miklós és kortársai.

Emlékkiállítás a költő születésének századik évfordulója alkalmából

2009. április 22. – 2010. január 31.

Összeállította Varga Katalin. PIM, 2009

A tavalyi Radnóti-centenárium számos rendezvényt (kiállításokat, konferenciákat, tematikus folyóiratszámokat stb.) hozott, s ezek révén a Radnóti-irodalom is érdemben gazdagodott. A munka egyik központja kétségkívül a Petőfi Irodalmi Múzeum volt, amely erre az évfordulóra nagy, reprezentatív kiállítással rukkolt elő. A kiállítás rendezője, irányítója, Varga Katalin

most az összegyűjtött anyag javát „katalógusban” is közzétette. Hogy ez a szép és tartalmas képeskönyv mennyire katalógus a szó klasszikus értelmében, persze vitakérdés lehet, itthon ennek még kialakulatlanok az eljárásai. De az tény (s ez a fő), hogy ez az új kötet, mint a Radnóti Miklósról készült fotók és más, vele kapcsolatos dokumentumok képeskönyve, nemcsak dekoratív, de hasznos könyv is. A szó nemes értelmében a kultuszt szolgálja: alapfunkciója a kedvcsinálás, az olvasásra való ráhangolás. De maga a könyv – ellentétben a kiállítással, amely csak meghatározott ideig áll – újra s újra elővehető, lapozgatható, böngészgethető. S mint a műfaj minden jó realizációja, e kötet is túlmegy a pusztán kedvcsináló szerepkörön: speciális, csak így kielégíthető funkciója is van. VIZUÁLIS ADATTÁR ez a költőről, segédlet megismeréséhez, a világgá váló ismerkedéshez. S e két funkció, a kedvcsináló s a megismerő, így együtt manapság kivált szükséges. Ma ugyanis, amikor a magyar irodalomban is valóságatlanító folyamatok zajlanak, s növekszik az irodalom iránti érdektelenség, egy jelentős életművet (s életet) úgy állít a figyelem középpontjába, hogy – a mindenütt eluralkodó absztrakt beszéd helyett – látványt, érzéki benyomásokat szolgáltat. Már anyagával is a kiüresedés ellenében hat.

A most megjelent képeskönyv kulturális teljesítőképesége nyilvánvalóan dokumentációs anyagában rejlik – de, látnunk kell, nem csak abban: hatékonyságát a kivitelezés módja is növeli. Az irodalomtörténész, a muzeológusi és a látványtervezői munka együtt adja a könyv értékét. Hogy a kivitelezés sem a „lényegtől” független, elhanyagolható mozzanat, könnyű belátni. Ahhoz ugyanis, hogy például egy archív fotó igazán érvényesülhessen, megfelelő kép nagyság éppúgy szükséges, mint az „eredetiség” varázsának technikai visszaadása. S tudható, ez nem is olyan könnyű; még az úgynevezett fekete-fehér fotók is csak „színesben”, azaz természetes sárgultságukban-barnultságukban idézik föl a régiség auráját. Márpedig a fotók nyomdai-technikai reprodukálhatósága nálunk sokáig elmaradt e sajátságok visszaadásának elvi lehetőségeitől. Ha például ismerjük az Ady-fotók két ikonográfiáját, a régít s a közelmúltban megjelentet, a technika élményalakító lehetőségeire mindjárt rálátás nyílik. Mindkét ikonográfiát ugyanis ugyanaz a kutató, E. Csorba Csilla készítette, az összeállítás, adatolás stb. vonatko-

zásában itt is, ott is az ő szakértelme munkált, ám a nyomdai kivitelezés az egyik esetben gyöngítette a kutatói teljesítményt, a másik esetben fölerősítette, megsokszorozta. S a Radnóti-recepció szerencséje, hogy a Radnóti-könyv elkészítése során Varga Katalin immár számolhatott mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek anyagát nem csak így-úgy megjelenítik, de dekoratívvá, vizuálisan is hatásossá teszik. Az albumszerű formátum, a jó könyvtervezői és nyomdai munka a Radnóti-képeskönyv gazdag lehetőségeit is engedi érvényesülni. (Ez természetesen az anyag digitalizálóját, az összeállító keze alá dolgozó T. Nagy Györgyöt is dicséri. Az ő érdeme is, hogy a fotók és más dokumentumok így, az életút időrendjére fölfűzve, érvényesíthetik vizuális és dokumentáris erejüket, egyszerre adnak vizuális élményt, és idézik föl azt a személyes és történeti aurát, amely – „természetes” történeti kontextusként – hozzátartozik az életműhöz, és segít az életmű megértésében, olvasói földolgozásában.)

A könyv lehetőségeit, persze, szögezzük le ismét, alapvetően és elsődlegesen az összegyűjtött anyag jellege és ereje teremti meg. Az, amit Varga Katalin a Petőfi Irodalmi Múzeumból és más gyűjteményekből (leginkább a szegedi múzeumból) össze tudott szedni, ha nem is „teljes” dokumentáció, lefedi az életút teljes menetét, s jellemzi – még hozzá sokoldalúan jellemzi – azt a miliót, amelyben Radnóti élt és alkotott. A fotók, a reprodukált kéziratok, hivatalos iratok, aprónyomatványok sorozata együtt, szakszerűen elrendezve „kerek” egészet ad ki, s „elbeszéli” a költő életrajzát.

Az egyes, itt hasonmásban közreadott iratok számbavétele, újdonságuk mérlegelése nem lehet ennek az ismertetésnek a föladata: a recenzio nem helyettesítheti a könyv kézbevetelét. Itt is célszerű azonban említeni, hogy e képeskönyv, őrizve eredetének, az immár lebontott kiállításnak az emlékét, dokumentumok és szerkesztői összekötő szövegek együttese. Ez a megoldás két szempontból fontos. Egyrészt a szerkesztő szöveges megnyilatkozása áthidalja a dokumentumok szükségképpeni hiátusait, s segítségbe szervezi őket. Másrészt, ettől nem függetlenül, mint a vizualitás köré épített verbális metastruktúra is funkcionál: nem hagyja magára az olvasót, a képek közt böngészőt. S anélkül, hogy erőszakosan terelné olvasóját saját értelmezéseinek körébe, megnyit egy értelmezési lehetőséget.

Minden fotó és irathasonmás önmagáért beszél, saját vizuális intencióját érvényesíti, de a szerkesztő mégis – tapintatosan bár, de érzékelhetően – jelen van a könyvben, s kalauzolja olvasóját.

Ennek a szerkesztési módnak a következménye, hogy a megbízható, stabil összképen belül minden olvasó a saját előzetes ismeretei és preferenciái szerint, szabadon fedez föl magának számára különösen „érdekes” mozzanatok. Ez az olvasói szelekció természetesen nem egyezik meg mindenkor az irodalomtörténet-írás értékhangsúlyával: az egyik az olvasó a számára érdekeset vagy fölhívót preferálja, a másik az irodalomtörténész az egészről fölsejrlő összképet kontrollálja. Mindkettő legitim nézőpont. Megítélésem szerint azonban ez esetben – speciális „műfajban” mozogva – nem az irodalomtörténeti, pláne nem a filológiai szempont az elsődleges. Az irodalomtörténész dolga e kötettről szólva legföjebb a hitelesítés lehet: hitelesek-e a fölvonultatott képek és dokumentumok, lényeges-e az, amit ez az anyag sugall vagy sem. A képeskönyv e tekintetben, úgy hiszem, jól vizsgálzik, elenyésző az a hiba, amely szóvá tehető. Az is nem annyira az összeállító, mint inkább az eddigi szakirodalom számlájára írható. (Apró, de jellemző példa erre: a Szegedi Fiatalok taglétszáma csakugyan tizenöt fő volt, jól írja a könyv, de közülük két tag, Berczeli Anzelm Károly és Balla Sándor menet közben kivált, helyükre pedig Ádám László és Gerhauer Albert került. Utóbbi például, Reitzer Béla után, még a „Művkoll” adminisztratív titkári teendőit is ellátta egy ideig. Ők ketten tehát nem „pártoló tagok” voltak: formálisan is a csoporthoz tartoztak.) De még az ilyesféle hibakeresés szempontjából is fontosabb, hogy a képeskönyv – elsődleges feladatát túlteljesítve – jó néhány ponton filológiailag is újat hoz. Látszólag apró adalék, de valójában még a standard életrajzhoz mérten is fontos hozadék például, hogy a korábban filológiailag valószínűsített 1929 folyóirat kérdését néhány aprónyomatvány fölszínre hozásával tisztázn tudja. Több fontos dokumentumot pedig ez a kiadvány emel be a szélesebb közönség szemhatárába.

Magam, ha természetes szerepemben, a könyv lapozgatójaként nyilvánulok meg, jó néhány emlékezetes mozzanatra hívhatom föl a figyelmet. Lényegesekre éppúgy, mint „lényegtelen”, apró, ám jellemző mozzanatokra. Utóbbiakra példa lehet Radnóti egyik szegedi lakásának

lépcsőháza, amelyet én, ilyen perspektívából, szegediként sem ismertem. (E fotót maga Varga Katalin készítette „helyszíni szemléje” során.) A lényeges mozzanatra pedig a legpregnansabb, egyben legmegrázóbb példa a költő halotti anyakönyvi bejegyzése, amely rideg tárgyyszerűséggel rögzíti a halál okát: „tarkólövés”. Talán mondani sem kell, itt a bővebb, kommentárszerű szerkesztői megnyilatkozás kevesebbet adott volna, mint ez a szikár bejegyzés. A kommentár, bármily „okos” lett volna, „szétbeszélte” volna a megrendülést.

E képekönny természetesen nem helyettesítheti a költő verseinek olvasását, s nem léphet az eddigi szakirodalom helyére sem – nem is ez a feladata. De melléjük, vizuális kiegészítőként, az életút atmoszférájának földézőjeként odahelyezhető. S a kutatóknak is, az irodalomkedvelőknek is jó eszköz a költő új szemszögből való szemléléséhez, „megismeréséhez”. A kép mindig „tud” olyasmit is, amit a szöveg sohasem, s ami csak képként adható át, kínálható föl.

Varga Katalin és a Petőfi Irodalmi Múzeum elkészítette ezt a Radnóti Miklóst bemutató, igazán dekoratív és tartalmas könyvet, a centenárium Radnóti-kiadványok legszebbikét.

Lengyel András

ZENEBŰVÉSZEK

Szomory Dezső: *Zene és ének hangjainál: Zenei írások. Szomory Dezső Művei IV. Múlt és Jövő Kiadó, 2009. 491 oldal, fényképekkel, 3200 Ft*

A zene lényege, köztudott módon, nem fejezhető ki szavakkal. Ennek ellenére – és ez szintúgy köztudott – évszázadok óta nap mint nap próbálkozunk a lehetetlennel, zenészek és nem zenészek egyaránt. Próbálkozunk egyrészt belső kényszerből, hogy számot adjunk arról, amit a zenéről tudunk, érzünk avagy tudni és érezni vélünk; másrészt minden jel arra vall, hogy az olvasók is igénylik az ilyenfajta tájékoztatást. A zenetörténet és -elmélet be is világít a zene világának minden zegzugába, és bőségesen szol-

gál életrajzokkal, műelemzésekkel és még sok mindennel. De kérdés, hogy megragadhatják-e az efféle megközelítések a zene fent említett „lényegét”, vagyis a zenei élménynek mint olyanak a visszaadását, másokkal való megéreztetését.

Világos, hogy Szomory Dezsőt, amikor a zenéről írt, csakis és kizárólag ez a „lényeg” érdekelte, ezt akarta olvasóinak közvetíteni, nagyobb lélegzetű irodalmi műveiben éppúgy, mint zenei írásaiban, többek között a *Színházi Élet* c. hetilapba írott rövid cikkeiben. Ez utóbbiak gyűjteményes kiadása jelent most meg a Múlt és Jövő Kiadó gondozásában, Szomory György író-szerkesztő (a szerző másodunokaöccse) közreadásában.

Szomory igen rövid ideig, 1933-tól 1935-ig írt rendszeresen a *Színházi Élet*-be (a kötet végén található két 1937-es írás már csak amolyan függelék). Nyilvánvaló, hogy – habár jelentős zenei műveltséggel rendelkezett, és fiatalkorában a Zeneakadémiára is járt – jelentős próza- és drámaírónk nem a zenekritikus jelmezében lépett színpadra. Célja, a könyv lapjain gyakran és nagy csodálattal emlegetett Tóth Aladárral ellentétben, elsődlegesen nem az volt, hogy szakszerűen megfogalmazza, mi is hangzott el az adott koncerten vagy opera-előadáson, és a hallottakat a magyar zenekultúra szempontjából sokoldalúan értékelje, hanem „egyszerűen” az, hogy elmondja: mit érzett és mire gondolt zenehallgatás közben. És Szomory nagyon sok mindenre gondolt, és nagyon sok mindenről megemlékezett, az állatkerti flamingókra, amint belekomponálták a maguk szólamát a szabadtéri koncertekbe, vagy a saját fiatalkorára, amikor először látta Párizsban Gounod FAUST-ját (emlékezetünkbe idézve a PÁRIZSI REGÉNY idevágó passzusát). Olykor a képzőművészet területére is átruccan, mint például amikor Petrovics Elek műgyűjtőt ünnepli.

A könyv legmegdöbbentőbb pillanata számomra Malvin, a „zongorázó szöszke” története (30–32.), mely úgy kezdődik, mint személyes visszaemlékezés, de egy váratlan fordulattal abszurd novellává változik, végül pedig szinte kétségbeesett sikolyba torkollik, a lélektelen gyakorlásban felörlődött életek siratásába. De szinte minden írásban van valami meglepő felfedeznivaló, mert ez az író mindenre odafigyelt, mindenre reagált, és – mindent önmagára vonatkoztatott. Utószavában Szomory György is

a személyes emóciókban, gondolatokban, régi emlékekben, képzettársításokban jelöli meg az írások egyik fő témáját (474.), ezzel voltaképpen bevallva, hogy nagybátyja elsősorban saját magát hallotta ki minden meghallgatott zenedarabból. Ami önmagában nem volna baj, hiszen Babits is megírta: „*Megmondom a titkát, édesem, a dalnak: / Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat...*” Végül is a kötetből jóval többet tudunk meg Szomoryról, mint az általa hallott hangversenyekről.

Az mindenesetre kiderül, kiket szeretett Szomory. Zenei univerzumának középpontjában Beethoven, Berlioz, Liszt és Wagner állt, imádták Verdit és Puccinit, és lelkesedett a nála bő évtizeddel fiatalabb modern magyar zeneszerzőkért, Bartókért, Kodályért, Weinerért. Párizsi éveiből megőrizte erős vonzalmát a francia zene iránt: Bizet, Franck, Delibes, Massenet (akit közvetlenül „Massenet”-nak írt), Debussy, tekintet nélkül a közöttük levő óriási stíluskülönbségekre, mind jó volt nála, nem úgy, mint Brahms vagy Richard Strauss, akit csak nagy nehezen, erős fenntartásokkal ismert el. Külön lapra tartoznak Mendelssohnnal és Meyerbeerrel kapcsolatos megjegyzései: e két mesterről egyik pillanatban olyan gorombaságokat mond, mint senki másról, máskor meg a legnagyobb csodálat hangján beszél róluk. Stravinskyt, bár zenéjét a „*vad, szövevényes, szeszélyes, képtelen*” jelzőkkel illeti (186.), nem utasítja el teljesen, míg „*ez a kitűnő Prokofjev Sergej*” (333.), bár „*a legtávolabb áll Istenről*”, „*a lényeg s a kifejezési módok között olyan páratlan összhangot tart, hogy ez maga a tökéletesség*”; és „*ez az a zene, amely az ember fejéről lefújja a kalapot, mint a szélvihar*” (334–336.). A fent említettekén kívül is mindig kiállt a magyar zeneszerzők mellett, Hubay Jenőtől Siklós Albertig és Poldini Edéig. Mahlerrel nem tudott mit kezdeni (391.), Rahmanyinovot kissé unalmasnak találta (362.), de Ernest Bloch SZENT SZOLGÁLAT-a mélyen meghatotta (356.).

Az előadóművészekkel kapcsolatos megjegyzésekből ismét sajátos Szomory-portré rajzolódik ki. Az író nem is próbálta titkolni a magyarok iránti elfogultságát, melyet az utószó is kiemel (487.). A külföldi vendégekkel szemben – Toscanini, Bruno Walter és még néhány vitathatatlan világnagyság kivételével – gyakran szkeptikus volt. Az mindenesetre imponáló, ahogy azonnal felfigyelt a fiatal Ferencsik Jánosra (12.), „*Cziffra Gyuri ifiúr*”-ra (105.) vagy mindenekelőtt

Fischer Annie-ra, akiről újra meg újra szinte vallásos lelkesedéssel írt. Egyébként feltűnő módon vonzódott a csinos fiatal művésznőkhöz, akiknek olykor még azt is megbocsátotta, ha nem voltak magyarok, és akikről szinte sohasem mulasztott el pontos, a kosztümre és a testalkatra részletesen kitérő személyleírást adni.

Szomory mindig távol tartotta magát a „célbeli” zenekritikusoktól megszokott szabatos koncertleírásoktól, olyannyira, hogy sokszor még azt sem tudjuk meg, mi volt a műsor. A kérdés csak az, eljutott-e ezen az áron a fent említett „lényeg”-ig, az élmény megragadásáig és közvetítéséig. Néhány különlegesen ihletett pillanatban valóban szinte megtörténik a csoda, mint például amikor az imádott Basilides Máriáról így ír: „*Ez a szent ének, ez az izzó s fájdalmas lelkiesség, valami olyan mély, olyan tündöklő távlatokat tár fel mámoros lendületekben s elragadtatásokban, hogy az ember azt mondaná, ez Istennel való egyesülés zenében.*” (407.) Vagy amikor Bernardino Molinari olasz karmesterről ezt olvassuk: „*Az igazság az, hogy a Bernardino – mondjuk egyszerűen Bernardino – úgy benne van szervesen a zenekarban, mint például a tündő az emberi szervezetben. Úgy tűnik, hogy a zenekar tőle kapja a levegőt.*” (197.) Az efféle mondatok valóban megéreztetnek valamit abból, hogy milyen lehetett az előadás. De Szomory nem volt mindig ennyire ihletett. Túl gyakran használta ugyanazokat a kliséket: szinte minden művész bűvész is egyszersmind, vagy ha nem az, akkor kedves, rokonszenves, aranyos, tündéri és így tovább. Lehet, hogy ezek a szavak akkor fordulnak elő nagyobb gyakorisággal, amikor Szomory a barátját küldte el maga helyett a koncertre, ami Szomory György utószava szerint olykor megesett?

Egy másik visszatérő jelző, amely azonban már mélyebb betekintést ad az író világába, a „*boldog*”. Minden nagy művész eredendően boldog ember, mivel közvetlen személyes kapcsolatban áll a szépséggel, melyet megadatott kifejeznie és másokkal megosztania. Ilyesfajta boldogságot üdvözült lelkek érezhetnek a mennyországban; ezt az állapotot éneklé meg újra meg újra Szomory, mint az emberi és művészi lét legvégső értelmét.

Azakkritikusokkal ellentétben Szomory csak ritkán vállalkozott a zene tágabb társadalmi és politikai vetületeinek elemzésére; éppen ezért figyelemre méltók kirohanásai a karmesterkultusz (209.) vagy a zene olcsó eszközökkel való

reklámozása, a „*filléres Beethoven-koncertek*” sorozatcím (225.) ellen. Máskor azonban inkább azt kívánnánk, bár zengené tovább a „*tündéri aranyos*” zenészek dicséretét Mussolini dicsőítése helyett (165., 398.), és ha végre egyszer elismerően nyilatkozik egy külföldi együttesről, az ne éppen a *Reichs-Symphonie Orchester* és annak barna frakkos karnagya lenne (250.).

Szomory György részletes jegyzetanyaggal látta el a kötetet, amelyben sok, a kötetben szereplő művészről olvasható hosszabb-rövidebb életrajzi vázlat. Sokukról azonban nem kapunk semmiféle információt, valószínűleg azért – és ez elgondolkoztató –, mert nem sikerült róluk semmit kideríteni. A közreadó egyéb kommentárjai nagyrészt szintén hasznosak, bár Koréh Endre basszista volt és nem baritonista (384.); továbbá az egy helyütt emlegetett „Lalo Péter” (331–332.) nem valamiféle „*szomorys élcélődés*”, hanem egy valóban létezett, jelentős francia zenekritikus, Pierre Lalo nevének magyarázata. Ugyanitt a Zdenka név nemcsak Szomory egyik kedvencére, Ticharich Zdenka zongoraművész-nőre utal, hanem egyszersmind az ebben a cikkben tárgyalt Strauss-opera, az ARABELLA egyik szereplőjére is. Nagyon hiányzik a névmutató, enélkül a kötet sokat veszít használhatóságából. Szomory Dezső hívei és mindazok, akik egy eddig nehezen hozzáférhető kulcslyukon át akarnak bekukkantani a harmincas évek budapesti zeneéletébe, így is értékes információanyaghoz és gyakran élvezetes olvasnivalóhoz juthatnak.

Laki Péter

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Elég legyen a legendákból!

A Köpeczi Béláról szóló rendkívül érdekes emlékezésében (*Holmi*, 2010. június) Rózsa T. End-

re folytatja a Hajnóczy Péterrel és az úgynevezett ködlovag társaival kapcsolatos legendagyártást: „*A konfliktusok okán végzetesen alkoholfüggővé lett Hajnóczy Péter.*” Mindamellet nem nevezi meg konkrétan a „konfliktusokat”, beéri Kádár János ismert módszerével, az összecsimpentett szemű utalással, hiszen értitek: a Kádár–Aczél-szisztémában eltiporták vagy öngyilkosságba kergettek a rendszeridegen zseniket... Ezzel szemben tény, hogy Hajnóczy (aki Rózsa T. szerint, ah, az elsők között ismerte fel, hogy Kertész Imre az, aki...) összes művét állami, Aczél által pénzelt kiadók publikálták, Aczél által merített papíron; még AZ ELKÜLÖNÍTŐ című tényleg rázós szociográfiája is megjelent – nem könnyen, de mégis. Nem hiszem, hogy a híres film címe igaz lenne, miszerint vannak SZÜLETETT GYILKOSOK, de azt már igenis gondolom, hogy vannak született alkoholisták, és ennek semmi köze semmiféle társadalmi rendszerhez. Hajnóczy nyilván még Periklész demokráciájában vagy a Mediciek Firenzéjében is piás lett volna. Sok bűne volt a puha magyar rémuralomnak, de az italszámlát azért ne varrjuk a nyakába. Miként a csehekébe sem az öngyilkosság során keletkezett roppant gázszámlát; ráadásul a cikkben megidézett prágai Sztálin-szobrász, Otakar Švec nem a Rózsa T. által burkoltan vádló okok miatt nyitotta ki a gázcsapot – akit a hiteles történet érdekel, olvassa el Mariusz Szczygiel GOTTLAND című kötetét, megjelent az Európa Könyvkiadónál 2009-ben.

Ugyanez áll a memoárban szintén áldozati bárányként megemléltett Latinovitsra és Huszárikra. Utóbbi (miután hatalmas állami pénzen elkészítette remek filmjeit) rémisztően csúnya (a maga idejében amolyan városi legendaként kipletykált) halálát sem a Pártközpont által szándékosan megvont ágytálak idézték elő, és valami azt súgja, hogy ugyancsak nem Aczél volt az, aki elftársai élén hívogatóan fényesre csiszoltatta Latinovits odautazása előtt a balatonszárszói vasúti síneket.

Bán Zoltán András

BÉKÉS PÁL BÚCSÚZTATÁSA

1956–2010

Keserű szívvel, belenyugváásra képtelenül érkeztünk ide, hogy búcsút vegyünk Békés Palitól. Mert ami vele történt, annak, meglehet, létezik egyfajta kóréletteni levezetése – dermesztően egzakt, noha korántsem evidens, kevesek számára követhető orvosi indoklása –, de hogy a történeteknek bármifajta értelmet, akceptálható magyarázatot lehetne tulajdonítani, nem hisszük. Hiszen fölfogható-e ép ésszel az a sorsítélet, amelynek következtében neki évtizedes, egyre fokozódó szenvedés, majd ez a fájdalmasan korai halál jutott osztályrészül? Méghozzá úgy, hogy az életéért folyó s az utolsó percig tartó küzdés rettentő feladatát idős szüleire is ráróta ez az ítélet? Mi, a barátai még akkor is ritkán hallottunk Palitól zokszót, amikor betegsége már súlyosabbra fordult – képes volt örülni családjának, gyermekeinek, az ő törődésüknek, az odaadó társ szeretetét pedig az utolsó időkben életmentőnek nevezte –, azt azonban elkeseredetten panaszoalta, mennyire bántja, hogy nem lehet segítségére megfáradt szüleinek, sőt, maga szorul rá az ő oltalmukra.

Tudjuk, Pali mennyit tépelődött azon, vajon mekkora lehetett az esélye, s miféle véletleneknek köszönhető mégis, hogy ő egyáltalán létezhet. Mint sokáig várt gyümölcse egy olyan találkozásnak, amelyben a vészkorszak két – külön-külön is csodával határosan megmenekült – túlélője lelt egymásra, a szerencsés véletlenek véletlenjének hála, hogy az ő szüleivé válhassanak. S neki mégsem adatott meg, hogy egy teljes emberöltőnyi, méltóságban eltöltött életidő túlélője lehessen.

Milyen közvetlenül kedves, kíváncsi és előzékenyen derűs, remekül társalgó s kitűnő humorú, szellemes ember volt! Aki megtette nekünk még azt a szívességet is, hogy legszörnyűbb – ám sajnos kihagyhatatlan – témáját morbid humorral körítse, hogy ezzel a kivételesen ritka betegségével még hencegni is képes legyen.

Ám magával ragadó lényét hál' istennek nemcsak családtagjai, szerettei és barátai idézhetik-idézhetjük föl emlékeinkben, hanem sok-sok ismerőse, felnőtt és gyermek olvasója, hallgatója, nézője is, akikkel ő három évtizeden át számtalan könyvbemutatón, dedikáláson, fölolvasáson vagy színházi premieren találkozhatott, akik őt akár mint szerzőt, de akár mint műsorvezetőt, mint beszélgetőtársat is látták-hallották a képernyőn vagy a rádión keresztül. Magam, aki nemcsak barátként, hanem kollégaként is figyeltem pályáját, többször is jártam a nyomában, s mondhatom, Pali a könyvtárosnők, a színházi, művelődési házi közönségszervezők, a könyvesboltosok és a magyartanárok

(s az ő közvetítésükkel persze az ifjabb és idősebb olvasók és nézők kedvence volt – és az is maradt. Ezekben a hetekben, amikor olvasóinak legkiterjedtebb köréből lehet tapasztalni a fájdalmas részvét megnyilvánulásait, látszik, milyen sokan szerették vonzó személyiségét, s mennyire szeretik könyveit, műveit.

Mert a szélesebb közönség, a magyar kultúra mindenekelőtt a kitűnő író gyászolja benne, irodalmunk különösen eredeti módon gondolkodó és alkotó, egyszersmind elragadóan elegáns szellemű képviselőjét. A kimagasló jelentőségű novellistát, a remek regényíró és színpadi szerzőt, a magyar gyermekirodalom történetének egyik legnagyobb szeretetnek örvendő alakját. A kortárs irodalomban ő képviselte azt a kézenfekvően természetes, mégis elbűvölő ízlést és eleganciát, amelyet nem mindennapi műveltsége és formakultúrája alapozott meg, s amelyvel érzékletesen és választékosan jelenítette meg figuráit és történeteit, az akár generációkat is átható, mély összefüggéseket. A történelmi korokon átívelő tapasztalatok birtokában, a megformálás újabb és újabb regisztereiben pedig nemzedéke legmarkánsabb legendavilágát sikerült megteremtenie. Békés Pali nagy mesterei – Fielding, Sterne, Babel, Joyce, Hemingway és Nabokov, illetve Molnár Ferenc, Gelléri, Örkény, a személyes ismerős Török Sándor és az atyai jó barát Kardos G. György – nyomdokaiba lépett, mégis a maga küzdelmesen gyümölcsöző útját járta, a legifjabb olvasók szívében pedig Kormos Istvánnal, Lázár Ervinnel vagy Janikovszky Évával együtt lakik.

Ha szabad a megemlékezőnek személyes emlékekkel előhozakodni, elmondhatom, hogy bemutatkozó regényét, a DARVAK-at '79-ben, rögtön a megjelenése után egyhuzamban elolvastam, s megpróbáltam elképzelni nálam másfél évvel fiatalabb szerzőjének valóságos lényét. És a rá következő évben – már avatott író volt és műfordító, irigylésre méltó angoltudással – véletlenül találkozhattam is vele egy közös ismerős Nefelejcs utcai lakásában. Később tudtam csak meg, hogy ez az utca az ő szűkebb pátriájához tartozik, amelynek negyedszázad múlva CSIKÁGÓ című gangregényével állít majd emléket (ennek szerkesztői feladatával engem fog megtisztelni), s hogy ebben a könyvben a Nefelejcs egy '56-os szovjet mesterlövész által „teljesen blokkolt” utcaként fog szerepelni. És az 1980-as találkozáskor azt se tudtam még, hogy innen rövid úton lehet eljutni a Bethlen tér környékére, Pali szülőföldjére, vagy legendás gimnáziumába, a Radnótiba, ahol nemcsak ő tanult, hanem (még mint zsidó gimnáziumban) az édesapja, évtizedekkel később pedig a lánya is.

Amikor a kilencvenes évek elején valójában is bekerültem ismerős kollégáinak, majd barátainak körébe, túl volt már két novellásköteten, három regényen, négy mesekönyvön és a LOLITA fordításán – színművei jelentek meg éppen, s a BOGÁRNAK MINDEGY című kötetének elbeszéléseit írta. Megjelent nálunk, a *Holmiban* – munkáival is, de személyesen is, mert ő is imádott Réz Pállal beszélgetni. Mint ahogy majd legutoljára, már nagybetegem is éppen Rézhez zarándokolt el. A kilencvenes

évektől – amikor irodalmi és házi összejövetelek alkalmával is gyakran találkoztunk, együtt nyaraltunk Szigligeten, de rendszeresen kitértünk magunknak kétszemélyes poharazgatásokat is – már közelebből betekintheztem az életébe, a televíziós szerkesztői, fordítói-dramatizálói és írói műhelyébe is. Többször meg akartam például kérdezni tőle, de mindig elfelejtettem: Hogy lehet megírni, Pali, egy olyan színdarabot (nagy ötlet!), amelyben eltáncolják a huszadik századi magyar történelmet? ÖSSZTÁNC volt a címe, láttam a Vígszínházban, s egy árva szó sem hangzik el benne, csak a zene van és az eleven tánc – hatalmas siker volt, de vajon hogy ír meg az ember egy ilyet?

Eközben láttam azt is, hiszen beszámolt róla, mennyi mindent vállal, milyen sokat leisztol, hogy neki irdatlanul sok munkával kell megváltania azt az időt és átmeneti nyugalmat, amikor hozzáférhet igazi dolgához, és nekikezdhethet írni. Szívszorító volt végighallgatni, amikor írói terveit úgy vezette be, hogy megvilágította, mi mindenben kell keresztyűdolgoznie magát, hogy némi laufot nyerjen az alkotómunkához, egy-egy maga elé kitűzött saját feladathoz. Am az odaadóan alapos fölkészüléshez, a temérdek erőfeszítéshez s életművének több műfajban is fölmutatott számos elsőrangú írói munkájához képest bizony több is juthatott volna neki sikerből, befogadásból és elismerésből – még ha kárpótolta is őt ezért legifjabb olvasói több nemzedékének, hatalmas táborának kitartó szeretete vagy A DZSUNGEL KÖNYVE frenetikus sikere a Pesti Színházban, illetve utolsó évtizedében közzétett könyveinek – különösen a BÉLYEGGYŰJTEMÉNY-nek, a BŰNTÁRS-nak, a CSIKÁGÓ-nak és a SEMMI BAJ-nak méltató, elismerő kritikai fogadtatása.

Alig másfél éve – a VÖRÖS ÉS FEKETE színpadi adaptálása, illetve a színdarab-LOLITA lefordítása után – azt mondta, hogy miután kiszuszogta magát, szeretne nekiállni egy Budapesten játszódó, elég nagy időtávot átfogó történetű, hosszabb munkának. A 2009-es és a 2010-es évet ezzel a regénnyel szerette volna eltölteni – a járt út helyett, úgy mondta, megpróbálkozik valami járatlannal. De még egyáltalán nem arra a „nem ismert tartomány”-ra gondolt, „melyből nem tér meg utazó”. Komoly tervei voltak, ahogy az egy prózaírói ereje teljében lévő alkotó emberhez illik – hiszen egy írónak mi az az ötven-egynéhány év?, mikor innen akár még új korszakba is fordulhat az életmű, s lehetne messze még a megérdemelt pihenő.

Fájdalmas arra gondolnunk, ehelyett neki mi jutott, hogy – noha kiemelkedően szép életművel s nem utolsósorban (a BÁLDOR-ban meg is örökített) két remek gyermekkel is büszkélkedhetett – mi mindent elérhetett volna, adhatott volna nekünk, s tán kaphatott volna tőlünk is még. De nem kétséges, hogy sokkal inkább mi maradtunk az ő adósai – hát ezek után csak úgy szerethetjük és becsülhetjük őt, hogy erről bizony nem fog tudni már, emlékeinkben s műveinek szellemében lesz csupán közöttünk.

Isten veled, drága jó barát!

Závada Pál

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka

Nemzeti Kulturális Alap